

ว่าด้วยประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรมและ
สถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว

VOL ปีที่

23

ISS ฉบับ

1

ม.ค. - มิ.ย.
JAN - JUN

นΔมΔ

HISTORY OF
ARCHITECTURE AND
THAI ARCHITECTURE

2026/2569

ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว NANA

ISSN Print : 1686-1841
ISSN Online : 2697-3901

Designer

Wilapa Kasviset

Cover Design

Patcharapong Kulkanchanachewin

Logo Design

Wilapa Kasviset

Journal Staff

Suwanna Tiangnadon

Published

June 2026

Print at

Parbpim Limited Company

45/12-14, 33 Moo 4

Bang Kruai-Chong Thanom Road,

Bang Khanun Sub-District,

Bang Kruai District, Nonthaburi 11130

For manuscript submission guidelines:

[https://so04.tci-thaijo.org/index.php/](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index)

NAJUA/index

**NAJUA: History of Architecture
and Thai Architecture**

Volume 23 Issue 1 | 2026

Copyright ©2026 by

Faculty of Architecture, Silpakorn University

31 Na Phra Lan Road, Phra Nakhon,

Bangkok, 10200, Thailand

Email: najua.hata@gmail.com

<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/index>

Advisory Board

Associate Professor Apiradee Kasemsook, PhD

Dean of the Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Associate Professor Rutai Jaijongrak

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Professor Somchart Chungsiriarak

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Professor Somkid Jiratatsanakul

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Editor-in-Chief

Assistant Professor Boonyakorn Wachiratienchai, PhD

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: wachiratienchai_b@silpakorn.edu

Assistant Editors

Assistant Professor Siridate Wangkran

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: wangkran_s@silpakorn.edu

Nawanwaj Yudhanahas

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: yudhanahas_n@silpakorn.edu

Chitsanupong Rujirotvarangkul

PhD Candidate, Faculty of Humanities,

Chiang Mai University, Thailand

Email: chitsanupong_ruji@cmu.ac.th

Editorial Board Members

Executive Editorial Board (Internal)

Associate Professor Chotima Chaturawong, PhD

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: chaturawong_c@silpakorn.edu

Associate Professor Pinai Sirikiatikul, PhD

Faculty of Architecture,

Silpakorn University, Thailand

Email: sirikiatikul_p @silpakorn.edu

Executive Editorial Board (External)

Professor Samerchai Poolsuwan, PhD

Faculty of Sociology and Anthropology,

Thammasat University, Thailand

Email: samerchai@hotmail.com

Professor Helaine Silverman, PhD

Department of Anthropology, University of Illinois

at Urbana-Champaign, USA

Email: helaine@illinois.edu

Associate Professor Wandee Pinijvarasin, PhD

Faculty of Architecture,

Kasetsart University, Thailand

Email: wandee.p@ku.th

Associate Professor Wiroj Sheewasukthaworn, PhD

Faculty of Architecture, Urban Design and

Creative Arts, Mahasarakham University, Thailand

Email: wiroj.s@msu.ac.th

Associate Professor Yeo Kang Shua, PhD

Architecture and Sustainable Design,

Singapore University of Technology and Design,

Singapore

Email: yeokangshua@sutd.edu.sg

Lipi Ghosh, PhD

Independent Scholar, India

Email: lipighosh@gmail.com

Le Vinh An, PhD

Faculty of Civil Engineering,

Industrial University of Ho Chi Minh City, Vietnam.

Email: levinhan@iuh.edu.vn

Hatthaya Siriphatthanakun, PhD

SEAMEO Regional Centre for Archaeology

and Fine Arts, Thailand

Email: hatthaya@seameo-spafa.org

Francois Tainturier, PhD

Inya Institute, Myanmar

Email: ftainturier@inyainstitute.org

001 การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัตนโกสินทร์: ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567)

Architectural Integration within the Buddhavasa Area during the Rattanakosin Period: From the Reign of King Rama V to the Present (1877–2024)

คงเดช วาสีคาม | ประติมา นิ่มเสมอ

Khongdet Wasikham | Pratima Nimsamer

033 พัฒนาการและความหมายของลวดลายประดับขององค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทย

The Development and Significance of Decorative Motifs on Façade Wall Elements in Western-Style Architecture in Thailand

วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร

Wiroj Sheewasukthaworn

079 พลวัตเมืองเก่านครราชสีมา: การเปลี่ยนแปลงและบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์

Urban Dynamics of Nakhon Ratchasima's Historic Quarter: Transformations and the Roles of Ethnic Groups

มาริส หิรัญตียะกุล | นพดล ตั้งสกุล

Marisa Hiranteeyakul | Nopadon Thungsakul

115 Reconstructing the Ayutthaya Kingdom Waterway Network

Poomipat Norapoompipat | Kreangkrai Kirdsiri

147 From Canal to Concrete:
Tracing the Chronological Transformation and Traditional Knowledge of
Bangkok's Eastern Canal-Side Communities

Wanida Numsuk

การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัตนโกสินทร์: ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567) Architectural Integration within the Buddhavasa Area during the Rattanakosin Period: From the Reign of King Rama V to the Present (1877–2024)

คงเดช วาสีคาม* | ประติมา นิมเสมอ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Khongdet Wasikhram* | Pratima Nimsamer

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

wasikhram_k@su.ac.th | nimsamer_p@silpakorn.edu

*Correspondence: wasikhram_k@su.ac.th

Received 05-05-2026
Revised 09-06-2026
Accepted 19-06-2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีขอบเขตการศึกษาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567) ซึ่งการวิจัยนี้ใช้วิธีการทบทวน เอกสารทางประวัติศาสตร์และการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าอาคารในเขต พุทธาวาสก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและการใช้งานอาคาร ที่แยกออกจากกันเป็นอิสระ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และจาก การวิเคราะห์ข้อมูลอาคารกรณีศึกษาทั้ง 25 แห่ง ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา นั้น มีการรวมการใช้งานและรูปแบบสถาปัตยกรรมแต่ละประเภทเข้าไว้ในหลังเดียวกัน โดยไม่อิงตามแบบประเพณีเดิมของเขตพุทธาวาสทั่วไป ซึ่งผลการศึกษา พบว่าการรวมอาคารกันตั้งแต่ 2 ถึง 4 ประเภท โดยมีรูปแบบที่แตกต่างกัน

สามารถจัดกลุ่มลักษณะการรวมอาคารได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) การเชื่อมต่อ ในแนวแกนราบ 2) การเชื่อมต่อในแนวแกนตั้ง 3) การเชื่อมต่อในแนวแกน ราบ-ตั้ง และ 4) การเชื่อมต่อในแนวแกนราบ-ตั้ง บนฐานสูง ซึ่งมีการเชื่อมด้วย ที่ว่างหรือทางสัญจร เช่น เชื่อมด้วยลานประทักษิณ หรือองค์ประกอบอื่นๆ เช่น เชื่อมด้วยมุขลดของหลังคา เชื่อมแบบอาคารต่ออาคารหรือเรียงต่อกันตาม ความสำคัญ โดยเลือกกรณีศึกษาเฉพาะอาคารที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลง รูปแบบอาคาร และมีมูลเหตุความเป็นมาที่ชัดเจนจำนวน 6 แห่ง ได้แก่ พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ, พระอุโบสถวัดอัมพวันคณิศร, พระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศาราม, พระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร, พระอุโบสถวัดทางสาย และพระอุโบสถวัดป่าธรรมคีรี

ภาพไอโซเมตริกจำลอง การรวมอาคาร ในเขตพุทธาวาส

Isometric illustration of building integration in the Buddhavasa area

การเปลี่ยนแปลงอาคารในเขตพุทธาวาสสามารถแบ่งได้ 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดการคลี่คลายรูปแบบสถาปัตยกรรมจากการรับอิทธิพลจากชาติตะวันตก ด้วยการรวมอาคาร 2 ประเภทเท่านั้น ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6-8 ไม่ปรากฏการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส แต่มีการคำนึงถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดที่มีมาแต่ครั้งในอดีตเป็นสำคัญ จนกระทั่งช่วงหลังสมัยรัชกาลที่ 9-10 พบว่าอาคารในเขตพุทธาวาสมีการพัฒนาพื้นที่ใช้สอยที่ต่างออกไปจากอดีต โดยมีการรวมอาคารมากกว่า 2 ประเภท และปรากฏการผนวกพื้นที่อเนกประสงค์เข้าไปในเขตพุทธาวาสอย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกอันประกอบด้วย อิทธิพลทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการรับศิลปะวิทยาการจากต่างชาติ รวมถึงปัจจัยภายในด้านพื้นที่ ทักษะวิสัย และความต้องการของตัวบุคคล การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสจึงเป็นการปรับตัวให้สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของสังคมยุคใหม่ ซึ่งสะท้อนแนวคิดของผู้ออกแบบที่มุ่งผสมผสานศิลปะสถาปัตยกรรมไทยให้เข้ากับความจำเป็นตามยุคสมัย ส่งผลให้การใช้งานพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกิดความยืดหยุ่น และมีรูปแบบการรับรู้ที่หลากหลายมากขึ้น

คำสำคัญ: เขตพุทธาวาส, การรวมอาคาร, การใช้สอยร่วมสมัย, สถาปัตยกรรมไทย

Abstract

This article examines the integration of buildings within the Buddhavasa (sacred precinct) of Buddhist temples during the Rattanakosin period, from the reign of King Chulalongkorn (Rama V) to the present (1877–2024). The research employs historical document review and field surveys as its primary methodologies. The findings indicate that, prior to the reign of King Rama V, buildings within the Buddhavasa were designed as independent architectural entities with distinct functions, such as the ordination hall (*ubosot*), assembly hall (*wihan*), and stupa (*chedi*). However, the analysis identified twenty-five buildings constructed during the study period in which different architectural forms and functions were integrated into a single structure, departing from the conventional layout traditionally found within the Buddhavasa. The study found that between two and five building types were combined in various configurations. These integrated buildings can be categorized into four groups: 1) horizontal-axis integration, 2) vertical-axis integration, 3) combined

horizontal-vertical axis integration, and 4) combined horizontal-vertical axis integration on an elevated platform. The connections were achieved through transitional spaces or circulation areas, such as circumambulatory terraces, as well as through architectural elements including subsidiary roof projections, direct building-to-building connections, or sequential arrangements reflecting hierarchical importance. Six case studies were selected based on their clear architectural transformations and well-documented historical backgrounds: the ordination halls of Wat Niwet Thammaprawat, Wat Atsadang Nimit, Wat Samphanthawongsaram, Wat Sothon Wararam Worawihan, Wat Thang Sai, and Wat Pa Thammakhiri.

The evolution of building integration within the Buddhavasa can be divided into two phases. The first phase occurred during the reign of King Rama V, when architectural forms began to diverge from traditional conventions under the influence of Western architecture, resulting in the integration of only two building types. During the reigns of King Rama VI to King Rama VIII, no significant examples of integrated buildings were identified, as temple development focused primarily on restoring and conserving existing religious structures. The second phase emerged during the reigns of King Rama IX and King Rama X, when the functional and spatial organization of the Buddhavasa underwent substantial transformation. Buildings increasingly incorporated more than two architectural types, while multipurpose spaces became widely integrated into the sacred precinct. These developments resulted from external factors, including social and economic influences, alongside the adoption of foreign artistic and technological knowledge. Internal factors also played a role, such as site constraints, visual considerations, and the intentions of patrons and designers. Building integration within the Buddhavasa can therefore be understood as an adaptive response to the changing needs and contexts of modern society. It reflects an architectural approach that seeks to reconcile traditional Thai architectural aesthetics with contemporary functional requirements, resulting in greater flexibility in the use of sacred spaces and a broader range of spatial experiences and perceptions.

Keywords: Buddhavasa area, building integration, contemporary use, Thai architecture

1. บทนำ

เขตพุทธาวาสเป็นพื้นที่สำคัญที่สุดของวัดทางพระพุทธศาสนาสำหรับระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นพื้นที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์ เขตพุทธาวาสตามแบบประเพณีของไทยส่วนใหญ่จะประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์เป็นอาคารเดี่ยวกระจายตัวอยู่ในผังบริเวณโดยอิงแนวแกนแบบต่าง ๆ ตามความนิยมในแต่ละสมัย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่ให้ความสำคัญกับพระวิหารมากกว่าพระอุโบสถ¹ เช่น พระวิหารและพระอุโบสถวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนต้น พระอุโบสถเริ่มมีความสำคัญมากขึ้น และได้กลายมาเป็นอาคารประธานในเขตพุทธาวาสตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย จนถึงยุคปัจจุบัน เช่น วัดหน้าพระเมรุราชิการามวรวิหารจ.พระนครศรีอยุธยา² ดังนั้นเมื่อแนวความคิดการให้ความสำคัญของอาคารมีการเปลี่ยนแปลงไป จึงส่งผลให้รูปแบบของอาคารและการใช้งานเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

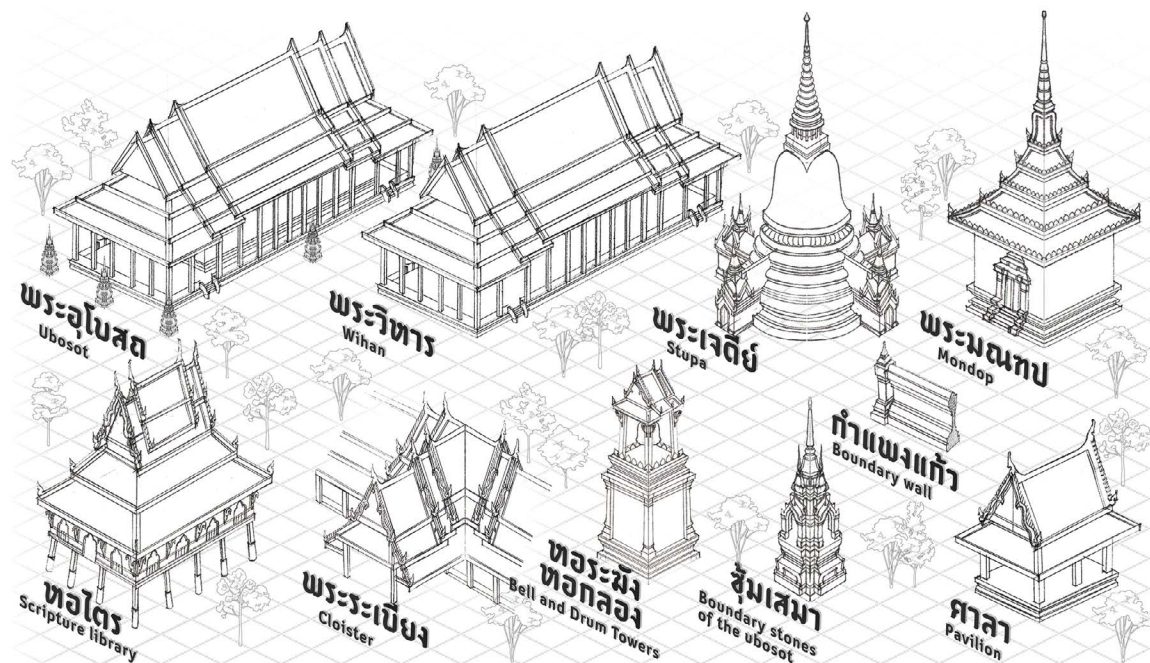
การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสปรากฏครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 จากการรับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมและเทคโนโลยีการก่อสร้างจากชาติตะวันตก ซึ่งมีความเฟื่องฟูเป็นอย่างมากกว่ารัชสมัยก่อน ซึ่งส่งผลต่อสถาปัตยกรรมหลายประเภท เช่น วัง เรือนเจ้านายและขุนนาง รวมทั้งอาคารต่าง ๆ ภายในวัด ซึ่งเป็นประจักษ์พยานหนึ่งของการเปลี่ยนรูปแบบสถาปัตยกรรมจากประเพณีปฏิบัติเดิมที่สืบทอดกันมา ให้เป็นอาคารที่มีลักษณะใหม่ ดังปรากฏที่พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ โดยเป็นอาคารทางศาสนาหลังแรกที่รวมพระอุโบสถและพระเจดีย์เข้าไว้ด้วยกันซึ่งยังไม่เคยปรากฏในวัดอื่น ตามพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุนทรโวหารจารึกแผ่นศิลาติดไว้บนผนังพระอุโบสถ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนารูปแบบอาคารในเขตพุทธาวาสที่ตอบสนองต่อบริบททางสังคมและเทคโนโลยีการก่อสร้าง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา วัดต่าง ๆ นิยมสร้างอาคารที่มีการรวมพื้นที่ใช้สอยตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป และเพิ่มจำนวนการรวมอาคารมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2563 มีการสร้างอาคารในเขตพุทธาวาสที่มีพื้นที่รวมกันมากถึง 5 ประเภท ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ พระมณฑป และพระระเบียง ดังปรากฏที่ พระอุโบสถวัดป่าธรรมคีรี เป็นต้น และปรากฏการผนวกพื้นที่เอนกประสงค์เข้าไว้ในเขตพุทธาวาสสำหรับรองรับกิจกรรมเป็นหลังแรก คือ พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม ต่อมาจึงกลายเป็นที่พบเห็นอย่างแพร่หลายของอาคารในเขตพุทธาวาสวัดอื่น ๆ

บทความนี้จึงมุ่งเน้นการศึกษาเฉพาะอาคารในเขตพุทธาวาสที่แสดงถึงการรวมอาคารแต่ละประเภทเข้าไว้ในหลังเดียวกัน เพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการทางด้านกายภาพ รวมถึงศึกษามูลเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเขตพุทธาวาสภายใต้บริบทของยุคสมัยที่แตกต่างกัน

2. ทบทวนวรรณกรรม

2.1 ลักษณะอาคารในเขตพุทธาวาสตามแบบประเพณีในวัฒนธรรมไทย

จากการศึกษานิยามของพื้นที่พุทธาวาสที่ผ่านมา โซติ กัลยานมิตร กล่าวถึงเขตพุทธาวาส คือ ส่วนที่ใช้ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์ ซึ่งแยกต่างหากออกจากส่วนที่อยู่อาศัยที่เรียกว่า สังฆาวาส³ โดยความหมายมีความสอดคล้องกับที่สมคิด จิระทัศนกุล และพระครูชัยพัฒนาทร (ใน สุนทรโร) กล่าวไว้ว่าคือขอบเขตบริเวณส่วนที่สำคัญที่สุดของวัดที่ถูกกำหนดไว้ให้เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พื้นที่ภายในต้องมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้วยเสมอ เขตแดนแห่งนี้จึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า⁴ อีกทั้ง สมคิด จิระทัศนกุล ได้กล่าวว่าการกำหนดหน้าที่ของอาคารพุทธาวาสแต่ละประเภทและตำแหน่งในผัง ไม่มีข้อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเสมอไป ยกเว้นพระเจดีย์ที่ยังคงตั้งอยู่ในตำแหน่งหลัก โดยแบ่งออกเป็นแนวแกนที่สำคัญเช่น ผังแบบแนวแกนเดี่ยว ผังแบบแนวแกนคู่ ผังแบบแนวขนาน 3 แกน ผังแบบแนวแกนฉาก และผังแบบกากบาท⁵ นอกจากนั้น พิมพัชร ไชยพร กล่าวว่าการเน้นความสำคัญด้วยการล้อมกำแพงแก้ว ที่สร้างความพิเศษให้เขตพุทธาวาสต่างจากพื้นที่นอกวัด โดยเน้นทางเข้าด้วยซุ้มประตูขนาดใหญ่ ที่สำคัญคือเน้นความสมมาตรและความสง่างามของผัง โดยการใช้แนวแกนประธานแบ่งพื้นที่และการจัดวางอาคารในเขตพุทธาวาส และมีแนวแกนรองช่วยเสริมความสมบูรณ์ ซึ่งตำแหน่งซุ้มประตูและอาคารต่าง ๆ จะสัมพันธ์กับแนวแกนหลัก

ภาพ 1 / Fig 1

และเรื่องนี้⁶จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เขตพุทธาวาสประกอบด้วยอาคารหลายหลังเรียงตามความสำคัญ (Fig. 1) คือ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ พระมณฑป และหอไตร ซึ่งลักษณะการวางอาคารในอดีตมักอิงตามแนวแกน โดยแยกเป็นหลังเดี่ยวอย่างอิสระ ส่วนอาคารอื่นที่มีความสำคัญรองลงมา คือ ศาลา หอระฆัง-หอกลอง พระระเบียง และกำแพงแก้ว เป็นต้น โดยส่วนใหญ่มีอาคารที่โดดเด่นที่สุดคือ พระเจดีย์

2.2 การเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมและการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ส่งผลต่ออาคารในเขตพุทธาวาส

จากการศึกษาเรื่อง “อุโบสถเจดีย์: พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดย นภัส ขวัญเมือง มีการกล่าวถึงพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเล็งเห็นว่าประเทศไทยมีความจำเป็นต้องอาศัยความรู้ทางการก่อสร้างและวิทยาการรูปแบบใหม่จากตะวันตก จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาคารในเขตพุทธาวาส⁷ รวมถึงเรื่อง “อุโบสถกับการก่อสร้างเป็น

ภาพ 1

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสตามประเพณี

Fig 1

Architecture in the traditional Buddhavaasa area

อาคารหลายชั้นในสังคมไทย” โดย อาทิตยา ศรีพรายพรรณ ที่กล่าวถึงลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่ยึดประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ และเรื่องพุทธบัญญัติของการซ้อนชั้นอุโบสถอันมีผลต่อความบริสุทธิ์ของพื้นที่ทำสังฆกรรม ซึ่งกล่าวว่าสีมาประเภทการผูกบนปราสาทหรืออาคารทรงสูงสามารถครอบคลุมเขตกระทำสังฆกรรมได้ทุกชั้นของอาคาร⁸ และหนังสือ พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมไทย: ระเบียบวิธีการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในปัจจุบัน โดยวนิดา พึ่งสุนทร กล่าวถึงการออกแบบอาคารทางราบและทางสูง ผู้ออกแบบต้องคำนึงถึงระเบียบวิธีของงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่ประกอบด้วยชั้นฐาน ชั้นพื้น และชั้นหลังคา ขนาดและสัดส่วนขององค์ประกอบในแต่ละส่วนต้องมีความสัมพันธ์กัน จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ถึงแม้ว่าการออกแบบอาคารจะเป็นลักษณะอาคารทางสูง เช่น มณฑป เจดีย์ หรืออาคารทางราบ เช่น อุโบสถ วิหาร จำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งสามส่วนนี้⁹

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่ามีการศึกษาการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสไว้ค่อนข้างน้อย และมีการศึกษาการรวมอาคารเพียง 2 ประเภทคือ พระอุโบสถกับพระเจดีย์เท่านั้น ดังนั้นบทความนี้จึงเน้นศึกษาการรวมการใช้งานอาคารในเขตพุทธาวาสตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป และจัดกลุ่มการเชื่อมต่ออาคาร โดยมีขอบเขตการศึกษาในวัดที่รวมการใช้งานอาคารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567)

3. วิธีการศึกษา

การศึกษาการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส สามารถจำแนกขั้นตอนได้ดังนี้

1. ทบทวนวรรณกรรม โดยการค้นคว้าข้อมูลด้านเอกสารเกี่ยวกับการศึกษาเขตพุทธาวาสที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต และการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสตั้งแต่ พ.ศ. 2420-2567
2. การสำรวจรวบรวม และเก็บข้อมูล อาคารในเขตพุทธาวาสที่มีการรวมพื้นที่ใช้สอยตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป จากอาคารกรณีศึกษาทั้ง 25 แห่ง โดยการสืบค้นจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ข้อมูลภาคสนาม และระบบสืบค้นออนไลน์ ได้แก่ หนังสือ วารสาร งานวิจัย ฯลฯ
3. เรียบเรียงข้อมูลตามปีที่สร้าง หรือมีดำริในการจัดสร้าง และจัดกลุ่มลักษณะอาคารตามการก่อรูปอาคารและแนวแกน

4. เลือกกรณีศึกษาที่เป็นตัวแทนการรวมกันของอาคารในลักษณะต่าง ๆ โดยมีเกณฑ์ในการเลือกคือ 1) อาคารที่เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมอาคารในแต่ละยุคสมัย 2) มีมูลเหตุการสร้างที่สำคัญและแนวคิดการออกแบบเพื่อรวมอาคารไว้ในหลังเดียวกัน และ 3) มีเอกลักษณ์เฉพาะที่แสดงถึงพัฒนาการของลักษณะอาคาร
5. วิเคราะห์อาคารกรณีศึกษาในด้านสถาปัตยกรรม ได้แก่ 1) ผังพื้นที่ประกอบด้วย แนวแกนขนาด การใช้พื้นที่ การเชื่อมต่ออาคารทางเข้า-ออก 2) รูปด้าน ประกอบด้วยรูปทรง สัดส่วน รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการรับอิทธิพลทางศิลปะช่องเปิดองค์ประกอบต่างๆ และการประดับตกแต่ง และ 3) รูปตัด ประกอบด้วย โครงสร้าง เทคโนโลยีการก่อสร้าง และการเชื่อมต่อของพื้นที่ พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดการรวมอาคารแบบต่าง ๆ
6. อภิปรายและสรุปผลการศึกษา

4. วัตถุประสงค์

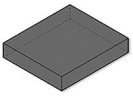
1. เพื่อศึกษาพัฒนาการและลักษณะการรวมเขตพุทธาวาส ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 – ปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567)
2. เพื่อเปรียบเทียบกรณีศึกษาที่มีรูปแบบการรวมเขตพุทธาวาสที่โดดเด่นในด้านการใช้พื้นที่ ผังพื้นที่ รูปทรง และรูปแบบอาคาร โครงสร้าง เทคโนโลยีการก่อสร้าง และการประดับตกแต่ง
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสแบบต่าง ๆ เพื่อคาดการณ์แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารในเขตพุทธาวาสต่อไป

5. อภิปรายผล

5.1 ประเภทของการรวมอาคารเขตพุทธาวาส

จากการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในหลักการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส บทความนี้จะขอให้อ่านนิยาม ดังนี้ **“การรวมอาคารในเขตพุทธาวาส คือ การนำอาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปมาผสานกัน ทั้งทิศทางแนวราบและแนวดิ่ง ทำให้เสมือนเป็นอาคารหลังเดียวกันโดยใช้ระบบโครงสร้างเดียวกัน ส่วนอาคารที่สามารถเชื่อมต่อกันได้ แต่แบ่งแยกอาคารชัดเจน รวมทั้งแยกโครงสร้างกันไม่นับว่าเป็นการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส”** และเมื่อมีการรวมอาคารเกิดขึ้นสามารถเรียงอาคารตามความสำคัญ ได้แก่ พระเจดีย์ พระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป ศาลา หอระฆัง-หอกลอง และอาคารอเนกประสงค์ โดยการศึกษานี้ได้กำหนดรูปเรขาคณิตและสีเพื่อประกอบการอธิบาย (Table 1) ซึ่งจากอาคารกรณีศึกษาทั้ง 25 แห่ง (Table 2) สามารถแบ่งลักษณะการเชื่อมต่ออาคารได้เป็น 4 ประเภท (Table 3) โดยแบ่งการวางผังอาคารตามแนวแกนราบ-ดิ่ง และการซ้อนชั้นอาคารตามความสำคัญ

ตาราง 1 / Table 1

							
Stupa	Ubosot	Wihan	Mondop	Bell/ Drum tower	Pavilion	Cloister	Multipurpose building
พระเจดีย์	พระอุโบสถ	พระวิหาร	พระมณฑป	หอระฆัง - หอกลอง	ศาลา	พระระเบียง	อาคาร อเนกประสงค์

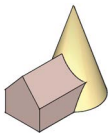
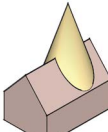
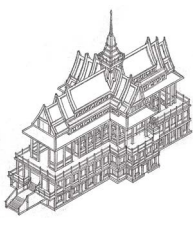
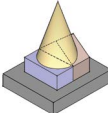
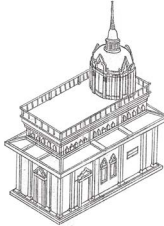
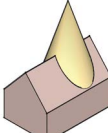
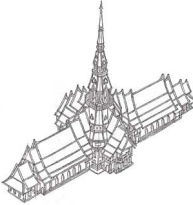
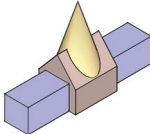
ตาราง 1

รูปทรงเรขาคณิตที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนอาคารต่างๆ ในเขตพุทธาวาส

Table 1

Geometric symbols representing buildings within the Buddhavasa area

ตาราง 2 / Table 2

	Construction Period, Temple	Case Studies	Integration of Buildings
1	2420 BE (1877 CE) Wat Niwet Thammaprawat, Phra Nakhon Si Ayutthaya		 - Ubosot - Stupa
2	2435 BE (1892 CE) Wat Atsadang Nimit, Chonburi		 - Ubosot - Stupa
3	2505 BE (1962 CE) Wat Samphanthawongsaram, Bangkok		 - Ubosot - Stupa - Wihan - Multipurpose building
4	2508 BE (1965 CE) Wat Sekkharam, Chumphon		 - Ubosot - Stupa
5	2509 BE (1966 CE) Wat Sothon Wararam Worawihan, Chachoengsao		 - Ubosot - Stupa - Wihan

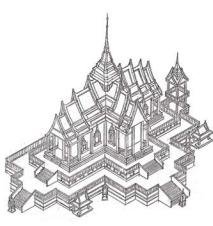
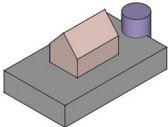
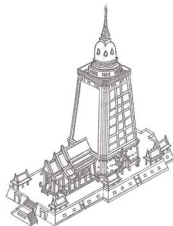
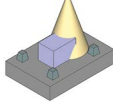
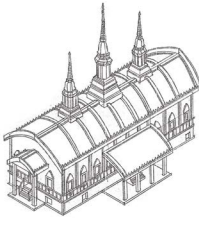
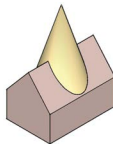
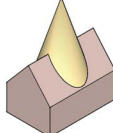
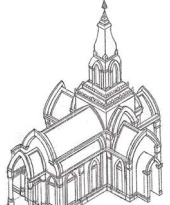
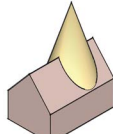
ตาราง 2

พัฒนาการการรวมอาคาร
พุทธาวาสของกรณีศึกษา
จำนวน 25 แห่ง
แสดงการเชื่อมต่ออาคาร
ผ่านรูปทรงเรขาคณิต

Table 2

Development of integrated
buildings within
the Buddhavasa areas of
the twenty-five case studies,
illustrating the connections
between buildings through
geometric forms

ตาราง 2 (ต่อ) / Table 2 (Continued)

	Construction Period, Temple	Case Studies	Integration of Buildings
6	2513 BE (1970 CE) Wat Khao Mai Daeng, Chonburi		 - Ubosot - Bell Tower - Multipurpose building
7	2519 BE (1976 CE) Wat Dhammamongkhon, Bangkok		 - Stupa - Wihan - Pavilion - Multipurpose building
8	2524 BE (1981 CE) Wat Phra That Khun Huai Suat, Phayao		 - Ubosot - Stupa
9	2529 BE (1986 CE) Wat Wang Manao, Ratchaburi		 - Ubosot - Stupa
10	2533 BE (1990 CE) Wat Bu Hua Waen, Nakhon Nayok		 - Ubosot - Stupa

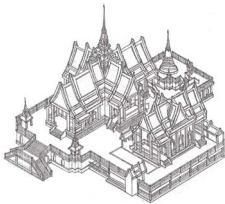
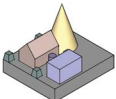
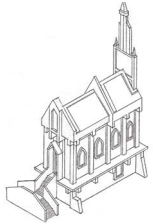
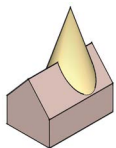
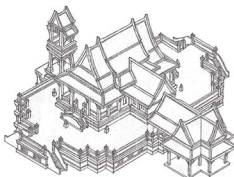
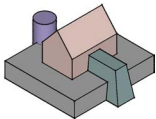
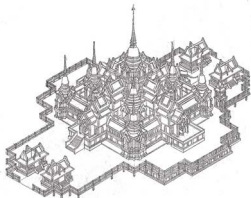
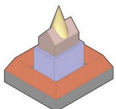
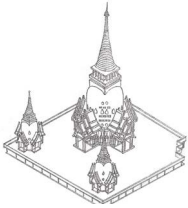
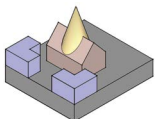
ตาราง 2

พัฒนาการการรวมอาคาร
พุทธาวาสของกรณีศึกษา
จำนวน 25 แห่ง
แสดงการเชื่อมต่ออาคาร
ผ่านรูปทรงเรขาคณิต

Table 2

Development of integrated
buildings within
the Buddhavasa areas of
the twenty-five case studies,
illustrating the connections
between buildings through
geometric forms

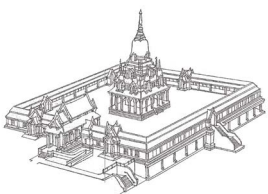
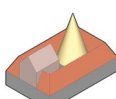
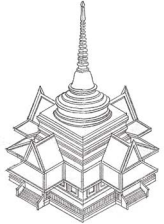
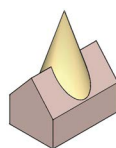
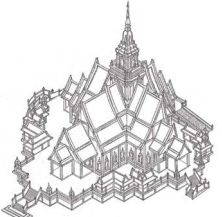
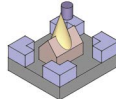
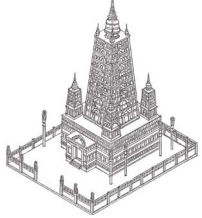
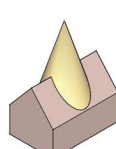
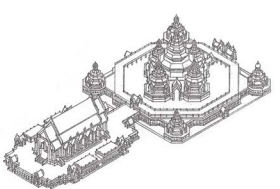
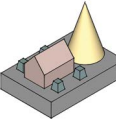
ตาราง 2 (ต่อ) / Table 2 (Continued)

	Construction Period, Temple	Case Studies	Integration of Buildings
11	2536 BE (1993 CE) Wat Hua Lamphong, Bangkok		 - Uposot - Stupa - Wihan - Pavilion - Multipurpose building
12	2537 BE (1994 CE) Wat Pho Si Kaeo, Kalasin		 - Uposot - Stupa
13	2538 BE (1995 CE) Wat Thai Kusinara Chalermraj, India		 - Uposot - Bell Tower - Pavilion - Multipurpose building
14	2539 BE (1996 CE) Wat Thang Sai, Prachuap Khiri Khan		 - Uposot - Stupa - Wihan - Cloister - Multipurpose building
15	2539 BE (1996 CE) Wat Phrong Akat, Chachoengsao		 - Uposot - Stupa - Wihan - Multipurpose building

ตาราง 2
พัฒนาการการรวมอาคาร
พุทธาวาสของกรณีศึกษา
จำนวน 25 แห่ง
แสดงการเชื่อมต่ออาคาร
ผ่านรูปทรงเรขาคณิต

Table 2
Development of integrated
buildings within
the Buddhavasa areas of
the twenty-five case studies,
illustrating the connections
between buildings through
geometric forms

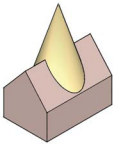
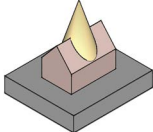
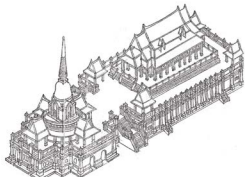
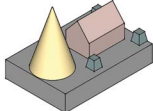
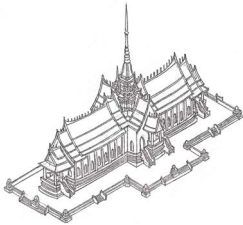
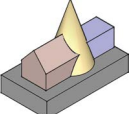
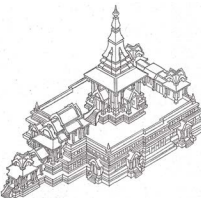
ตาราง 2 (ต่อ) / Table 2 (Continued)

	Construction Period, Temple	Case Studies	Integration of Buildings
16	2549 BE (2006 CE) Wat Dhammadharo, Australia		 - Uposot - Stupa - Cloister - Multipurpose building
17	2555 BE (2012 CE) Wat Huang Phatthana, Trat		 - Uposot - Stupa
18	2555 BE (2012 CE) Wat Santiwanaram, Chanthaburi		 - Uposot - Stupa - Wihan - Bell Tower - Multipurpose building
19	2558 BE (2015 CE) Wat Nong Kai, Chiang Mai		 - Uposot - Stupa
20	2560 BE (2017 CE) Wat Sirattana Thammaram, Samut Prakan		 - Uposot - Stupa - Pavilion - Multipurpose building

ตาราง 2
พัฒนาการการรวมอาคาร
พุทธาวาสของกรณีศึกษา
จำนวน 25 แห่ง
แสดงการเชื่อมต่ออาคาร
ผ่านรูปทรงเรขาคณิต

Table 2
Development of integrated
buildings within
the Buddhavasa areas of
the twenty-five case studies,
illustrating the connections
between buildings through
geometric forms

ตาราง 2 (ต่อ) / Table 2 (Continued)

	Construction Period, Temple	Case Studies	Integration of Buildings
21	2562 BE (2019 CE) Wat Wihan Hong Diao, Chainat		 - Uposot - Stupa
22	2563 BE (2020 CE) Wat Pa Ariyatham, Sisaket		 - Uposot - Stupa - Multipurpose building
23	2563 BE (2020 CE) Wat Wachirathamawat, Bangkok		 - Uposot - Stupa - Pavilion - Multipurpose building
24	2563 BE (2020 CE) Wat Maheyong, Phra Nakhon Si Ayutthaya		 - Uposot - Stupa - Wihan - Multipurpose building
25	2563 BE (2020 CE) Wat Pa Thammakhiri, Nakhon Ratchasima		 - Uposot - Stupa - Wihan - Mondop - Cloister

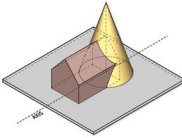
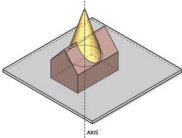
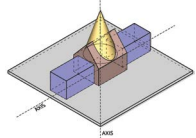
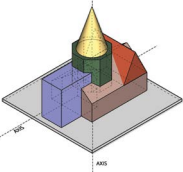
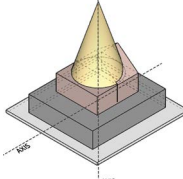
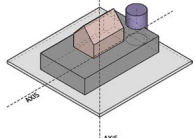
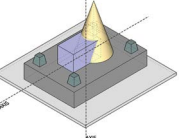
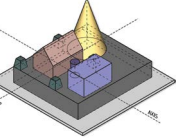
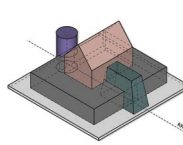
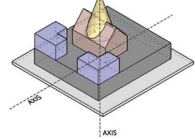
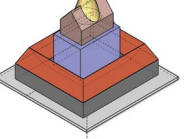
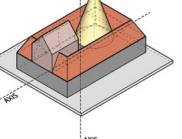
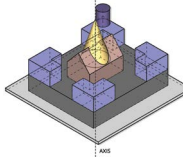
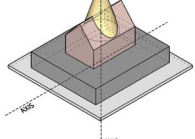
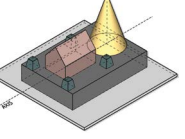
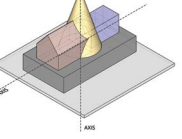
ตาราง 2

พัฒนาการการรวมอาคาร
พุทธาวาสของกรณีศึกษา
จำนวน 25 แห่ง
แสดงการเชื่อมต่ออาคาร
ผ่านรูปทรงเรขาคณิต

Table 2

Development of integrated
buildings within
the Buddhavasa areas of
the twenty-five case studies,
illustrating the connections
between buildings through
geometric forms

ตาราง 3 / Table 3

	
แบบที่ 1 (Type 1) การรวมกันของอาคาร ตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ในแนวแกนราบ Horizontal-axis integration of two or more building types	แบบที่ 2 (Type 2) การรวมกันของอาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ในแนวแกนตั้ง The connection of two or more types of buildings along the vertical axis
 	
แบบที่ 3 (Type 3) การรวมกันของอาคาร ตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ในแนวแกนราบ-ตั้ง Combined horizontal- vertical axis integration of two or more building types	แบบที่ 4 (Type 4) การรวมกันของอาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไป ในแนวแกนราบ-ตั้ง บนฐานสูง (อาคารอเนกประสงค์) Combined horizontal-vertical axis integration of two or more building types on an elevated platform (multipurpose building)

ตาราง 3

รูปแบบการรวมกันของ
อาคารในเขตพุทธาวาสแบ่ง
ได้เป็น 4 ประเภท

Table 3

Typology of integrated
buildings within the
Buddhavasa area,
categorized into four types

จากการศึกษาพัฒนาการการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส สามารถจัดเรียงตามปีที่ปรากฏสร้าง หรือมีดำริในการจัดสร้าง แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมต่ออาคารที่รวมกันมากขึ้น และมีความหลากหลายในการเชื่อมต่อ รวมถึงการนำพื้นที่อเนกประสงค์เข้ามาใช้ในอาคารพุทธาวาสมากขึ้น จากการเก็บข้อมูลอาคารทั้ง 25 หลัง สามารถจัดกลุ่มอาคารตามลักษณะการเชื่อมต่อที่อิงแนวแกนหลักของอาคารตามความสำคัญ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ส่วนอาคารอื่น ๆ แสดงเป็นองค์ประกอบเสริม ได้เป็น 4 ประเภท

เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส จึงเลือกอาคารที่เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมอาคารในแต่ละยุคสมัย และเป็นอาคารที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงรูปทรงอาคารอย่างชัดเจน จากกรณีศึกษาจำนวน 6 อาคาร ได้แก่ พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ จ.พระนครศรีอยุธยา, พระอุโบสถวัดอัมพวันคีรีนิคมิต เกาะสีชัง จ.ชลบุรี, พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ, พระอุโบสถ วัดโสธรวราราม วรวิหาร จ.ฉะเชิงเทรา, พระอุโบสถวัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ และ พระอุโบสถวัดป่าธรรมคีรี จ.นครราชสีมา

5.2 พัฒนาการการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส

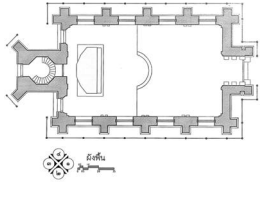
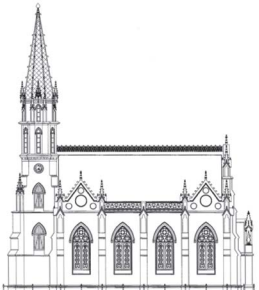
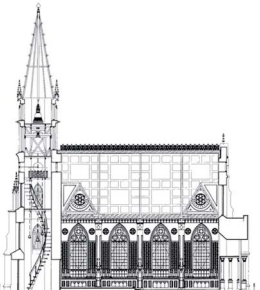
สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงดังนี้

1) การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสช่วงแรก (สมัยรัชกาลที่ 5)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ศิลปะแบบตะวันตกได้เข้ามาเฟื่องฟูอย่างเห็นได้ชัด ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ศาสนสถานหลายแห่งถูกปรับให้เข้ากับอารยธรรมตะวันตก จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งรูปแบบของอาคารในเขตพุทธาวาสที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากประเพณี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือกช่างที่มีความรู้ความสามารถจากต่างประเทศมาสร้างงานร่วมกับช่างฝ่ายไทยช่างชาวตะวันตกเหล่านี้ได้นำความรู้ทางการก่อสร้างอาคารและเทคนิคใหม่ๆ ตลอดจนอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่¹⁰ อาคารแรกในเขตพุทธาวาส ได้แก่ **กรณีศึกษาที่ 1**

ตาราง 4 / Table 4

			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

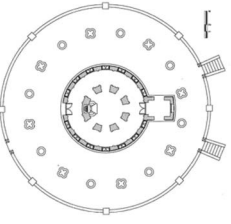
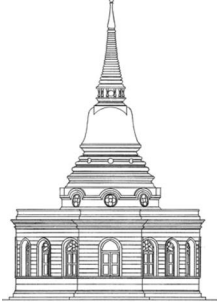
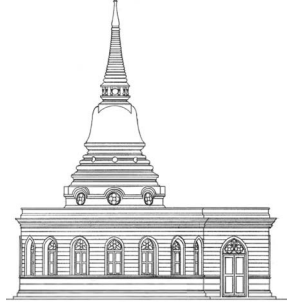
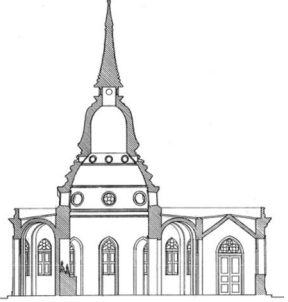
พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ จ.พระนครศรีอยุธยา (Table 4) โดยจัดอยู่ใน**กลุ่มรูปแบบที่ 1 (การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนราบ)** ประกอบด้วยพระอุโบสถและเจดีย์เชื่อมต่อกันในแนวแกนราบ ถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2420 ด้วยพระราชประสงค์ของพระองค์ที่ว่า “...จะบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของประหลาดแลเพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็นของแปลก ยังไม่เคยมีในพระอารามอื่นและเป็นของมั่นคงถาวรสมควรเป็นพระอารามหลวงในหัวเมือง ไซ้จะนิยมยินดีเลื่อมใสในลัทธิศาสนาอื่น นอกจากพระพุทธศาสนานั้นหามิได้...”¹¹

ด้วยความเป็นอาคารสำคัญทางพระพุทธศาสนาจึงมีการประยุกต์สถาปัตยกรรมตะวันตกให้เข้ากับการใช้งานแบบพุทธาวาส โดยอาคารทรงโรงด้านหน้าทำเป็นพื้นที่พระอุโบสถส่วนหอคอยยอดแหลมด้านหลังแทนพระเจดีย์ ตามหลักฐานประวัติการสร้างวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุนทรโวหารจารึกข้อกำหนดของพื้นที่ โดยพระอุโบสถหลังนี้มีขนาด 9.75 x 17.75 เมตร สูง 25.175 เมตร ในส่วนรูปด้านอาคารมีการเน้นความสูงสง่า มีมุขยื่นทางเข้าด้านหน้าเป็นสามเหลี่ยมหน้าจั่วซ้อนกัน 2 ชั้น บริเวณปลายเสาและโดมยอดแหลมประดับด้วยปราสาทจำลอง ในด้านรูปตัดอาคาร ส่วนผนังมีความหนาตามลักษณะอาคารแบบก่ออิฐถือปูน โครงสร้างหลังคาไม้ดัดโค้งแหลมกรุด้วยผ้าไหมประดับลายตกแต่ง ประติมากรรมต่างภายในเป็นอาร์คแบบโค้งปลายแหลมประดับกระจกสลับลี

ตาราง 4
พระอุโบสถ
วัดนิเวศธรรมประวัติ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Table 4
The ubosot, or
ordination hall, of Wat
Niwet Thammaprawat,
Phra Nakhon Si Ayutthaya

ตาราง 5 / Table 5

			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสที่มีการรวมการใช้งานไว้ด้วยกันดัง **กรณีศึกษาที่ 2** คือ พระอุโบสถวัดอัมพวันคณิมิตร เกาสีซัง จ.ชลบุรี (Table 5) เป็นการเชื่อมต่อที่ต่างออกไปจากเดิม โดยจัดอยู่ใน**กลุ่มรูปแบบที่ 2 (การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนตั้ง)** ประกอบด้วยพระอุโบสถและพระเจดีย์ที่เรียงต่อกันในแนวแกนตั้ง ความเป็นมาของอาคารหลังนี้เกิดจากพระองค์ทรงมีพระราชดำริให้หาที่สร้างวัดขึ้นใหม่บนไหล่เขา เนื่องจากวัดเดิมมีความพลุกพล่านของคนที่มาพักอาศัยจึงไม่เหมาะกับการทำศาสนกิจของสงฆ์ และพระราชทานเขตวิสุงคามสีมาและกำหนดเขตพระอุโบสถเมื่อปี พ.ศ. 2435 อาคารถูกก่อสร้างขึ้นจากฝีมือช่างต่างชาติ อันมีส่วนอย่างมากในวงการก่อสร้าง ซึ่งเป็นการผสมผสานศิลปะสถาปัตยกรรมไทย แต่ยังมีกลิ่นอายอิทธิพลของศิลปะตะวันตก¹² พระอุโบสถมีผังพื้นเป็นรูปวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 12 เมตร มีมุขสี่เหลี่ยมเป็นทางเข้าขนาด 3x3.5 เมตร ความสูงรวม 13 เมตร โดยมีพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาซ้อนอยู่บนหลังคาในแนวแกนตั้งที่สามารถมองเห็นได้ชัดจากภูมิทัศน์ทางทะเล ในส่วนพระอุโบสถสร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบโกธิค¹³ ผนังเจาะช่อง หลังคาแบนราบ รูปตัดภายในในตำแหน่งเจดีย์แสดงถึงผนังส่วนโค้งสองช่วง โดยไม่มีโครงสร้างแกนกลางมารับและเพดานโค้งนี้ยังสามารถทำเป็นช่องแสงกลมได้โดยรอบ แสดงถึงวิวัฒนาการการก่อสร้างที่ซับซ้อนขึ้น ทำให้ภายในอาคารสามารถรับรู้ถึงการเชื่อมต่อทางสถาปัตยกรรมระหว่างพระอุโบสถกับพระเจดีย์ได้

ตาราง 5
พระอุโบสถ
วัดอัมพวันคณิมิตร
เกาสีซัง จังหวัดชลบุรี

Table 5
The ubosot,
or ordination hall, of
Wat Atsadang Nimit,
Ko Si Chang, Chonburi

ดังนั้น พัฒนาการของอาคารในเขตพุทธาวาสในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้จึงปรากฏพระอุโบสถวัดนเวศธรรมประวัติที่สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีผลต่อพุทธสถาปัตยกรรมของประเทศไทยที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนด้วยการเชื่อมต่อกันในแนวแกนราบ และพระอุโบสถวัดอัมพวันคณิมิตรที่มีการเชื่อมพื้นที่ใช้งานในแนวแกนตั้ง ซึ่งทั้ง 2 อาคารปรากฏการรวมอาคารเข้าไว้ด้วยกันถึง 2 องค์ประกอบคือพระอุโบสถและพระเจดีย์ จึงถือเป็นพัฒนาการในช่วงสุดท้ายตามรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

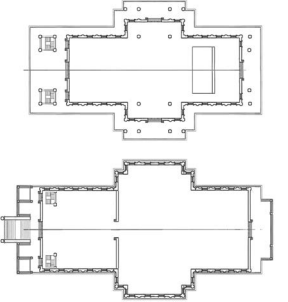
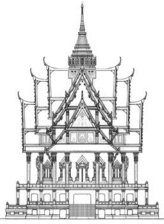
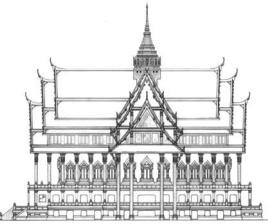
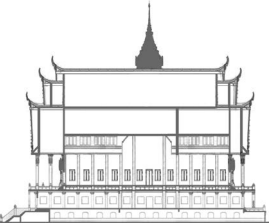
**2) การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสช่วงหลัง
(สมัยรัชกาลที่ 9 – รัชกาลที่ 10)**

สมัยรัชกาลที่ 6 ถึง 8 ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างอาคารรวมพุทธาวาสเนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 6 วัดต่าง ๆ นั้นได้สร้างมาแล้วตั้งแต่รัชกาลก่อนเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงสร้างโรงเรียนขึ้นแทนวัด¹⁴ ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นสมัยที่บ้านเมืองประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และปัญหาทางการเมือง จึงปรากฏแต่การบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ขึ้น เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี พ.ศ. 2475 และมีการสร้างวัดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 8 เช่น วัดพระศรีมหาธาตุหลักสี่ ซึ่งมิได้มีการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส

การพัฒนาประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่อีกครั้งราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25 นำมาสู่ความต้องการรูปแบบอาคารที่มีความสลับซับซ้อนทั้งในด้านประโยชน์ใช้สอยและเทคโนโลยีที่มากขึ้น¹⁵ สถาปนิกจึงเข้ามามีบทบาทในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รวมถึงพระสงฆ์เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 นับเป็นรัชสมัยที่ยาวนานที่สุด และเป็นยุคที่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านสถาปัตยกรรมและวิทยาการการก่อสร้างเป็นอย่างมาก ส่วนในด้านการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในวัด ดังปรากฏ**กรณีศึกษาที่ 3**

ตาราง 6 / Table 6

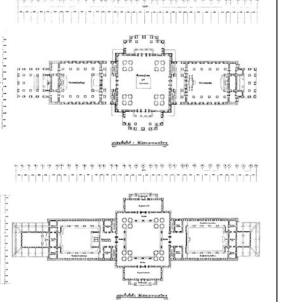
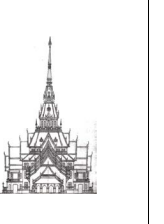
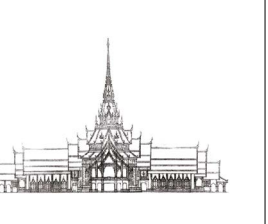
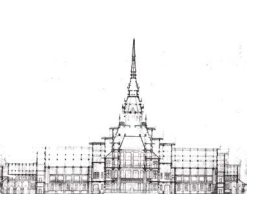
			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

คือการสร้างพระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ (Table 6) ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มรูปแบบที่ 4 การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนราบ-ดิ่ง บนฐานสูง (อาคารอเนกประสงค์) ประกอบด้วย ชั้นที่ 1 จัดให้เป็นพื้นที่สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม และโรงเรียนพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นอาคารหลังแรกที่มีการเพิ่มพื้นที่อเนกประสงค์เข้าไปในอาคารพุทธาวาสสำหรับรองรับกิจกรรมที่หลากหลายนอกเหนือจากการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ในส่วนชั้นที่ 2 ใช้เป็นศาลาการเปรียญ และชั้นที่ 3 เป็นพระวิหารและพระอุโบสถที่อยู่กันคนละด้านของมุขอาคาร รวมถึงยอดของหลังคาทรงมณฑปที่ใช้เป็นเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ การเกิดขึ้นของอาคารดังกล่าวเกิดจากเหตุที่ว่าพระอุโบสถและพระวิหารหลังเดิมชำรุดทรุดโทรมมากและมีขนาดเล็กไม่เพียงพอต่อการประกอบศาสนกิจของพระภิกษุสามเณร พระองค์ (รัชกาลที่ 9) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ 3 ชั้น ขึ้นใหม่ ด้วยแนวความคิดของพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิเทศโสโก) อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ 9 ด้วยเหตุที่ว่า “จะประหยัดพื้นที่และทุนการก่อสร้าง เพราะทุกวันนี้ที่ดินย่านกลางพระนครหาไม่ได้โดยง่าย หากจะได้มาก็ต้องซื้อด้วยราคาแพง ซึ่งไม่ต้องด้วยวัตถุประสงค์สำหรับวัดสัมพันธวงศารามนี้”¹⁶ ซึ่งพระอุโบสถแบบนี้ถือเป็นอาคารหลังแรกที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในคณะธรรมยุต จึงมีการจัดประชุมกรรมการคณะธรรมยุตเมื่อปี พ.ศ. 2504 ถึงข้อกำหนดทางพระวินัยเรื่องการผูกสีมาและหัตถบาทบนพระอุโบสถ 3 ชั้น อันสรุปว่าไม่ขัดต่อพระวินัยแต่อย่างใด พระอุโบสถหลังนี้มีขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 49 เมตร

ตาราง 6
พระอุโบสถ
วัดสัมพันธวงศาราม
กรุงเทพฯ

Table 6
The *ubosot*,
or ordination hall, of Wat
Samphanthawongsaram,
Bangkok

ตาราง 7 / Table 7

			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

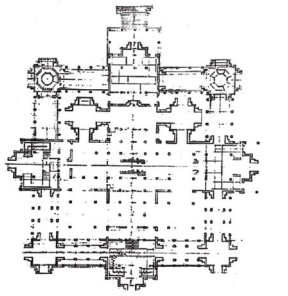
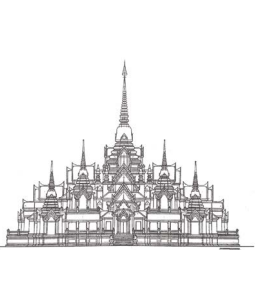
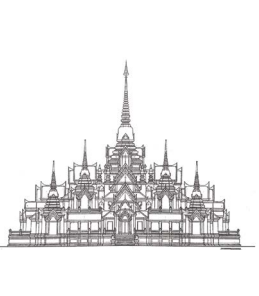
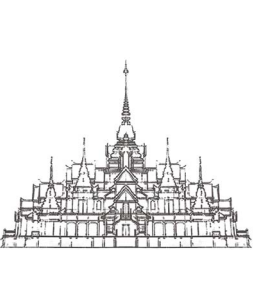
สูง 34 เมตร อาคารมีรูปทรงไทยจตุรมุข ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และหน้าบันตกแต่งลวดลายปิดทอง ในด้านโครงสร้างใช้คอนกรีตเสริมเหล็กภายใน กรุพื้นด้วยหินอ่อน บริเวณคอสองประดับช่องลมติดลูกกรงประดับลวดลาย ภายในประดับซุ้มคูหาลายปูนปั้น ปิดทองบริเวณด้านหน้าพระประธาน และยังปรากฏการใช้ลัฟต์ภายในอาคารพุทธาวาสเป็นหลังแรก

ต่อมาในปี พ.ศ. 2509 เป็นปีที่รัชกาลที่ 9 เสด็จฯ ไปยังวัดโสธรวรารามวรวิหาร และมีพระราชดำรัสว่า “ตั้งใจมานมัสการหลวงพ่อกุศลโสธรนานแล้ว ทำไมสร้างพระอุโบสถแบบนี้ไม่สมเกียรติหลวงพ่อกุศลโสธรให้ปรับปรุงแก้ไขเสียใหม่”¹⁷ หลังจากนั้น กรมศิลปากรได้มอบหมายให้นายประเวศ ลิ้มปรีงษ์ เป็นสถาปนิกออกแบบพระอุโบสถหลังใหม่นี้ จึงได้ยกกรณีศึกษาที่ 4 ณ พระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร จ.ฉะเชิงเทรา (Table 7) มาอธิบาย ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มรูปแบบที่ 3 การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนราบ-ดิ่ง โดยมีความแตกต่างจากรูปแบบที่เคยปรากฏมาในอดีตด้วยการรวมการใช้สอยไว้ในอาคารหลังเดียวกัน 3 องค์ประกอบ คือ พระอุโบสถอยู่กึ่งกลางอาคารขนานด้วยพระวิหาร (วิหารพระและวิหารพระไตรปิฎก) ทั้งสองข้างในแนวแกนราบ และพระเจดีย์เชื่อมต่อในแนวแกนดิ่ง ซึ่งวางแนวความคิดและคุณลักษณะถูกต้องตามพระราชดำริโดยพิจารณาตามสภาพวัดเดิม ซึ่งไม่ได้วางผังให้สอดคล้องกับหลักการสร้างวัดทางพุทธศาสนาแต่โบราณอยู่แล้ว ผนวกกับเป็นวัดที่มีศาสนิกชนศรัทธาเป็นอย่างมาก ทำให้จำเป็นต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ และเพื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมในเขตพุทธาวาส จึงปรากฏแนวคิด

ตาราง 7
พระอุโบสถ
วัดโสธรวรารามวรวิหาร
จังหวัดฉะเชิงเทรา

Table 7
The *ubosot*,
or ordination hall, of
Wat Sothon Wararam
Worawihan, Chachoengsao

ตาราง 8 / Table 8

			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

รวมการใช้สอยไว้ในอาคารหลังเดียวกัน ซึ่งการทำอาคารไทยขนาดใหญ่เช่นนี้ยากยิ่งนักที่จะทำให้งดงามกลมกลืนได้ และยังไม่เคยปรากฏการทำมาก่อนในประเทศไทย¹⁸ โดยอาคารมีขนาดความกว้าง 44.50 เมตร และความยาว 123.50 เมตร สูง 85 เมตร มีรูปทรงอาคารเป็นทรงไทยประยุกต์ โดยพระอุโบสถเป็นอาคารเครื่องยอดทรงมณฑปต่อเชื่อมด้วยวิหารทั้งด้านหน้า-หลัง ด้านข้างต่อเชื่อมด้วยจั่วอย่างวิหารยื่นออกมาเป็นมุขเด็จ ในด้านโครงสร้างใช้คอนกรีตเสริมเหล็กภายในตกแต่งลวดลายผสมผสานศิลปะตะวันตก

ช่วงเวลาต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2539 ได้ปรากฏ**กรณีศึกษาที่ 5** คือการสร้างพระอุโบสถ (พระมหาธาตุเจดีย์) วัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ (Table 8) ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่ม**รูปแบบที่ 4 การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนราบ-ตั้งบนฐานสูง(อาคารอเนกประสงค์)** ประกอบด้วย พระวิหารกับพระระเบียงคด พระอุโบสถ และพระเจดีย์เรียงในแนวตั้งตามลำดับ ส่วนชั้นใต้ดินสำหรับเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ออกแบบโดย ม.ร.ว. มิตรรุณ เกษมศรี รูปแบบที่ปรากฏนั้นสถาปนิกไม่ได้นำสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์องค์ใดมาเป็นต้นแบบ แต่ได้สร้างแนวคิดของตนขึ้นโดยตั้งใจว่าพระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้จะนำอาคารในเขตพุทธาวาสทั้ง 4 อย่างมารวมกันเป็นหนึ่งเดียว¹⁹ รูปทรงอาคารเป็นทรงไทยประยุกต์ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 50 เมตร สูง 50 เมตร ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และลวดลายปิดทองประดับกระจก ด้านบนหลังคามีเจดีย์ประธานศิลปะทรงลังกาอยู่ตรงกลาง มีเจดีย์รายอยู่ 8 องค์ ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กภายในมีโถงอาคารทุกด้านและทุกชั้นก่อนเข้าพื้นที่ใช้งาน ช่องแสงประดับกระจกสี

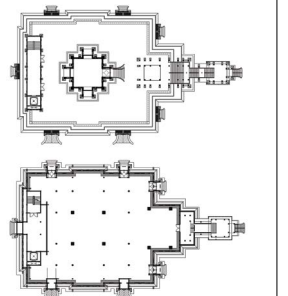
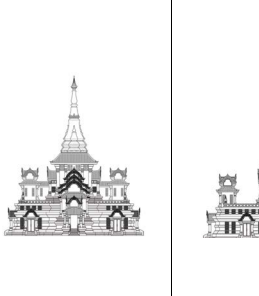
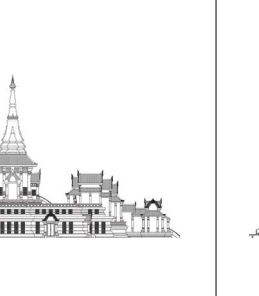
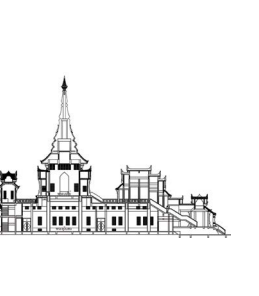
ตาราง 8

พระอุโบสถวัดทางสาย
จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

Table 8

The *ubosot*, or
ordination hall, of
Wat Thang Sai,
Prachuap Khiri Khan

ตาราง 9 / Table 9

			
ผังพื้น Plan	รูปด้านหน้า Front elevation	รูปด้านข้าง Side elevation	รูปตัด Section

พระอุโบสถวัดทางสายเป็นรูปแบบที่แสดงถึงพัฒนาการการรวมอาคารถึง 4 องค์ประกอบ ซึ่งมากกว่าที่เคยปรากฏในอดีตอย่างวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ แสดงถึงความมุ่งหวังของสถาปนิกในแนวคิดการรวมอาคารที่ชัดเจนขึ้นจากในอดีต และยังให้ความสำคัญกับการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าว เพื่อให้นำไปใช้กับการสร้างวัดที่มีเนื้อที่ดินขนาดเล็ก ซึ่งปัจจัยที่ก่อให้เกิดอาคารนี้เกิดจากเศรษฐกิจไม่ดี หรือผู้มีอิทธิพลต่อสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการก่อสร้างที่ยากนำแบบสถาปัตยกรรมที่อื่นมาสร้างที่วัดทางสาย ดังความว่า “ขอแบบจาก ม.ร.ว.มิตรรุณ เพื่อมาสร้างขึ้นบ้าง แต่ท่านได้แนะนำว่าไม่ควรจะสร้างให้เหมือนหรือซ้ำกัน ท่านจึงได้ออกแบบให้ใหม่และแปลกออกไปจากเดิมทั้งหมด”²⁰

สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันในสมัยพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 10 ปรากฏการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสดัง**กรณีศึกษาที่ 6** ได้แก่ พระอุโบสถวัดป่าธรรมคีรี จ.นครราชสีมา (Table 9) จัดอยู่ในกลุ่ม**รูปแบบที่ 3 การเชื่อมต่ออาคารตั้งแต่ 2 ประเภทขึ้นไปในแนวแกนราบ-ตั้ง** ที่รวมอาคารไว้ในหลังเดียวกันได้ถึง 5 ประเภท โดยอาคารมีลักษณะ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นพื้นที่พระอุโบสถ ส่วนชั้นบนจะเชื่อมต่อด้วยซุ้มทางขึ้นด้านหน้าอาคารที่เชื่อมต่อกับพระวิหารโถงในแนวแกนราบ ส่วนพระมณฑปยอดพระเจดีย์เชื่อมต่อในแนวแกนตั้งด้านหลังประกอบด้วยอาคารคล้ายพระระเบียง โดยวนิดา พิงสุนทร สถาปนิกผู้ออกแบบได้พบกับประธานสงฆ์ของวัดที่มีดำริในการจัดสร้างอาคารเพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ และสืบสานพระพุทธศาสนา โดยวัดตั้งอยู่บนเชิงเขา มีพื้นที่ก่อสร้างอย่างจำกัด และเพื่อไม่ให้สิ้นเปลืองงบประมาณมาก อาคารนี้จึงเน้นพื้นที่การใช้งานและความงาม

ตาราง 9

พระอุโบสถวัดป่าธรรมคีรี
จังหวัดนครราชสีมา

Table 9

The *ubosot*, or
ordination hall, of
Wat Pa Thammakhiri,
Nakhon Ratchasima

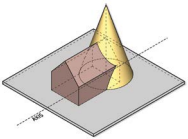
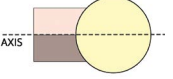
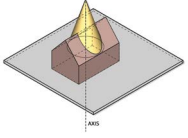
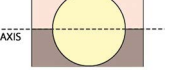
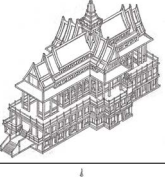
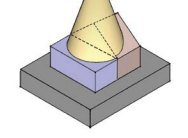
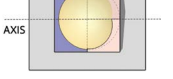
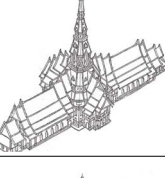
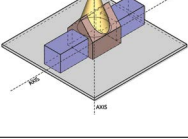
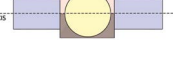
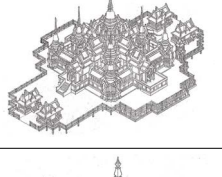
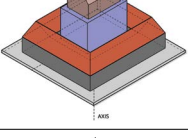
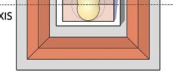
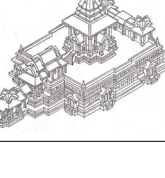
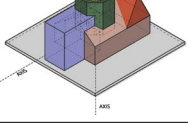
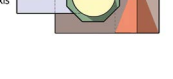
ด้วยรูปทรงองค์ประกอบตามความจำเป็น โดยประธานสงฆ์มีความเห็นว่าการมีลิฟต์ทางลาด และบันได เป็นสิ่งที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่พระเถรานุเถระอาวุโสและผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดี²¹ รูปทรงอาคารชั้นล่างเป็นผนังบัวคว่ำบัวหงายขนาดใหญ่ซ้อนชั้นประดับมุขทางเข้า 7 ช่องทาง บริเวณซุ้มบันไดทางขึ้นและพระวิหารด้านหน้าประดับปั้นลมที่มีลวดลายพรรณพฤกษา อาคารมณฑปยอดเจดีย์มีลักษณะเป็นแบบธาตุอีสานในด้านโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กช่องแสงประดับด้วยลูกกรงอกเลา ภายในยกระดับพื้นบริเวณเหนือพระประธานชั้นที่ 1 เพื่อเน้นพื้นที่สำคัญ สอดคล้องกับพื้นที่ชั้นที่ 2 บริเวณมณฑป

ปัจจุบันอาศรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับทางลาดมากขึ้น เพื่อสามารถเข้าถึงทุกพื้นที่อย่างเท่าเทียม รวมถึงการติดตั้งระบบปรับอากาศและระบบรักษาความปลอดภัย ซึ่งรูปแบบอาศรมดังกล่าวถือเป็นการพัฒนามาอีกขั้นหนึ่งของการเชื่อมต่อองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลายและการใช้อาคารได้อย่างเต็มประสิทธิภาพเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงอาคารในเขตพุทธาวาสในยุคนี้ เป็นการนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในการออกแบบ การก่อสร้าง และบริหารจัดการอาคาร ทำให้การใช้งานอาคารมีประสิทธิภาพ ปลอดภัย และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม อีกสิ่งสำคัญที่เข้ามามีบทบาทในรูปแบบสถาปัตยกรรมคือ อิทธิพลของพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส ต่างเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอแนวความคิดการออกแบบร่วมกับสถาปนิกที่มีเอกลักษณ์ในการออกแบบเฉพาะตน ทำให้เกิดการสร้างอาคารที่มีลักษณะโดดเด่นไม่เหมือนใคร และเพื่อให้เกิดความแปลกใหม่ในวงการสถาปัตยกรรมไทย อีกทั้งเป็นการหาจุดสนใจเพื่อให้เกิดแรงศรัทธาต่อผู้แสวงบุญ ซึ่งการรวมองค์ประกอบเขตพุทธาวาสเข้าไว้ในหลังเดียวจึงเปรียบเสมือนการทำบุญที่ได้ร่วมการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นมหากุศลครั้งใหญ่

จากกรณีศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นสามารถนำมาเปรียบเทียบข้อมูล (Table 10) เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของการรวมอาคารในเขตพุทธาวาส โดยแจกแจงเป็นข้อมูลองค์ประกอบอาคารที่มีการเพิ่มขึ้นและผสานกับพื้นที่เอนกประสงค์ที่เพิ่มศักยภาพในการใช้พื้นที่ รวมถึงการเชื่อมต่อที่ซับซ้อนและแนวแกนที่หลากหลายทั้งทางราบและทางดิ่ง

ตาราง 10 / Table 10

Year Reign Case study Type	Isometric	Position of Integrated Buildings	Diagram of Axis Integration	Number of Integrated Buildings	Integration of Building Types
2420 BE (1877 CE) (King Rama V) Wat Niwet Thammaprawat (TYPE 1)				2	- Ubosot - Stupa
2435 BE (1892 CE) (King Rama V) Wat Atsadang Nimit (TYPE 2)				2	- Ubosot - Stupa
2504 BE (1961 CE) (King Rama IX) Wat Samphan- thawongsaram (TYPE 3)				4	- Ubosot - Stupa - Wihan - Multipurpose building
2509 BE (1966 CE) (King Rama IX) Wat Sothon Wararam Worawihan (TYPE 4)				3	- Ubosot - Stupa - Wihan
2539 BE (1996 CE) (King Rama IX) Wat Thang Sai (TYPE 3)				5	- Ubosot - Stupa - Wihan - Cloister - Multipurpose building
2563 BE (2020 CE) (King Rama X) Wat Pa Thammakhiri (TYPE 4)				5	- Ubosot - Stupa - Wihan - Mondop - Cloister

ตาราง 10

เปรียบเทียบกรณีศึกษา
ในเขตพุทธาวาสด้านรูปแบบ
การรวมอาคาร จำนวน
อาคาร และประเภทอาคาร

Table 10

Comparison of case
studies within
the Buddhavasa area by
integration method,
number of integrated
buildings, and integration
of building types

5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาคารในเขตพุทธาวาส

จากการศึกษาทำให้ทราบถึงมูลเหตุการเปลี่ยนแปลงอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยช่วงแรกพบว่า อิทธิพลจากชาติตะวันตกเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย ด้วยเกิดจากการรับองค์ความรู้เทคโนโลยีการก่อสร้างอาคารสมัยใหม่เข้ามา รวมถึงการรับรูปแบบศิลปกรรมต่างศาสนา ถึงแม้ว่าสถาปัตยกรรมวัดไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะตน แต่การรับอิทธิพลตะวันตกส่งผลให้เกิดการผสมผสานอาคารรูปแบบใหม่ ๆ จนเกิดเป็นพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงเหตุการณ์ในแต่ละช่วงเวลา ดังปรากฏในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ด้วยพระวิสัยทัศน์ของพระองค์จึงปรากฏพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ จ.พระนครศรีอยุธยา และ วัดอัมพวันนมิตร เกาเหะสีซัง จ.ชลบุรี ที่มีการผสมผสานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมให้สอดคล้องกับการใช้สอยตามรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย จนเกิดเป็นรูปแบบอาคารในเขตพุทธาวาสที่แตกต่างจากในอดีตที่ผ่านมา

การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสพบว่าปัจจัยด้านอื่นในยุคที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจคือข้อจำกัดของที่ดินเนื่องจากพื้นที่ตั้งอาคารในเมืองใหญ่มีเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างจำกัด อย่างเช่นพระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ มีความต้องการให้ประหยัดพื้นที่และทุนในการก่อสร้างหรือประเภทอาคารที่มีข้อจำกัดทางด้านภูมิประเทศในเขตนั้น ๆ ที่มีเนื้อที่ดินสำหรับก่อสร้างน้อยอย่างพระอุโบสถวัดทางสาย จ.ประจวบคีรีขันธ์ ที่ตั้งอยู่บริเวณยอดเขาที่ลาดชัน และพระอุโบสถวัดป่าธรรมศิริ จ.นครราชสีมา ที่ตั้งอยู่ชั้นไหล่เขา ทำให้การจัดวางแต่ละอาคารไม่สามารถแยกกันอย่างอิสระตามแบบประเพณีได้ จึงถูกปรับให้แต่ละอาคารอยู่ร่วมกันอย่างสมบูรณ์

ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือ ในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญต่อสถาปัตยกรรมภายในวัด โดยทรงทำนุบำรุงพระศาสนา รวมถึงสร้างศาสนสถานต่าง ๆ ซึ่งต่อมาในยุคหลังรัชกาลที่ 5 ประเทศไทยพัฒนาเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่มีการปรับระบบราชการและปรับโครงสร้างบริหารคณะสงฆ์ จึงทำให้

พระมหากษัตริย์มีบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์ทางศาสนาแทน²² ส่งผลให้เจ้าอาวาสกรรมการวัด และฆราวาสเริ่มเข้ามามีบทบาทในการทำนุบำรุงเสนาสนะของวัด ร่วมกับสถาปนิกที่ต่างพยายามที่จะอธิบายองค์ความรู้เดิม โดยพัฒนาพุทธศิลป์ไปตามแนวทางของตน การยึดถือองค์ความรู้หรือการออกแบบตามจารีตประเพณีนั้นได้ถูกจำกัดอยู่เพียงไม่ขัดต่อประเพณีนิยม แต่สามารถสร้างสรรค์ตามอิสระหรือรูปแบบใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน และขณะเดียวกันมีการเน้นรูปแบบที่เรียบง่าย ผสมผสาน และลดทอนความซับซ้อนของรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมไทยลง คำนึงรูปแบบประเพณีที่ถูกยึดตรึงเอาไว้กับสัดส่วนและรูปทรงจึงถูกคลี่คลายลงไปด้วย

ปัจจัยต่อมาที่มาพร้อมกับการรับอิทธิพลจากชาติตะวันตก คือการผนวกการใช้เหล็กเส้นมาเสริมช่วยในการรับแรงอีกทางหนึ่งทางด้านโครงสร้าง²³ ซึ่งปรากฏการใช้วัสดุดังกล่าวที่พระอุโบสถวัดอัมพวันนมิตร เกาเหะสีซัง จ.ชลบุรี จากรูปตัดความหนาของผนังอาคารและการใช้เพดานทรงโดม รวมถึงการซ้อนชั้นอาคารในแนวดิ่ง ทำให้เห็นพัฒนาการของการก่อสร้างที่ลดข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักที่เคยมีในอดีต และพัฒนาศักยภาพในการรังสรรค์รูปแบบสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้ระบบขนส่งแนวตั้งหรือลิฟต์ อีกทั้งการใช้โครงสร้างทางลาดเพื่อสะดวกต่อการเข้าถึงพื้นที่ เช่น พระอุโบสถวัดป่าธรรมศิริ จ.นครราชสีมา เป็นต้น ทำให้การซ้อนชั้นอาคารขนาดใหญ่และสูงหมดภาระทางการใช้งานลงไป

ปัจจัยสุดท้ายของการสร้างสถาปัตยกรรมที่มีขนาดใหญ่ หรือมีลักษณะที่พิเศษแตกต่างไปจากที่อื่น เป็นการแสดงถึงพัฒนาการด้านสถาปัตยกรรมที่ไม่หยุดนิ่ง เน้นให้เป็นจุดหมายที่สง่างาม และมีเอกลักษณ์ที่สามารถส่งเสริมให้ศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาเข้ามาสักการะศาสนวัตถุที่สำคัญ และช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับภูมิภาคอีกทางหนึ่ง²⁴ ซึ่งตอบรับด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยในการก่อสร้างอาคารตามความต้องการดังกล่าว เช่น พระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร จ.ฉะเชิงเทรา รวมถึงการสร้างอาคารขนาดใหญ่ต่าง ๆ ที่ทุนบริจจาคของชาวบ้านเกิดการกระจายตัวสามารถระดมทุนได้สูงขึ้นต่างจากในอดีตที่การระดมทุนยังไม่แพร่หลายเป็นวงกว้างเหมือนปัจจุบัน

6. สรุป

จากการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการเขตพุทธาวาส จากอาคารที่แยกกัน
อย่างเป็นอิสระในผังแนวกั้นเขตพุทธาวาสจนปรากฏการรวมอาคาร 2 ประเภท
เข้าไว้ด้วยกัน และปรากฏการรวมอาคารที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งปัจจุบันสามารถ
รวมกันได้มากถึง 5 ประเภทอาคาร อีกทั้งยังแสดงถึงปัจจัยที่มีผลต่อ
การเปลี่ยนแปลงนี้ ในด้านข้อจำกัดพื้นที่ เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการก่อสร้าง
และบทบาทของผู้มีอิทธิพลต่อโครงการก่อสร้างสถาปัตยกรรมภายในวัด
โดยมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การศึกษาในช่วงแรกพบว่า
พระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารจาก
การรับศิลปวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกเพื่อพัฒนาสังคมเมืองให้ทัดเทียม
เหล่าอารยประเทศ ต่อมาสถาปนิกเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการตัดสินใจ
ในการออกแบบอาคารลักษณะใหม่ ๆ บนพื้นฐานแนวคิดที่ไม่ขัดประเพณีนิยม
และในช่วงเวลาต่อมาพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการตัดสินใจสร้างอาคาร
เสนาสนะภายในวัด รวมถึงโยมอุปัฏฐากผู้คอยสนับสนุนกำลังทรัพย์ร่วมแสดง
ความคิดเห็นและมีส่วนตัดสินใจในการสร้างศาสนสถานเพื่อถวายพระพุทธศาสนา
รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในอดีตจึงถูกผสมผสานกับรูปแบบ
สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยต่าง ๆ จนกลายเป็นตัวแปรสำคัญ
ในการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษานี้เน้นศึกษาแนวคิดเรื่องการใช้พื้นที่และปัจจัยที่มีผลต่อการ
เปลี่ยนแปลงอาคารทางด้านกายภาพเป็นหลัก แต่มิได้หมายความว่าอาคาร
ต่าง ๆ ที่มีการรวมอาคารในเขตพุทธาวาสไว้ในหลังเดียวจะไม่มีปัจจัยทาง
ด้านนามธรรมหรือแนวความคิดคติทางพระพุทธศาสนามาเกี่ยวข้อง และเป็น
ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาต่อไป อย่างไรก็ตามทุกการเปลี่ยนแปลง
มิได้มุ่งความสำคัญแต่เพียงความคุ้มค่าในการใช้พื้นที่เท่านั้น สิ่งสำคัญที่จำเป็น
อย่างยิ่งที่จะต้องเข้ามาพิจารณาถึงความเหมาะสมในด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม
คือ ทรวดทรงอันงดงามทางสถาปัตยกรรมไทย สุนทรียภาพ และความเหมาะสม
ในการซ้อนชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่ควรจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไป
แต่สิ่งที่น่าสังเกตต่อไปนับจากนี้คือเขตพุทธาวาสทั้งหมดเมื่อสามารถ
ออกแบบให้อยู่ภายใต้หลังคาและอยู่ร่วมผนังเดียวกันได้ดังนั้นการรวมอาคาร
ในเขตพุทธาวาสจึงถือเป็นความเจริญก้าวหน้าอีกประการหนึ่งที่จะรับช่วงต่อ
และดำรงรักษาเอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยให้คงอยู่ต่อไปในบริบทของ
สังคมปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “โครงการทดลอง
ออกแบบเขตพุทธาวาส: กรณีศึกษา วัดป่าเลไลยก์ ประเทศ
สิงคโปร์” หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
สถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร

Acknowledgment

This article is part of a thesis entitled “An Experimental Design
Project for the Buddhavasa Zone: A Case Study of Palelai Temple,
Singapore,” for the Master of Architecture Program in Thai
Architecture at the Faculty of Architecture, Silpakorn University,
Thailand.

Notes

1 Santana Piromkeat, “Kān wāng phang bōriwēn phutthasathān
samai Sukhōthai bōriwēn mūāng kao Sukhōthai [The Lay-out of
the Buddhish Architecture in the Sukhothai Period at the Old
Sukhothai City],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2002),
433.

2 Thada Sutthitham and Wiroj Srisuro, **Sathāpattayakam
wat phutthasātsanā nai prathēt Thai: wat phāk nūa læ
phāk klāng [Buddhist Temple Architecture in Thailand:
Temples of the Northern and Central Regions]** (Bangkok:
Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 2002), 244.

3 Choti Kalyanamitra, **Sathāpattayakam bāep Thai dōm
[Traditional Thai Architecture]**, 2nd ed. (Bangkok:
The Association of Siamese Architects under Royal
Patronage, 1996), 94; Choti Kalyanamitra, **Photchanānukrom
sathāpattayakam læ sinlapa kīeo nūāng [Dictionary of
Architecture and Related Arts]** (Bangkok: Muang Boran,
2005), 363.

4 Somkid Jiratatsanakul, **Wat: phutthasātsana sathāpattayakam
Thai [Temples: Thai Buddhist Architecture]** (Bangkok: Thammasat
University Press, 2001), 27; Phra Khru Chaiyaphatthanathorn,
“Phatthanākān khōng wat nai sangkhom Thai [Development
of Temples in Thai Society],” **Journal of Nakhonratchasima
College (Humanities and Social Sciences)** 15, 1 (January–
April 2021): 327.

5 Somkid Jiratatsanakul, **Wat: phutthasātsana sathāpattayakam
Thai**, 30-31.

6 Pymporn Chaiyaporn, “Phatthanākān nāokhit læ rūpbāep
sathāpattayakam læ ‘ongprakōp nai khēt Phutthāwāt: kōranī
sūksā phon ngān ‘ōk bāep khōng sathāpanik yuk bukbōek
(Phộ.Sộ. sộngphanhārộikao thưng sộngphanhārộihāsipsām)
[The Development of Concept and Style of Architecture and
Related Elements in Buddhavas Area: The Case Studies
Designed by Pioneer Architects (1966 A.D. – 2010 A.D.)],”
(Ph.D. Dissertation, Chulalongkorn University, 2018), 43.

7 Napat Kwanmuang, “Ubōsot Čhēdī: phutthasinlapa
sathāpattayakam rūpbāep mai samai phra bāt somdet phra
Čhunlačhộmkhao chao yū hūa [The Pagoda-hall: A New Form
of Buddhist Architecture in the Reign of King Rama V],” **Journal
of Thai Studies** 9, 2 (August 2013- January 2014): 47-48.

8 Artitaya Sripraiphan, “Ubōsot kap kăn kộ sạng pen ‘ākhan lăi
chan nai sangkhom Thai [Ubosoth: The Multi Tired Building
in Thai Society],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2009), 109.

9 Wanida Puengsunthorn, **Phutthasinlapa sathāpattayakam
Thai: rabīap withīkăn ‘ộk bāep sathāpattayakam Thai
praphēnī nai patchuban [The Art of Designing Contemporary
Thai Buddhist Style Architecture]** (Bangkok: Chalermprakiat
Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University,
2021), 28.

10 Pussadee Tiptus, **Chāng Farang nai krung Sayām [Western
Craftsmen in Siam]** (Bangkok: Chulalongkorn University
Press, 1998), 7.

11 **Čhotmāihēt phraratchawang Bāng Pa ‘In læ wat Niwēt
Thammaprawat [Archives of Bang Pa-In Royal Palace
and Wat Niwet Thammaprawat]** (Bangkok: Amarín Printing
and Publishing, 1994), 150.

12 Napat Kwanmuang, “Ubōsot Čhēdī: phutthasinlapa
sathāpattayakam rūpbāep mai samai phra bāt somdet phra
Čhunlačhộmkhao chao yū hūa,” 66.

13 Office of Contemporary Art and Culture, Ministry of Culture,
**Sūp sần sin nai phāendin Phra Song Tham [Preserving Artistic
Heritage in the Land of the Righteous King]** (Nakhon Pathom:
Rungsilp Printing 1977 Company Limited, 2017), 111.

14 Netnapis Nakavachara and others, **Wat nai Krung Thēp: kăn
plānplāeng nai rộp sộngrội pī (Phộ.Sộ. sộngphanhārộiyisiphā)
[Temples in Bangkok: Changes over 200 Years (1782–1982)]** (Bangkok:
Chulalongkorn University, 1982), 38.

- 15 Chatri Prakitnonthakan, **Kamnōet wichāchīp sathāpanik Thai: kham sap læ kānsāng tua ton nai sangkhom samai mai (nūng) [The Emergence of the Thai Architectural Profession: Terminology and Identity Formation in Modern Society, Part I]**, Accessed August 28, 2025, Available from https://www.matichon.co.th/weekly/column/article_583980.
- 16 Prawat wat Samphanthawongsaram khēt Samphan thawong Krung Thēp Mahā Nakhōn [History of Samphan thawongsaram Temple, Samphanthawong District, Bangkok] (Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2018), 124.
- 17 Department of Cultural Promotion, **Kao sathāpat sin phra Phūmin ‘akkhara sinlapin Sayām [9 Architecture and the Supreme Artist of Siam]** (Bangkok: Department of Cultural Promotion, 2012), 52.
- 18 Pratima Nimsamer, “Phutthasin sathāpanik [Buddhist Art Architect],” in **Sūchibat nithatsakān sathāpattayakam Thai chalēm phra kīat [Exhibition Catalog of the Royal Commemorative Exhibition of Thai Architecture]** (Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2005), 145.
- 19 Department of Architecture, Chulalongkorn University, **Sūp sǎn sathāpattayakam Thai hǎ [Continuing Thai Architecture, Volume 5]** (Bangkok: Department of Architecture, Chulalongkorn University, 2005), 3.
- 20 Naengnoi Saksri and Watanyu Thephatthi, **Chāng lūang: phon ngān sathāpattayakam Thai khōng mōmrātchawong Mitrarun Kasemsri [Royal Craftsmen: Thai Architectural Works of Mom Rajawongse Mitrarun Kasemsri]** (Bangkok: The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage, 1996), 290.
- 21 Wanida Puengsunthorn, **Phutthasinlapa sathāpattayakam Thai: rabīap withikān ‘ōk bǎep sathāpattayakam Thai praphēnī nai patčhuban**, 64.
- 22 Pypmorn Chaiyaporn, “Phatthanākān nǎokhit læ rūpbǎep sathāpattayakam læ ‘ongprakōp nai khēt Phutthāwāt: kōranī sūksā phon ngān ‘ōk bǎep khōng sathāpanik yuk bukbōek (Phō.Sō. sōngphanhārōikao thūngsōngphanhārōihāsipsām),” 65.
- 23 Napat Kwanmuang, “Ubōsot Čhēdī: phutthasinlapa sathāpat tayakam rūpbǎep mai samai phra bāt somdet phra Čhunla čhōmklaο čhao yū hūa,” 60.
- 24 Pypmorn Chaiyaporn, “Phatthanākān nǎokhit læ rūpbǎep sathāpattayakam læ ‘ongprakōp nai khēt Phutthāwāt: kōranī

sūksā phon ngān ‘ōk bǎep khōng sathāpanik yuk bukbōek (Phō. Sō. sōngphanhārōikao thūngsōngphanhārōihāsipsām),” 179-180.

Bibliography

Artitaya Sripraiphan. ““Ubōsot kap kǎn kō sāng pen ‘ākhān lāi chan nai sangkhom Thai [Ubosoth: The Multi Tired Building in Thai Society].” Master’s Thesis, Silpakorn University, 2009.

Chatri Prakitnonthakan. **Kamnōet wichāchīp sathāpanik Thai: kham sap læ kānsāng tua ton nai sangkhom samai mai (nūng) [The Emergence of the Thai Architectural Profession: Terminology and Identity Formation in Modern Society, Part I]**. Accessed August 28, 2025. Available from https://www.matichon.co.th/weekly/column/article_583980.

Choti Kalyanamitra. **Photčhanānukrom sathāpattayakam læ sinlapa kīeo nūang [Dictionary of Architecture and Related Arts]**. Bangkok: Muang Boran, 2005.

_____. **Sathāpattayakam bǎep Thai dōem [Traditional Thai Architecture]**. 2nd ed. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996.

Čhotmāihēt phrarātchawang Bāng Pa ‘In læ wat Niwēt Thammaprawat [Archives of Bang Pa-In Royal Palace and Wat Niwet Thammaprawat]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 1994.

Department of Architecture, Chulalongkorn University. **Sūp sǎn sathāpattayakam Thai hǎ [Continuing Thai Architecture, Volume 5]**. Bangkok: Department of Architecture, Chulalongkorn University, 2005.

Department of Cultural Promotion. **Kao sathāpat sin phra Phūmin ‘akkhara sinlapin Sayām [9 Architecture and the Supreme Artist of Siam]**. Bangkok: Department of Cultural Promotion, 2012.

Naengnoi Saksri and Watanyu Thephatthi. **Chāng lūang: phon ngān sathāpattayakam Thai khōng mōmrātchawong Mitrarun Kasemsri [Royal Craftsmen: Thai Architectural Works of Mom Rajawongse Mitrarun Kasemsri]**. Bangkok: The Association of Siamese Architects Under Royal Patronage, 1996.

Napat Kwanmuang. “Ubōsot Čhēdī: phutthasinlapa sathāpattayakam rūpbǎep mai samai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaο čhao yū hūa [The Pagoda-hall:

A New Form of Buddhist Architecture in the Reign of King Rama V].” **Journal of Thai Studies** 9, 2 (August 2013-January 2014): 41-71.

Netnapis Nakavachara, Phyanart Bunnag, and Julthusana Byachranonda. **Wat nai Krung Thēp: kǎn plīanplǎeng nai rōp sōngroi pī (Phō.Sō. sōngphansāmroi yīsiphā thūng sōngphanhārōiyīsiphā) [Temples in Bangkok: Changes over 200 Years (1782–1982)]**. Bangkok: Chulalongkorn University, 1982.

Office of Contemporary Art and Culture, Ministry of Culture. **Sūp sǎn sin nai phǎendin Phra Song Tham [Preserving Artistic Heritage in the Land of the Righteous King]**. Nakhon Pathom: Rungsilp Printing 1977 Company Limited, 2017.

Pratima Nimsamer. “Phutthasin sathāpanik [Buddhist Art Architect].” In **Sūchibat nithatsakān sathāpattayakam Thai chalēm phra kīat [Exhibition Catalog of the Royal Commemorative Exhibition of Thai Architecture]**. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2005.

Phra Khru Chaiyaphatthanathorn. “Phatthanākān khōng wat nai sangkhom Thai [Development of Temples in Thai Society].” **Journal of Nakhonratchasima College (Humanities and Social Sciences)** 15, 1 (January–April 2021): 319-333.

Prawat wat Samphanthawongsaram khēt Samphanthawong Krung Thēp Mahā Nakhōn [History of Samphantha wongsaram Temple, Samphanthawong District, Bangkok]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2018.

Pussadee Tiptus. **Chāng Farang nai krung Sayām [Western Craftsmen in Siam]**. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1998.

Pypmorn Chaiyaporn. “Phatthanākān nǎokhit læ rūpbǎep sathāpattayakam læ ‘ongprakōp nai khēt Phutthāwāt: kōranī sūksā phon ngān ‘ōk bǎep khōng sathāpanik yuk bukbōek (Phō.Sō. sōngphanhārōikao thūng sōngphan hārōihāsipsām) [The Development of Concept and Style of Architecture and Related Elements in Buddhavas Area: The Case Studies Designed by Pioneer Architects (1966 A.D. – 2010 A.D.)].” Ph.D. Dissertation, Chulalongkorn University, 2018.

Santana Piromkeat. “Kǎn wāng phang bōriwēn phutthasathān samai Sukhōthai bōriwēn mǔang kao Sukhōthai [The Lay-out of the Buddish Architecture in the Sukhothai

Period at the Old Sukhothai City].” Master’s Thesis, Silpakorn University, 2002.

Somkid Jiratatsanakul. **Wat: phutthasātsana sathāpattayakam Thai [Temples: Thai Buddhist Architecture]**. Bangkok: Thammasat University Press, 2001.

Thada Sutthitham and Wiroj Srisuro. **Sathāpattayakam wat phuttha sātsanā nai prathēt Thai: wat phāk nūa læ phāk klāng [Buddhist Temple Architecture in Thailand: Temples of the Northern and Central Regions]**. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 2002.

Wanida Puengsunthorn. **Phutthasinlapa sathāpattayakam Thai: rabīap withikān ‘ōk bǎep sathāpattayakam Thai praphēnī nai patčhuban [The Art of Designing Contemporary Thai Buddhist Style Architecture]**. Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2021.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Table 4 Waropas Wongchaturaphat, **Nangsūlāisēn bōrānsathān: wat Niwēt Thammaprawat rātchawōrawihān [Drawing Book of Historical Monuments: Wat Niwet Thammaprawat Ratchaworawihan]** (Bangkok: Academic Group for Monument Conservation, Fine Arts Department, 2010), 9, 13, 14, 17.

Table 5 Napat Kwanmuang, “Ubōsot Čhēdī: phutthasinlapa sathāpattayakam rūpbǎep mai samai phra bāt somdet phra Čhunlačhōmklaο čhao yū hūa [The Pagoda-hall: A New Form of Buddhist Architecture in the Reign of King Rama V],” **Journal of Thai Studies** 9, 2 (August 2013- January 2014): 55, 61.

Table 7 Peerapat Sumran, **Sathāpattayakam Thai læ sinlapa lāi Thai dōi sit phutthasinlapa sathāpattayakam Pravet Limparungsri [Thai Architecture and Decorative Pattern by Buddhist Art & Architecture Disciple Pravet Limparungsri]** (Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 2020), 195, 197, 147, 196.

Table 8 Department of Architecture, Chulalongkorn University, **Sūp sǎn sathāpattayakam Thai hǎ [Continuing Thai Architecture, Volume 5]** (Bangkok: Department of Architecture, Chulalongkorn University, 2005), 12, 13, 14.

Table 9 Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2023.

พัฒนาการและความหมายของลวดลายประดับ ขององค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทย The Development and Significance of Decorative Motifs on Façade Wall Elements in Western-Style Architecture in Thailand

วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150 ประเทศไทย

Wiroj Sheewasukthaworn

Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University, Mahasarakham, 44150, Thailand

wiroj.s@msu.ac.th

Received 14 - 08 - 2025
Revised 22 - 05 - 2026
Accepted 23 - 06 - 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์นำเสนอพัฒนาการ และความหมายของลวดลายประดับตกแต่งบริเวณผนังหน้าอาคารที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศ ภายใต้บริบทของการปฏิรูปประเทศ และแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ผนังหน้าอาคารเป็นองค์ประกอบประดับอาคารที่สำคัญ ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบแรกๆ ที่ผู้พบเห็นรับรู้เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงระหว่างสถาปัตยกรรมกับสังคม

การศึกษาค้นคว้านี้จะศึกษากรอบแนวคิดเกี่ยวกับผนังหน้าอาคารในเชิงสัญลักษณ์ และสังคมวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ผ่านกรณีศึกษา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ค้นคว้าข้อมูลภาคเอกสารกับการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยต่างๆ ผ่านกรณีศึกษาสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกหลากหลายประเภทที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานั้น โดยเกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษาประกอบไปด้วยต้องเป็นอาคารที่ได้รับอิทธิพล

สถาปัตยกรรมตะวันตกและสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ที่มีความโดดเด่นขององค์ประกอบผนังหน้าอาคารในเชิงรูปแบบ และการจัดองค์ประกอบมีความสมบูรณ์ของลวดลายประดับตกแต่งที่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจน และมีคุณค่าหรือความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในฐานะตัวแทนของบริบททางสังคมและสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาดังกล่าวเพื่อนำไปสู่การอธิบายพัฒนาการของรูปแบบควบคู่กับการตีความความหมายเชิงสัญลักษณ์ในบริบทเฉพาะของสังคมไทย

ผลการศึกษาสามารถสรุปบทบาทและความสำคัญของผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกได้ 3 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1 ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็น“ภาพลักษณ์”ของอาคาร โดยเป็นองค์ประกอบแรกๆ ที่ผู้พบเห็นรับรู้และมีบทบาทในการจัดระเบียบสายตา และกำหนดลำดับชั้นการรับรู้ สะท้อนลักษณะและตัวตนของอาคาร ประการที่ 2 ทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ในการแสดงสถานะและอำนาจของผู้อุปถัมภ์หรือรัฐที่มีต่อการสร้างสถาปัตยกรรม ซึ่งอาจเป็นผู้กำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางของการออกแบบควบคู่สถาปนิกผู้ออกแบบ ซึ่งรูปแบบการประดับตกแต่งจึงมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของการสร้างสรรค์เชิงศิลปกรรมเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็น “การประกอบสร้างอัตลักษณ์เชิงอำนาจ” ที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง และแสดงออกผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และประการที่ 3 สะท้อนแนวคิดความงามและสุนทรียศาสตร์ของแบบแผนคลาสสิกซึ่งเป็นระบบความงามที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล รูปแบบที่ปรากฏไม่ได้ถูกนำมาใช้ในรูปแบบของการคัดลอก หากแต่ถูกนำมาตีความและประยุกต์ใช้ใหม่ให้สอดคล้องภายใต้บริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่าง ส่งผลให้ผนังหน้าอาคาร

เปรียบเทียบสัดส่วน
ผนังหน้าอาคาร
พระที่นั่งบรมพิมาน
และพระราชวังดุสิต
ซ้าย: พระที่นั่งบรมพิมาน
ขวา: มุขอาคารโมเลียง
พระราชวังดุสิต

Comparison of the façade
proportions between
Boromphiman Throne Hall
and the Louvre Palace
Left: Boromphiman Throne
Hall
Right: Pavillion Mollien
(Louvre Palace)

กลายเป็นพื้นที่แสดงออกทางวัฒนธรรมที่หลอมรวมระหว่างความงาม อำนาจ และอัตลักษณ์ของสังคมอย่างเป็นเอกภาพ สรุปได้ว่าผนังหน้าอาคารถูกนำมาประยุกต์และตีความใหม่ให้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของสังคมไทย ส่งผลให้กลายเป็นพื้นที่ที่หลอมรวมระหว่างรูปแบบสากล อัตลักษณ์ท้องถิ่น และอำนาจของรัฐเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ สะท้อนถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยสู่ความเป็นสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: ผนังหน้าอาคาร, องค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร, การตกแต่ง ผนังหน้าอาคาร, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทย, การสื่อความหมาย

Abstract

This article aims to present the development and significance of decorative motifs on building façades influenced by Western architecture during the reigns of King Rama V and VI of the Rattanakosin era. This period marked a turning point in the country's modernization, aligning it more closely with developed nations amid national reforms and the pressures of Western imperialism. Building façades are significant decorative elements; they create the first impression for viewers and serve as a symbolic link between architecture and society.

This study examines conceptual frameworks concerning the façade wall in symbolic and sociocultural terms and applies them to the analysis of selected case studies. It employs a qualitative research methodology based on documentary research and fieldwork, together with a comparative study of various factors through selected examples of Western-influenced architecture constructed during the period under investigation. The criteria for selecting the case studies include buildings that demonstrate Western architectural influence and were constructed during the reigns of King Rama V and King Rama VI; buildings that display distinctive façade wall elements in terms of form and composition; buildings with sufficiently intact decorative motifs that can be clearly analyzed; and buildings

of historical value or significance as representatives of the social and architectural contexts of the period. This approach aims to explain the development of formal characteristics alongside an interpretation of symbolic meanings within the specific context of Thai society.

The findings of this study identify three principal roles and significances of the façade wall in Thai architecture influenced by Western architectural traditions. First, the façade wall functions as the “image” of the building. It is the first architectural element perceived by viewers and plays a role in organizing visual perception and establishing a hierarchy of recognition, thereby reflecting the character and identity of the building. Second, the façade wall serves as a symbolic mechanism for expressing the status and authority of the patron or the state in the production of architecture. The patron or the state may have shaped the conceptual framework and design direction alongside the architect. Decorative forms, therefore, should not be understood solely as the result of artistic creation; rather, they constitute a “construction of authoritative identity” determined by the central authority and articulated through architectural elements. Third, the façade wall reflects concepts of beauty and aesthetics derived from classical conventions, which represented an internationally recognized system of aesthetic values. The forms that appeared in these buildings were not adopted through direct imitation, but were reinterpreted and adapted to suit a different cultural context. As a result, the façade wall became a cultural field in which beauty, power, and social identity were integrated. In conclusion, the façade wall was adapted and reinterpreted in accordance with the cultural context of Thai society. It became a site where international forms, local identity, and state authority were integrated into a coherent architectural expression. This clearly reflects the process through which Thai society entered modernity.

Keywords: façade wall, façade wall ornamentation, façade wall decoration, Western-style architecture in Thailand, signification

1. บทนำ

คำกล่าวของวิทรูเวียส (Vitruvius) สถาปนิกชาวโรมันในหนังสือ De architectura หรือ Ten Books on Architecture กล่าวถึงการออกแบบวิหารที่เชื่อมโยงกับการตกแต่งประดับประดาว่า “...การออกแบบภายในจะต้องมีความสอดคล้องเหมาะสมกับภาพรวมตัวอาคาร เมื่ออาคารมีการออกแบบภายในอย่างโอ้อ่า ย่อมต้องมีการออกแบบทางเข้าที่สง่างามสอดคล้องกัน ก่อให้เกิดความเหมาะสม แต่ในทางตรงกันข้ามหากพื้นที่ภายในที่งดงามกลับอยู่ภายใต้ทางเข้าออกที่ด้อยคุณค่าย่อมถือว่าไม่เหมาะสม”¹ เป็นการกล่าวถึงคุณค่าของการออกแบบสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะส่วนหน้าอาคารวิทรูเวียสยกตัวอย่างวิหารบูซาเทพเจ้าที่สวองาม โดยมีทางเข้าทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวต่างๆ ของเทพเจ้า สิ่งดังกล่าวสะท้อนความศรัทธาต่อเทพเจ้า รวมถึงสร้างสิ่งดึงดูดความสนใจให้แก่อาคาร ความพิถีพิถันในการประดับตกแต่งเพื่อส่งเสริมคุณค่าของสถาปัตยกรรมไปพร้อมกับการออกแบบองค์ประกอบ สัดส่วน และรูปทรง ซึ่งวิทรูเวียสถือเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการออกแบบที่มีมาตั้งแต่สมัยโรมัน

การออกแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกให้ความสำคัญกับสัดส่วนและการตกแต่งประดับอาคาร องค์ประกอบ **“ผนังหน้าอาคาร”** หรือ **“เปลือกหุ้มอาคาร”** (Façade) ถือเป็นส่วนสำคัญต่อการประดับตกแต่ง ทำหน้าที่เป็น **“พื้นที่เชิงสัญลักษณ์”** ที่เชื่อมโยงระหว่างสถาปัตยกรรมกับสังคม เมื่อศาสนาคริสต์เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น วิหารพระเจ้าถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นโบสถ์แทน การประดับตกแต่งบริเวณด้านหน้าอาคารก็ยังคงได้รับความนิยมต่อเนื่องมา เพียงแต่รูปแบบการสื่อความหมายจากเรื่องราวเทพเจ้ามาเป็นคตินิยมทางศาสนาแทน

จนถึงสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ราวศตวรรษที่ 15 เป็นช่วงเวลาที่แบบแผนคลาสสิกถูกกลับมาใช้ในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมอย่างแพร่หลาย แนวคิดต่าง ๆ ถูกตีความอย่างซับซ้อนผ่านรูปทรงสมบูรณ์ หลักการทางคณิตศาสตร์ที่ส่งผลต่อสัดส่วนอาคารหรือแม้กระทั่งลวดลายการประดับตกแต่งด้านหน้าอาคารก็เช่นกัน ลีออน บาติस्ता อัลแบร์ติ (Leon Battista Alberti) ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับ **“ทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์ทางสถาปัตยกรรม”** โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความงามและเครื่องตกแต่งว่าองค์ประกอบประดับ

ตกแต่งต้องสอดคล้องกับความงาม ซึ่งอัลแบร์ติได้นำทฤษฎีดังกล่าวมาออกแบบผนังหน้าอาคารที่โบสถ์ซานตา มาเรีย โนวেলা (Santa Maria Novella) ในเมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี² ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัดส่วน รูปทรง และการประดับตกแต่งอย่างเป็นเอกภาพ ผนังหน้าอาคารนี้ไม่ได้ถูกออกแบบขึ้นเพื่อเป็นองค์ประกอบเสริมความงามเพียงอย่างเดียว แต่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์ของสถาปัตยกรรมให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ราวศตวรรษที่ 19 อิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มแพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศ ภายใต้บริบทของการปฏิรูปประเทศและแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตก รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกจึงถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นจำนวนมาก องค์ประกอบผนังหน้าอาคารถูกนำมาใช้เพื่อการประดับตกแต่งและสื่อความหมายให้กับอาคาร ผ่านสัญลักษณ์ของการประดับตกแต่ง สะท้อนถึงแรงจูงใจที่ส่งผลต่อการประดับตกแต่งอาคารได้เป็นอย่างดี แม้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมจะมีการคลี่คลายปรับเปลี่ยนจากต้นฉบับไปบ้างก็ตาม แต่ก็ยังคงเอกลักษณ์แบบแผนคลาสสิกแบบตะวันตกไว้อย่างชัดเจน

วัตถุประสงค์หลักของการศึกษานี้มุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบผนังหน้าอาคารที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทยโดยเน้นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก (Neoclassic) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตก ศึกษาพัฒนาการของรูปแบบและการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏผ่านลวดลายประดับตกแต่งบนผนังหน้าอาคาร ซึ่งเกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษา ได้กำหนดเกณฑ์หลัก 4 ประการ ได้แก่ 1) เป็นอาคารที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกและสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5-6 2) มีความโดดเด่นขององค์ประกอบผนังหน้าอาคารในเชิงรูปแบบและการจัดองค์ประกอบ 3) มีความสมบูรณ์ของลวดลายประดับตกแต่งที่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจน และ 4) มีคุณค่าหรือความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในฐานะตัวแทนของบริบททางสังคมและสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาดังกล่าว

2. การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับผนังหน้าอาคาร

2.1 การศึกษาด้านประวัติศาสตร์และรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกในภาพรวม

ลีแลนด์มาร์ติน รอท (Leland Martin Roth) กล่าวถึงบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาสถาปัตยกรรมตะวันตกในแต่ละช่วงเวลา แสดงวิวัฒนาการของการตกแต่งผนังหน้าอาคารในบริบทขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมว่ามีความสำคัญในการสื่อสารความหมายทางวัฒนธรรมและศิลปะในแต่ละยุคสมัย³ ในขณะที่ฟรานซิส เดวิด วัตกิน (Francis David Watkin) ได้มุ่งประเด็นเกี่ยวกับการตกแต่งผนังหน้าอาคารว่าบริบทของการพัฒนาสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคจะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบและลวดลายที่จะสะท้อนถึงแนวคิดและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลานั้น⁴ การตกแต่งผนังหน้าอาคารในยุคต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรมสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา เป็นการกลับมาใช้สัดส่วนที่สมดุลและองค์ประกอบคลาสสิก เช่น เสาหน้าจั่วแบบโรมัน สะท้อนถึงความสมบูรณ์แบบและความกลมกลืนของสถาปัตยกรรมโบราณ ในขณะที่สถาปัตยกรรมสมัยบาโรก (Baroque) การตกแต่งผนังหน้าอาคารจะมีความหรูหรา และใช้เส้นโค้งที่ซับซ้อนเพื่อสร้างความประทับใจและความเคลื่อนไหวในงานสถาปัตยกรรม⁵

2.2 ข้อมูลเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับผนังหน้าอาคาร

ชาลส์ บาร์โธโลว์ (Charles Burroughs) กล่าวถึงความสำคัญของผนังหน้าอาคารว่าทำหน้าที่เป็นตัวแทนเชิงเปรียบเทียบอัตลักษณ์ทางสังคมกับค่านิยมทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงสถานะและแรงบันดาลใจของผู้อุปถัมภ์อาคาร ลวดลายประดับสามารถถ่ายทอดความรู้สึกของความกลมกลืนเข้ากับตัวอาคาร แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างรูปลักษณ์และการใช้งาน สถาปัตยกรรมถูกออกแบบมาเพื่อถ่ายทอดพลังและอำนาจของผู้อุปถัมภ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างลึกซึ้งกับพลวัตทางการเมือง สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของชีวิตในเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกัน ผนังหน้าอาคารไม่ได้เป็นองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพเพียงอย่างเดียว แต่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่แสดงเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ทำหน้าที่

เป็นพื้นผิวใบสำหรับการแสดงออกทางวัฒนธรรม และเป็นสถานที่แห่งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมภายในสภาพแวดล้อมในเมือง⁶

ยลาร์ กุมารากู (Llazar Kumaraku) และ เบียนกา มาดี (Bianka Madhi) ระบุว่าผนังหน้าอาคารเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สร้างความเชื่อมโยงที่แข็งแกร่งระหว่างภายในและภายนอกของอาคาร โดยเฉพาะในสมัยบาโรกที่แสดงความพลั้วไหวและซับซ้อนอย่างมากเพื่อสร้างความรู้สึกของการเคลื่อนไหวและดึงดูดผู้ชม⁷

บ็อกนา ลุดวิก (Bogna Ludwig) เสนอบทความการวิเคราะห์การให้สีที่หลากหลายในการตกแต่งผนังหน้าอาคารโดยเน้นไปที่สถาปัตยกรรมในสมัยบาโรกเป็นหลัก ผลการศึกษาสรุปว่าสีสามารถช่วยเพิ่มความสวยงามขององค์ประกอบโดยรวม และผลกระทบทางสายตาของผนังหน้าอาคาร การจัดสีบริเวณดังกล่าวมีส่วนช่วยส่งเสริมความสวยงามโดยรวมของผนังหน้าอาคาร การใช้สีตัดกันในองค์ประกอบนี้ จะทำให้ผนังเกิดความโดดเด่นมากขึ้น⁸

2.3 ข้อมูลเกี่ยวข้องกับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกในสยาม

สมชาติ จิงสิริอารักษ์ อธิบายถึงความเชื่อมโยงต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามออกเป็น 4 ช่วงเวลา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 (ค.ศ. 1851-1868) ที่เริ่มเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสยาม แต่สถาปัตยกรรมยังคงเป็นแบบตะวันตกที่สร้างโดยชาวจีนที่ยังไม่ได้มีแบบแผนที่ชัดเจน สมัยรัชกาลที่ 5 (ค.ศ. 1868-1910) ที่เปิดรับแบบตะวันตกอย่างเต็มรูปแบบ จัดตั้งกรมโยธาธิการ และการเข้ารับราชการของช่างชาวตะวันตกจำนวนมาก สมัยรัชกาลที่ 6 (ค.ศ. 1910-1925) เป็นช่วงเวลาที่ผสมผสานศิลปะตะวันตกกับสถาปัตยกรรมไทย เน้นสถาปัตยกรรมความเป็น “ชาติไทย” สมัยรัชกาลที่ 7 (ค.ศ. 1925-1937) เป็นช่วงที่เปลี่ยนสู่สมัยใหม่สถาปัตยกรรมมีความเรียบง่ายและเน้นประโยชน์ใช้สอย งานศึกษาชิ้นนี้มีบทวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการนำสถาปัตยกรรมตะวันตกมาใช้ในสยาม อธิบายถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองในแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้ยังอธิบายถึงบทบาทของสถาปนิกชาวตะวันตกที่เขามารับราชการในช่วงเวลาดังกล่าว

บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ประเทศสยามเริ่มเปิดรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเป็นทางการ อาจสะท้อนถึงปัจจัยต่างๆ เช่น การแสดงความเจริญก้าวหน้า และเสริมสร้างภาพลักษณ์ความทันสมัยของรัฐ จึงเกิดบทบาทของชาวตะวันตกที่เข้ามารับราชการเป็นสถาปนิก วิศวกร และศิลปิน อย่างมากมาย ผลงานเหล่านี้จะผสมผสานอิทธิพลตะวันตกเข้ากับความเป็นไทยได้อย่างประณีต สถาปัตยกรรมจึงกลายเป็นเครื่องมือ **“สื่อสารความรุ่งเรือง”** ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดด้านวัฒนธรรม รูปแบบชีวิต และรสนิยมของสังคมไทย กลายเป็นเครื่องมือสื่อสารความเจริญรุ่งเรือง และสะท้อนภาพลักษณ์ของรัฐสมัยใหม่ ความทันสมัยของสถาปัตยกรรมไทยในช่วงเวลานั้น สถาปัตยกรรมตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์จึงไม่ใช่แค่การคัดลอกโดยตรง แต่คือกระบวนการดัดแปลงที่สะท้อนความเข้าใจ บริบท และอัตลักษณ์ของไทยอย่างลึกซึ้ง

ผลลัพธ์จากการทบทวนวรรณกรรมกล่าวได้ว่า ผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมตะวันตกสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบสถาปัตยกรรมกับบริบททางสังคมในแต่ละช่วงสมัย ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในฐานะเครื่องมือทางสัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งอาคาร เป็น **“พื้นที่แสดงออก”** ถึงรสนิยมทางศิลปะ ความศรัทธา และอำนาจรัฐ ผ่านองค์ประกอบและลวดลายตกแต่งที่มาจาก การตีความเชิงวัฒนธรรม ศาสนา และความงามของสังคมที่ต่างกัน

ในส่วนบริบทของประเทศไทย งานศึกษาแสดงให้เห็นว่าการรับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมานั้น มิได้เป็นเพียงการนำรูปแบบเข้ามาใช้โดยตรง แต่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการและความเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนผ่านบริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ โดยใช้สถาปัตยกรรมเป็นเครื่องมือในการสื่อสารที่สร้างผลกระทบต่อการรับรู้ของผู้พบเห็น อย่างไรก็ตามเนื้อหาที่ปรากฏรวมถึงภาพรวมของงานวิชาการส่วนใหญ่มุ่งเน้นการอธิบายในบริบทของสถาปัตยกรรมตะวันตกเป็นหลัก เป็นการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในเชิงภาพรวม ซึ่งยังไม่ปรากฏงานศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์เฉพาะประเด็นองค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคารในฐานะระบบสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียว ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งนำกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผนังหน้าอาคารในเชิงสัญลักษณ์ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมมาใช้

ในการวิเคราะห์กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทย เพื่ออธิบายพัฒนาการของรูปแบบควบคู่กับการตีความความหมายเชิงสัญลักษณ์ในบริบทเฉพาะของสังคมไทย

3. การศึกษาความหมายผนังหน้าอาคาร

นิยามความหมายของผนังหน้าอาคารมีความหมายที่หลากหลาย เช่น มาตินิยามว่าผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมสมัยคลาสสิก (Classic) หมายถึงบริเวณด้านหน้าภายนอกของอาคารที่โดดเด่นด้วยองค์ประกอบการตกแต่งที่สวยงาม ทำหน้าที่สะท้อนถึงแนวคิดทางวัฒนธรรม และบริบทต่าง ๆ ในการออกแบบของสถาปนิกต่องานสถาปัตยกรรม¹⁰

กุมารากูและมาตินิยามว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการตกแต่งสถาปัตยกรรมที่เป็นอิสระจากโครงสร้างหลักของอาคารในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาผนังหน้าอาคารเริ่มสร้างความเชื่อมโยงเข้ากับตัวสถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายใน¹¹

บาร์โรสนิยามว่าเป็นองค์ประกอบที่สร้างความคลาสสิก สะท้อนถึงความสำคัญทางสังคมในช่วงต้นศตวรรษที่ 16 องค์ประกอบนี้กลายเป็นมาตรฐานของการสร้างสถาปัตยกรรมในอิตาลี สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางมนุษยนิยม (Humanism) การออกแบบผนังหน้าอาคารในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาถือเป็นการรวมองค์ประกอบที่มีความหมายหลากหลาย ลวดลายการตกแต่งประดับประดาทำหน้าที่เป็นตัวแทนของอำนาจ สร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่ในทางตรงกันข้าม สมัยบาโรกนั้น รายละเอียดที่ซับซ้อนจะดึงดูดให้ผู้พบเห็นมีส่วนร่วมทางอารมณ์ สร้างความรู้สึกของการเคลื่อนไหวและความยิ่งใหญ่ให้กับสถาปัตยกรรม แม้ว่าแนวทางการออกแบบและความสวยงามของทั้งสองสมัยจะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญก็ตาม¹² แต่ผนังหน้าอาคารก็เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการถ่ายทอดความยิ่งใหญ่ช่วยเพิ่มการเล่าเรื่องทางสถาปัตยกรรมโดยรวม¹³

ขณะที่ ลุดวิก นิยามว่าเป็นองค์ประกอบที่โดดเด่นด้วยลวดลายประดับตกแต่งและระเบียบทางสถาปัตยกรรม ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาผนังหน้าอาคารจะเน้นความสมมาตร และสัดส่วนที่เปรียบเทียบกับสมัยคลาสสิกโบราณ ในทางตรงกันข้าม ผนังหน้าอาคารในสมัยบาโรกจะแสดงให้เห็นถึงแนวตั้งที่เคลื่อนไหว การใช้สีที่หลากหลายเพื่อเพิ่มคุณค่าการแสดงออกผ่านสี และการประดับประดา ¹⁴

จากที่กล่าวมานั้น ผนังหน้าอาคารจึงมิได้เป็นเพียงองค์ประกอบตกแต่งภายนอก แต่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อสารอำนาจ อัตลักษณ์ และแนวคิดทางวัฒนธรรมผ่านรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาจะเน้นความสมมาตรและสัดส่วนแบบคลาสสิก ขณะที่สมัยบาโรกเน้นความเคลื่อนไหว และการสร้างอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อการพัฒนาการของสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทยช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-6 ที่มีการนำรูปแบบคลาสสิกมาประยุกต์ร่วมกับบริบทไทย จนเกิดเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนทั้งความเป็นสากล และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างชัดเจน

4. องค์ประกอบประดับทางสถาปัตยกรรม (Ornament) ของ ผนังหน้าอาคาร

การศึกษาครั้งนี้จะยกตัวอย่างกรณีศึกษาผนังหน้าอาคารที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการนำแบบแผนคลาสสิกมาใช้ในการออกแบบ กำหนดสัดส่วนอาคาร และการประดับตกแต่ง เพื่อศึกษาองค์ประกอบประดับทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เด่น กรณีศึกษาดังกล่าวได้แก่ ผนังหน้าอาคารที่โบสถ์ซานตา มาเรีย โนเวลลา เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี (Fig. 1) ออกแบบโดย ลีโอน บาสติตา อัลแบร์ติ ผนังหน้าอาคารนี้ถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญในการออกแบบ ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา

อัลแบร์ติใช้สัดส่วนเรขาคณิตที่กลมกลืน (Harmonic Proportion) สัดส่วนทองคำ (Golden Ratio) และรูปทรงที่สมบูรณ์ (Perfect shape) มากำหนดขนาด และสัดส่วนของผนังด้านหน้าอาคาร โดยใช้สัดส่วนความกว้าง ในอัตราส่วน 1:2 แบ่งเป็นส่วนบนหนึ่งส่วนและส่วนล่างสองส่วน ส่วนล่างประยุกต์มาจากประตูชัยโรมัน (Triumphal Arch) นำเสาอิง (Pilasters) จัดวางอย่างมีจังหวะเพื่อสร้างแนวเส้นตั้งให้ดูโดดเด่น เสาแต่ละต้นจะมีขนาดที่แตกต่างกันไป ส่วนบนประดับด้วยชุดคานทับหลัง (Entablature) เส้นตกแต่งคาดด้านบนและด้านล่างช่วยให้รูปด้านมีมิติ ภายในประดับลวดลายเป็นรูปใบเรือพองลมที่มีเชือกผูกเป็นสัญลักษณ์ของตระกูลรูเซลลัย (Rucellai) ตระกูลที่อุปถัมภ์ให้ปรับปรุงโบสถ์แห่งนี้

ชั้นบนของผนังด้านอาคารที่เป็นหนึ่งส่วนนั้น (Fig. 2) จะนำแบบแผนวิหารโรมันมาประยุกต์ใช้ เสาอิง 4 ต้นรองรับหน้าจั่วสามเหลี่ยม (Pediment) ภายในประดับรูปพระอาทิตย์อยู่บริเวณส่วนกลาง (Fig. 3) สัญลักษณ์เปรียบ

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 2 / Fig 2

ภาพ 3 / Fig 3

ภาพ 4 / Fig 4

ภาพ 2
ส่วนบนผนังหน้าอาคารที่ได้รับอิทธิพลมาจากหน้าจั่ววิหารโรมัน

Fig 2
The upper section of the façade of the Basilica reflects the influence of the pediment form of Roman temples.

ภาพ 3
หน้าจั่วที่ผนังหน้าอาคาร
Fig 3
Pediment on the front façade

ภาพ 4
ลวดลายม้วนที่ผนังหน้าอาคาร
Fig 4
Scroll ornamentation featured on the façade

เสมือนตัวแทนของพระคริสต์ **“แสงสว่างของโลก”**¹⁵ พื้นที่ชั้นบนครอบคลุม ส่วนกลางที่เป็นส่วนประกอบพีธี (Nave) เนื่องจากความกว้างของชั้นบนที่มี มากกว่าชั้นล่างที่รวมทางเดินด้านข้าง (Aisles) อัลแบร์ติใช้ค้ำยันผนังลวดลาย ม้วนขนาดใหญ่ (Scrolls) มาวางไว้เหนือหลังคาช่วงทางเดินด้านข้างทั้งสองฝั่ง เพื่อดึงสายตาเชื่อมทั้งสองส่วนเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน (Fig. 4) ผนังค้ำยัน ลวดลายม้วนจึงถูกใช้เพื่อแก้ปัญหาทางโครงสร้างทำให้ผนังประดับด้านหน้า อาคารมีความสมดุล จนกลายองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของอัลแบร์ติ

อีกหนึ่งกรณีศึกษาของผนังหน้าอาคารที่สำคัญในช่วงปลายสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา ต่อต้นสมัยบาโรก คือ โบสถ์อิล เจซู (Il Gesù) หรือ เซิร์ชออฟจีซัส (Church of Jesus) กรุงโรม ประเทศอิตาลี (Fig. 5) ออกแบบโดยจาโคโม เดลลา ปอร์ตา (Giacomo della Porta) แบ่งออกเป็นสองชั้น โดยใช้สัดส่วนความกว้าง ในอัตราส่วน 3:5 แบ่งเป็นส่วนบนสามส่วนและส่วนล่างห้าส่วน นอกจากนี้ ยังเพิ่มลวดลายประดับตกแต่งที่เน้นแนวเส้นตั้งด้วยเสาอิง เพิ่มความซับซ้อน ของการตกแต่งให้มีมิติที่สวยงามโดดเด่น นอกจากนี้ยังประดับสัญลักษณ์ ตัวอักษรไอเอสเอส (IHS) ในกรอบวงรี ตรีตราประจำคณะเยสุอิต (Jesuit Emblem) สะท้อนความหมายที่นอกเหนือกว่าการประดับตกแต่ง แต่เชื่อมโยงถึง ความเป็นจุดศูนย์กลางของศรัทธาและอุดมการณ์ของคณะเยสุอิต

นอกจากนี้การที่ปอร์ตาใช้เสาอิงเพื่อเน้นความสูงและความสง่างาม เสาถูกจัดวาง เป็นคู่ ๆ¹⁶ ช่องทางเข้ากลางเป็นเสากลมสร้างความโดดเด่น (Fig. 6) กรอบ ประตูทางเข้านำคานโค้งเสี้ยววงกลม (Segmental Arch) มาใช้แทนคานโค้ง ครึ่งวงกลม (Arch) ซึ่งแตกต่างจากแบบแผนในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา อย่างชัดเจน ชุ่มดังกล่าวสร้างจุดเด่นให้แก่ผนังนี้เป็นอย่างมาก ชั้นที่สอง เพิ่มช่องหน้าต่าง และระเบียงเพื่อเพิ่มแสงสว่างภายใน หน้าจั่วสามเหลี่ยม ยังถูกจัดวางอยู่บริเวณด้านบนสุด นอกจากนี้ยังพบค้ำยันผนังลวดลายม้วน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของอัลแบร์ติมาปรับใช้ด้วย¹⁷

อัลแบร์ติได้สร้างกรอบแนวคิดของผนังหน้าอาคารในฐานะภาพแทนของระเบียบ ความสมดุลและอุดมคติแบบคลาสสิก โดยเขาเริ่มนำมาใช้ในการออกแบบ ผนังหน้าอาคารชั้นฟรันเชสโก (San Francesco) เมืองรีมินิ ก่อนที่จะพัฒนา อย่างสมบูรณ์ที่โบสถ์ซานตา มาเรีย โนเวลลา และมหาวิหารซานต์อันเดรีย (Basilica of Sant'Andrea) ตามลำดับ กรอบแนวคิดนี้ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจ ส่งไปถึงสถาปนิกรุ่นหลังเช่น แอนเดรีย พาลลาดีโอ (Andrea Palladio) ที่โบสถ์ซัน จอร์โจ มัจโจเร (San Giorgio Maggiore) ที่เวนิส ขณะที่ ปอร์ตา ได้

ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 5
ผนังหน้าอาคาร
โบสถ์อิล เจซู กรุงโรม อิตาลี

Fig 5
The façade of Il Gesù
(Church of Jesus) in Rome,
Italy

ภาพ 6 / Fig 6

ภาพ 6
การประดับตกแต่งผนังหน้า
อาคาร บริเวณทางเข้า

Fig 6
The decorative elements
on the front façade

คลี่คลายกรอบดังกล่าวไปสู่การสร้างพลวัต ความยิ่งใหญ่ และประสบการณ์ ทางอารมณ์ของผู้รับรู้ที่สะท้อนให้เห็นที่ผนังด้านหน้าอาคารโบสถ์อิล เจซู ที่ต่อมาพัฒนาไปสู่การออกแบบผนังหน้าอาคารที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นที่โบสถ์ซานตี วินเซนโซ เอ อานาสตาซีโอ อา เตรวี (Santi Vincenzo e Anastasio a Trevi) พัฒนาการดังกล่าวแสดงถึงการสืบทอดและพัฒนาจากแบบแผนเดิมมา

ตาราง 1 / Table 1

Case Studies / Architect กรณีศึกษา / สถาปนิก	Period สมัย	Ornamentation*									
		Arch	Segmental Arch	Entablature and Attic	Pilaster	IHS Christogram	Niche	Scroll	Balcony	Pediment	
San Francesco / Leon Battista Alberti ซาน ฟรานเชสโก / ลีออน บาติस्ता อัลแบร์ติ	1447-1460	●	-	●	●	-	-	-	-	-	
Santa Maria Novella ซานตา มาเรีย โนวেলা	Consecrated in 1420 Façade finished in 1460	●	-	●	●	-	-	●	-	●	
Sant' Andrea / Leon Battista Alberti ซานต์อันเดรีย / ลีออน บาติस्ता อัลแบร์ติ	1472-1490	●	-	●	●	-	-	-	-	●	
San Giorgio Maggiore / Andrea Palladio ซัน จอร์โจ มัจโจเร / แอนเดรีย พาลลาดีโอ	1565	●	-	●	●	-	●	-	-	●	
Church of the Gesù / Giacomo della Porta โบสถ์อีล เจซู / จาโคโม เดลลา ปอร์ตา	1571	-	●	●	●	●	●	●	●	●	
Saints Vincent and Anastasius / Martino Longhi the Younger เซนต์วินเซนต์ แอนดัส อนาสเตเชียส / มาร์ตินี ลองกิ ผู้ลูก	1646-1650	-	●	●	●	●	-	●	-	●	

* Ornamentation (องค์ประกอบประดับสถาปัตยกรรม)

Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
Entablature (ชุดคานทับหลัง) and Attic (พนังบังชายคา)
Pilaster (เสาอิง)
IHS Christogram (อักษรย่อนามพระเยซู)
Niche (ช่องโค้งเว้า)
Scroll (ค้ำยันลวดลายม้วน)
Balcony (ระเบียง)
Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)

ตาราง 1

องค์ประกอบประดับผนัง
หน้าอาคารสถาปัตยกรรม
ตะวันตก

Table 1

Decorative elements on
the façades in Western
architecture

อย่างต่อเนื่องหลายยุคสมัย (Table 1) ซึ่งอิทธิพลของรูปแบบดังกล่าวนี้ส่งผลไปสู่รูปแบบการประดับตกแต่งของสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิกและสถาปัตยกรรมในบริบทนอกยุโรป ซึ่งองค์ประกอบผนังอาคารถูกใช้เพื่อเป็นเครื่องมือสื่อความหมายความต่าง ๆ ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและการเมืองที่แตกต่างกัน ผนังหน้าอาคารจึงมิได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางรูปทรง หากแต่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่ถูกใช้ในการประกอบสร้างความหมายและอัตลักษณ์ของสังคมในแต่ละยุค

อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวถูกนำเข้ามาในสยามโดยช่างตะวันตก แบบแผนคลาสสิกถูกนำมาใช้ในการจัดองค์ประกอบผนังหน้าอาคารให้มีความสมมาตร การใช้เสาอิงสร้างมิติและจังหวะ รวมถึงผนังค้ำยันลวดลายม้วนที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการออกแบบ และหน้าจั่วที่เสริมสร้างความสง่างามให้แก่ตัวอาคาร องค์ประกอบดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการถ่ายทอดรูปแบบจากต้นแบบตะวันตกโดยตรง หากแต่เป็นกระบวนการประยุกต์และการตีความใหม่ภายใต้เงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองของสยามในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่โดยยังคงรักษาหลักการแบบคลาสสิกไว้ขณะเดียวกัน ได้มีการปรับเปลี่ยนสัดส่วน รายละเอียด และสัญลักษณ์ให้สอดคล้องกับบริบท

5. กรณีศึกษาการตกแต่งผนังหน้าอาคารในงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกในประเทศไทย

จากการศึกษาที่ผ่านมา พบว่ารูปแบบของผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกที่สร้างขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีพัฒนาการและความหลากหลายของรูปแบบที่สะท้อนแนวคิดในการออกแบบอย่างชัดเจน ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่กำหนดภาพลักษณ์การรับรู้ อัตลักษณ์ของอาคาร เสริมความงามและการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้แก่สถาปัตยกรรม การศึกษาในหัวข้อนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ทั้ง “รูปแบบของผนังหน้าอาคาร” ในฐานะองค์ประกอบภาพรวมของอาคาร และ “องค์ประกอบประดับ” ในฐานะรายละเอียดเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนแนวคิดทางศิลปะ อำนาจและบริบททางสังคมของแต่ละช่วงเวลาโดยสามารถจำแนกกลุ่มรูปแบบของผนังหน้าอาคารตามลักษณะการประดับตกแต่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

5.1 กลุ่มที่ 1 รูปแบบที่ใกล้เคียงกับแบบแผนตะวันตก

กรณีศึกษากลุ่มนี้ (Fig. 7) สะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกตะวันตกอย่างชัดเจน ทั้งในด้านองค์ประกอบภาพรวมของผนังหน้าอาคาร สัดส่วนและรูปแบบการประดับตกแต่ง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร พบว่ามีการดัดแปลงรายละเอียดบางประการทั้งในด้านสัดส่วน ลวดลาย และวิธีการจัดองค์ประกอบ เพื่อให้เหมาะสมกับประเภทอาคารและบริบทการใช้งานในสังคมไทย แสดงให้เห็นว่าแม้ผนังหน้าอาคารจะยังคงยึดโยงอยู่กับแบบแผนคลาสสิกตะวันตกในภาพรวม แต่ในระดับขององค์ประกอบประดับกลับเกิดกระบวนการตีความและประยุกต์ใช้ใหม่ จนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะที่ผสมผสานระหว่างกรอบความงามแบบสากลกับอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของไทย ตัวอย่างเช่น

ภาพ 7-1 / Fig 7-1

ภาพ 7-2 / Fig 7-2

ภาพ 7-3 / Fig 7-3

ภาพ 7

กรณีศึกษากลุ่มที่ 1
รูปแบบที่ใกล้เคียงกับ
แบบแผนตะวันตก
7-1 พระที่นั่งวโรภาสพิมาน
(พระราชวังบางปะอิน)
7-2 พระราชวังสราญรมย์
7-3 พระที่นั่งบรมพิมาน

Fig 7

Group 1 Case Studies:
Buildings closely related to
Western architectural
conventions
7-1 Warophat Phiman
Throne Hall
(Bang Pa-In Palace)
7-2 Saranrom Palace
7-3 Boromphiman Throne
Hall

พระที่นั่งวโรภาสพิมาน สถาปนิก คือ โยอาคิม กราซี (Joachim Grassi) ตำแหน่งผนังหน้าอาคารจะตั้งอยู่ที่บริเวณหลังคาทรงปั้นหยาของปีกอาคารทั้งสองข้าง ผนังชุดนี้วางบนชุดคานทับหลัง ด้านบนเป็นพนักบังชายคา (Attic) ผนังถูกจัดวางแบบสมมาตรตามแบบแผนคลาสสิก พื้นที่แผ่นป้ายหน้าบันตั้งอยู่บนช่องกลางของพนักบังชายคา ภายในประดับด้วยลายเส้นคานรูปสี่เหลี่ยม รูปวงกลมและรูปกากบาท มีเสาอิงข้างละต้น ถัดออกมาทางด้านข้างนำผนังค้ำยัน ลวดลายม้วนมาเชื่อมระหว่างแนวเสาอิงกับพนักบังชายคา ลวดลายม้วนมีลักษณะโค้งเป็นตัวยเอส (S) โค้งด้านบนจะมีขนาดเล็กกว่า โค้งวงกลมด้านล่าง เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนลวดลายม้วนที่พระที่นั่งวโรภาสพิมานกับที่อาคารโบสถ์ซานตา มาเรีย ในเวสลา พบว่ามีความแตกต่างโดยเฉพาะขนาดของวงโค้ง รวมถึงความสูงที่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากต้องปรับสัดส่วนให้รองรับกับทรงหลังคา ในขณะที่ส่วนยอดสุดจะประดับด้วยคานโค้งเสี้ยววงกลม บริเวณเหนือคานโค้งประดับประติมากรรมรูปโถน้ำมีฝาปิดทรงกลมยอดแหลม สร้างความสง่างามให้กับตัวอาคาร

ผนังหน้าอาคารที่พระราชวังสราญรมย์ สถาปนิกคือ สเตฟาโน การ์ดู (Stefano Cardu) ผนังชุดนี้มีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก ตั้งอยู่บริเวณมุขกลางตามการวางผังแบบห้าส่วนเน้นสามส่วนในสถาปัตยกรรมแบบพาลลาเดียน (Palladian architecture)¹⁸ มุขยื่นออกมาจากแนวผนังเพื่อสร้างจุดเด่นที่สอดคล้องกับแนวถนนสนามไชย ผนังนี้แบ่งระนาบพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ ผนังส่วนล่างตกแต่งลวดลายคล้ายการก่อด้วยหินขนาดใหญ่ตามแบบของวังหรือคฤหาสน์ (Palazzo) มีการเจาะช่องเป็นซุ้มโค้งที่มีสัดส่วนสมบูรณ์สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในแบบแผนคลาสสิกของการ์ดูได้เป็นอย่างดี ผนังชั้นบนมีจุดเด่นที่มุขกลางของระเบียง (Balcony) มีชุดช่องเปิด 3 ช่องขนาดใหญ่ ช่องเปิดกลางด้านบนเป็นคานโค้งที่พาดจากชุดคานทับหลังสองชุดทางด้านข้าง รับด้วยเสาอดริกประยุกต์ 2 ต้น ขนาบด้วยช่องเปิดทรงแคบสูงกว้างประมาณครึ่งหนึ่งของช่องเปิดกลาง ไวยากรณ์การออกแบบช่องเปิดชุด 3 ช่องนี้เรียกว่า “โครงสร้างคานโค้งแบบพาลลาเดียน” (Palladian Arch)¹⁹ หรือ “หน้าต่างพาลลาเดียน” (Palladian window) ซึ่งมีขนาดสัดส่วนมาจากรูปทรงที่สมบูรณ์ในสถาปัตยกรรมคลาสสิก ส่วนยอดของผนังหน้าอาคารจะเป็นคานโค้งเสี้ยววงกลม บริเวณคีย์สโตน (Keystone) จะประดับปูนปั้น

แผ่นจารึกรูปวงรี ด้านบนอิฐรูปสี่เหลี่ยมประดับลายขมวดกันหอย ภายในมีรูปช้างสามเศียรล้อมรอบด้วยกรอบสี่เหลี่ยมด้านล่างปลายแหลม แทนสัญลักษณ์ประเทศสยาม ด้านบนเป็นรูปพระมหากษัตริย์ยืนทรงเครื่อง ครบเครื่องยศแห่งนครราชสีมา อันเป็นตราแผ่นดินของสยามและผู้นับเป็นเจ้าของพระราชวังแห่งนี้ยอดสุดประดับด้วยลวดลายวงโค้งรูปดอกจิก (Antefix) ตามแบบแผนสถาปัตยกรรมคลาสสิก

พระที่นั่งบรมพิมาน สถาปนิก คือ คาร์ล ชันเดรซกี (Carl Sandreczki)²⁰ และคาร์โล อัลเลกรี (Carlo Allergri) เป็นวิศวกรรูปแบบสถาปัตยกรรม แสดงถึงอิทธิพลตะวันตกอย่างแท้จริง แผ่นผนังหน้าอาคารตั้งอยู่บริเวณหลังคาทรงปั้นหยา ผนังหน้าอาคารตั้งอยู่บนผนังบังชายคา จัดองค์ประกอบแบบสมมาตร เอกลักษณะเด่นของผนังนี้คือเสาแบบรูปสตรียืนกอดอกบนศีรษะรองรับคานด้านบน คล้ายคลึงรูปแบบมาจาก “เสาแคริอาทิด” (Caryatid) เป็นรูปสตรียืนตรงทำหน้าที่เป็นเสารับน้ำหนักแทนการใช้เสาอิง ภายในช่องว่างประดับด้วยตราแผ่นดินสยามที่มีรูปช้างสามเศียร ช้างตัวเดียว และกริชไขว้ล้อมรอบด้วยกรอบสี่เหลี่ยมที่แทนราชอาณาจักรสยาม ด้านบนประดับตราพระมหากษัตริย์ยืนทรงเครื่อง ครบเครื่องยศแห่งนครราชสีมา อันเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ผู้นับเป็นเจ้าของพระราชวังแห่งนี้ ส่วนด้านข้างถัดออกมา ชันเดรซกีได้นำประติมากรรมรูปกริฟฟิน (Griffin) สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต²¹ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างราชาแห่งสัตว์ป่าและเจ้าเวหา สัญลักษณ์ของพลังและเป็นผู้พิทักษ์ มาประดับทั้งสองข้างแทนผนังลวดลายม้วน ด้านบนประดับด้วยโครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลม ริมสองข้างประดับด้วยยอดโถงน้ำทรงกลมมีฝาปิดปลายแหลม บริเวณเหนือคานโค้งประดับประติมากรรมนกอินทรีกางปีก ส่วนหน้าบันคานโค้งจะประดับรูปแจกันดอกไม้ หากเปรียบเทียบองค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคารนี้พบว่ามีความใกล้เคียงกับ मुखอาคารโมเลียง (Pavillion Mollien) ปีกอาคารเดอนงด้านทิศใต้ (Denon Wing) พระราชวังลูฟวร์ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก หากแต่ที่พระที่นั่งบรมพิมานสถาปนิกได้ปรับสัดส่วนและองค์ประกอบประดับของพื้นที่ป้ายหน้าบันอาคารให้มีลดการประดับตกแต่งลงทำให้เกิดความเรียบง่ายขึ้น การนำสัญลักษณ์แบบตะวันตก เช่น เสาแคริอาทิด ประติมากรรมรูปกริฟฟิน หรือนกอินทรีเข้ามาประดับที่ผนังหน้าอาคารพระที่นั่งบรมพิมานแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงจารีตนิยมโบราณก้าวมาสู่การยอมรับจารีตแบบตะวันตกได้อย่างชัดเจน (Introductory figure on page 34)

5.2 กลุ่มที่ 2 รูปแบบประยุกต์ผสมผสาน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การก่อสร้าง มีการนำเทคนิคที่ทันสมัยและระบบการก่อสร้างที่มีมาตรฐานมากขึ้นเข้ามาใช้ ควบคู่กับการเกิดขึ้นของระบบรับเหมา ก่อสร้างภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยม²² ผนังหน้าอาคารกรณีศึกษากลุ่มนี้ (Fig. 8) จึงเริ่มมีการประยุกต์ให้เข้ากับบริบททางสังคมมากขึ้น เพิ่มรายละเอียดลวดลายแบบไทยเข้าไปในการประดับ รวมถึงมีการลดทอนรายละเอียดการประดับตามแบบตะวันตก แต่ก็ยังคงรักษาภาพลักษณ์ของความเป็นคลาสสิกได้เป็นอย่างดี เช่น การผสมผสานลวดลายม้วนให้เป็นแผ่นเดียวกับผนัง หรือลดทอนรายละเอียดของลวดลายม้วนให้เรียบง่ายขึ้น

อาคารสุสานทาลัย การก่อสร้างระยะแรกมีพระวรราชโอรสพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นแม่กอง โดยมี โยอาคิม กราซี เป็นนายช่างและผู้รับเหมา²³ ผนังหน้าอาคารจะประดับที่มุมกลางของอาคาร บริเวณทางเข้านำกรอบแนวคิดรูปทรงของประตูชัยโรมันมาประยุกต์ใช้ออกแบบสัดส่วนภายใต้รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส แบ่งออกเป็น 3 ช่วงเสาประดับด้วยเสาอิง 4 ต้นรองรับหัวเสาแบบคอรีนเทียน (Corinthian) ทำให้บริเวณทางเข้าถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ตามสัดส่วน $\frac{1}{2}+1+\frac{1}{2}$ ประกอบด้วยส่วนกลางจะมีขนาดใหญ่ที่สุด และทำช่องประตูรองรับคานโค้งครึ่งวงกลม ส่วนริมทั้งสองข้างจะมีขนาดครึ่งหนึ่งของส่วนกลาง เป็นผนังทึบเจาะช่องเป็นซุ้มโค้งขนาดเล็กเข้าข้างใน (Niche) ประดับประติมากรรมรูปบุคคลที่มีความใกล้เคียงกับผนังโบสถ์ชั้น ฟรันเชสโก เดลลา วินยา (San Francesco della Vigna) เมืองเวนิส²⁴ ที่ออกแบบโดยพาลลาดีโอ ตามแบบแผน “แนวคิดแบบรูปลักษณะนิยม” (Mannerism) ที่ได้รับความนิยมอย่างมากในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 17²⁵ นอกจากนี้บริเวณชุดคานทับหลังจะเพิ่มความสูงของหน้ากระดานให้กว้างขึ้น เพื่อประดับตัวอักษรชื่ออาคาร ผู้สร้างและปีที่สร้างเป็นภาษาไทย เหนือชุดคานทับหลังนี้เป็นผนังบังชายคาประดับตัวอักษรภาษาอังกฤษว่า “**Royal Seminary**” ซึ่งหมายถึง “**วิทยาลัยหลวง**” ในขณะที่พื้นที่ป้ายหน้าบันจะถูกกำหนดสัดส่วนด้วยรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประดับด้วยเสาอิงด้านละต้น ด้านข้างประดับด้วยผนังค้ำยันลวดลายม้วนทั้งสองข้าง มีลักษณะเป็นวงโค้งตัวเอสคล้ายกับที่พระที่นั่งวโรภาษพิมาน แต่จะมีความแตกต่าง

ภาพ 8-1 / Fig 8-1

ภาพ 8-2 / Fig 8-2

ภาพ 8-3 / Fig 8-3

ภาพ 8-4 / Fig 8-4

ภาพ 8-5 / Fig 8-5

ภาพ 8-6 / Fig 8-6

ภาพ 8-7 / Fig 8-7

ภาพ 8

กรณีศึกษาที่ 2
รูปแบบประยุกต์ผสมผสาน
8-1 อาคารสุนันทาลัย
8-2 ตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร
8-3 บริษัทอีสต์เอเชียติก
8-4 ธนาคารไทยพาณิชย์
สาขาทลาดน้อย
8-5 อาคารพาณิชย์
ริมถนนอัษฎางค์
8-6 อาคารพาณิชย์
ริมถนนหน้าพระลาน
8-7 ห้างเอสเอบี

Fig 8

Group 2 Case Studies:
Buildings characterized by
applied and eclectic forms
8-1 Sunantalai Building
(Royal Seminary)
8-2 Chao Phraya
Abhaibhubejhr Building
8-3 The East Asiatic
Company
8-4 Siam Commercial Bank,
Talat Noi branch
8-5 Commercial buildings
on Atsadang Road
8-6 Commercial Buildings
on Na Phra Lan Road
8-7 S.A.B. Building

ในรายละเอียดโดยแทรกพวงอุบะประดับไว้ที่โค้งด้านบนบน ริมสุดของ
ลายวงโค้งด้านล่างจะประดับประติมากรรมรูปโถงน้ำทรงกลมมีฝาปิด
พื้นที่กลางประดับด้วยตราแผ่นดินสยาม ด้านบนเป็นคานโค้งเสี้ยว
วงกลมเรียบเกลี้ยง ด้านบนตรงกลางคานโค้งประดับประติมากรรม
รูปสตรี²⁶ การออกแบบผนังหน้าอาคารสุนันทาลัยแสดงให้เห็นถึง
การผสมผสานรูปแบบระหว่างวิหารกับโบสถ์แบบตะวันตกเข้าด้วยกัน
แต่อาคารดังกล่าวมิได้เป็นอาคารประเภทศาสนสถาน หากเป็น
อาคารสาธารณะที่มีวัตถุประสงค์ด้านสาธารณกุศล รวมถึงสร้างขึ้น
เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา
กุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี ด้วยเหตุนี้ การออกแบบผนังหน้าอาคาร
จึงมุ่งเน้นการสร้างภาพลักษณ์ให้มีความงดงาม โดดเด่นและสง่างาม
เพื่อสะท้อนทั้งพระเกียรติยศความอาลัย และความสำคัญเชิงสัญลักษณ์
ของอาคารในฐานะพื้นที่แห่งความทรงจำ

ใน ค.ศ. 1908 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
เสด็จประพาสเมืองปราจีนบุรี มีการสร้างพลับพลาชั่วคราวเพื่อใช้
ในการรับเสด็จ เจ้าพระยาอภัยภูเบศรเห็นว่าในครั้งนั้นไม่มีสถานที่
ที่เหมาะสมที่จะใช้รับเสด็จ ตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศรจึงได้ถูกสร้างขึ้น
ใน ค.ศ. 1909 โดยต้องการให้อาคารนี้มีความเป็นแบบอย่างตะวันตก
เพื่อให้สมพระเกียรติในการรับเสด็จครั้งต่อไป ส่วนการประดับผนัง
หน้าอาคารถือเป็นอีกหนึ่งการคลี่คลายรูปแบบที่สะท้อนให้เห็นถึง
ความผสมผสานจากแบบแผนตะวันตกและตะวันออกได้อย่างลงตัว
การก่อเป็นผนังที่ยกสูงแทบจะแยกส่วนออกมาจากแนวหลังคา
เป็นเอกเทศ ซึ่งช่วยสร้างความโดดเด่นให้กับอาคารอย่างชัดเจน
บริเวณแผ่นผนังไม่พบการประดับด้วยเสาอิง และผนังค้ำยันลวดลาย
ม้วน แต่นำลายเส้นคาดโค้งมาประดับแทน พื้นที่ป้ายหน้าบันก่อเป็น
ทรงโค้งเพื่อเชื่อมต่อกันทั้งผนัง ด้านบนประดับด้วยคานโค้ง
ครึ่งวงกลมบริเวณยอดเป็นประติมากรรมแผ่นจารึกรูปไข่ตาม
แบบแผนสถาปัตยกรรมคลาสสิกทั่วไป บริเวณมุมทั้งสองข้างของ
ผนังจะประดับโถงน้ำทรงกลมมีฝาปิดปลายแหลมวางบนเสาฐาน
ประดับด้วยประติมากรรมเลขหกลไทยจำนวน 4 ชิ้นวางประกบกันสี่ทิศ
สัดส่วนของชุดประดับนี้มีความสูงสัมพันธ์กับขนาดของผนังหน้า
อาคาร สร้างความสง่างามให้กับมุขกลาง ภายในพื้นที่ป้ายหน้าบัน
ประดับด้วยรูปใบไม้ และกระถางต้นปาล์ม ต้นปาล์มเป็นพืชเมืองร้อน
ที่สื่อถึงชัยชนะ ความสำเร็จ ความรุ่งเรือง และชีวิตนิรันดร์²⁷

นอกจากนี้บริเวณยอดหลังคายังประดับด้วยแผ่นเหล็กดัดรูปไก่ ที่เป็นเครื่องหมายบอกทิศทางลม สัญลักษณ์ที่ปรากฏในแผ่นผนัง หน้าอาคารนี้สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างความเป็นตะวันตกกับความเป็นตะวันออกได้เป็นอย่างดี

กลุ่มกรณีศึกษานี้ยังปรากฏให้เห็นในอาคารประเภทห้างร้านต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานั้นเช่นกัน เช่น บริษัทอีสต์เอเชียติก (The East Asiatic Company) ของกลุ่มนายทุนจากเดนมาร์กที่เข้ามาทำไม้ โรงเลื่อย กิจการทางทะเล และการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ²⁸ สำนักงานแห่งนี้มีรูปแบบเป็นตะวันตกอย่างชัดเจนแต่ประดับตกแต่งแบบเรียบง่าย สถาปนิกผู้ออกแบบคือ อันนิบาเล ริกอตติ (Annibale Rigotti)²⁹ จุดเด่นคือมุขกลางด้านหน้าที่หันสู่แม่น้ำเจ้าพระยา มีผนัง หน้าอาคารวางบนคานทับหลังแบ่งสัดส่วนระหว่างผนังอาคารกับ พื้นที่ตกแต่งด้านบนของมุขกลาง คานทับหลังตกแต่งเป็นเส้น คาดยาวเพื่อให้เกิดมิติ หน้ากระดานประดับชื่ออาคารเป็นตัวอักษร ภาษาอังกฤษว่า **“The East Asiatic Company Thailand”** ที่เป็น ชื่อของอาคาร ด้านบนเป็นพนักบังชายคา แบ่งเป็น 3 ส่วน หน้ากระดาน ประดับตกแต่งด้วยรูปวงกลมเรียบง่าย แผ่นผนังมีลักษณะเป็นรูปทรง สี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงสูง ประดับด้วยเสาอิงจำนวน 2 คู่ พื้นที่แผ่นผนังนี้ มีสัดส่วนความสูงที่ผิดไปจากแบบแผนเดิมเป็นอย่างมาก ภายใน บรรจुरुบองสมอเรือ (Anchor) และรูปงูพันไม้เท้า (Caduceus) ที่เป็น สัญลักษณ์ของบริษัทแสดงถึงความมั่นคงของบริษัทผ่านการตกแต่ง อาคาร ด้านบนของแผ่นผนังประดับด้วยคานโค้งบริเวณกลางหน้าจั่ว มีลายประดับเป็นลายเส้นรัศมี คล้ายหน้าต่างกุหลาบ (Rose Window) ด้านบนสุดของคานโค้งประดับด้วยประติมากรรมวงโค้งรูปดอกจิก ซึ่งพบได้ในสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิก

ธนาคารไทยพาณิชย์สาขาลาดน้อยหรือเบงค์สยามกัมมาจลสถาปนิก คือ ริกอตติ และ มาริโอ ตามาญโญ (Mario Tamagno) ผนังหน้าอาคารนี้ แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนการประดับตกแต่งที่มีความซับซ้อน แตกต่างจากแบบแผนต้นฉบับได้อย่างชัดเจน ผนังหน้าอาคารตั้งอยู่ ที่ปีกอาคารทั้งสองด้านแทนที่จะเป็นมุขกลางแบบอาคารทั่วไป ซึ่งรูปแบบของผนังทั้งสองมีลักษณะเหมือนกัน องค์ประกอบประดับ ของผนังหน้าอาคารนี้มีความหลากหลาย ซับซ้อน ชั้นล่างประดับด้วย เสาอิงทรงกลม จำนวน 2 ต้น รองรับหน้าจั่ว ประดับปูนปั้นลายดอกไม้

และแพรวแถบ ตรงกลางเป็นแผ่นจารึกรูปไข่ประดับลายกาบหอย ที่ด้านบน ชั้นบนเป็นผนังก่อทึบขึ้นไป มีการใช้หน้าจั่วสามเหลี่ยม ซ้อนกับคานโค้งเสี้ยววงกลมด้านบน ช่วยสร้างลำดับชั้นของมิติ และจุดนำสายตา มุมด้านล่างทั้งสองข้างของผนังจะประดับด้วยเสา เอียงสอบทรงสูงแบบเสาโอเบลิสก์ (Obelisk) ขนาดเล็กเพื่อเพิ่ม มิติและความโดดเด่นให้แก่อาคาร

การพัฒนาสาธารถูปโภค สาธารณูปการต่าง ๆ ในพระนครอย่าง กว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ 5 ถนนสายสำคัญหลายสายถูกตัดขึ้น ทำให้เกิดการสร้างอาคารพาณิชย์ในรูปแบบอาคารแถวยาวขนานไป ตามถนนแม้ว่าวัตถุประสงค์ในการสร้างจะใช้เพื่อการพาณิชย์เป็นหลัก แต่พบว่าผนังหน้าอาคารได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง อาคารอย่างแพร่หลายด้วยเช่นกัน อาคารพาณิชย์ริมถนนอัษฎางค์ การตกแต่งผนังหน้าอาคารจะถูกวางในตำแหน่งมุขมุมอาคาร และเว้นระยะห่างเป็นจังหวะเพื่อสร้างความโดดเด่นให้แก่ตัวอาคาร องค์ประกอบมีความเรียบง่ายไม่ซับซ้อน ผนังตกแต่งด้านหน้าอาคาร ถูกจัดวางบนฐานซ้อนชั้น ประดับด้วยเสาอิง 2 ต้น รองรับชุดคาน ทับหลังที่ประดับตกแต่งด้วยรูปใบไม้และลายวงโค้ง พื้นที่ป้าย หน้าบนนำคานโค้งครึ่งวงกลมมาประดับตกแต่ง ซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่รับ น้ำหนักจริง สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างภาพลักษณ์อาคาร ด้านบน ผนังเป็นคานโค้งเสี้ยววงกลมปลายสุดประดับด้วยโถงน้ำมีฝาปิด ทรงกลมปลายแหลม ด้านข้างของผนังทั้งสองด้านมีลวดลายม้วน ตัวเอสเชื่อมเสาอิงกับพนักบังชายคาเข้าด้วยกัน ซึ่งสัดส่วนของลายม้วน ส่วนโค้งด้านบนจะมีขนาดเล็กกว่าโค้งวงกลมด้านล่างค่อนข้างมาก และมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับที่พระที่นั่งวโรภาษพิมาน และอาคารสุนันทาลัย

ผนังหน้าอาคารของอาคารพาณิชย์ริมถนนหน้าพระลานจะมีความแตกต่างกับอาคารพาณิชย์ริมถนนอัษฎางค์อยู่พอสมควร โดยการตกแต่งผนังหน้าอาคารอยู่ที่มุขกลาง และริมสองข้างของตึก มุขที่มีการตกแต่งผนังหน้าอาคารจะถูกจัดวางบนระเบียงที่ยื่น ออกมาจากตัวอาคารเพื่อสร้างมิติของรูปด้าน ขนาดระเบียบจะมีความแตกต่างกันตามช่วงกว้างของตัวอาคารซึ่งจะสัมพันธ์กับขนาด ของผนังหน้าอาคาร ผนังตกแต่งด้านหน้าอาคารหลัก หรือมุขกลาง ของตึกแถวจะมีความกว้างถึง 3 ช่วงเสา ส่วนผนังตกแต่งด้านหน้า

อาคารของมุขริมอาคารทั้งสองข้างจะมีความกว้างหนึ่งช่วงเสา รูปแบบผนังตกแต่งทั้งสองส่วนนี้จะมีลักษณะเหมือนกัน มีองค์ประกอบประดับเรียบง่ายถูกจัดวางบนเสาและชุดคานกับหลังที่ต่อเนื่องมาจากระเบียง บริเวณปลายทั้งสองประดับด้วยโถน้ำทรงกลม มีฝาปิดยอดแหลม กรอบผนังจะก่อสูงแยกออกจากแนวหลังคาอย่างชัดเจน มีเสาอิง 2 ต้น เป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในกรอบประดับด้วยลวดลายพรรณพฤกษา ด้านข้างของเสาจะออกแบบเป็นผนังทรงโค้งหลายตอนเชื่อมระหว่างเสาอิงกับชุดคานกับหลังแทนลวดลายม้วนแบบตัวเอสด้านบนเป็นคานโค้งเสี้ยววงกลมเกลี้ยง ๆ รูปแบบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาารูปแบบการประดับที่แตกต่างจากแบบแผนเดิม

กรณีศึกษาห้างเอสเอบี (S.A.B. Building หรือ Société Anonyme Belge) บริเวณสี่แยกเอสเอบี ถนนเจริญกรุงตัดกับถนนวรจักร ผนังหน้าอาคารตั้งอยู่บริเวณมุขกลางของอาคารหันหน้าออกสู่สี่แยกเพื่อสร้างความโดดเด่น นานาฬิกาทรงกลมขนาดใหญ่มาประดับไว้บริเวณพื้นที่ผนังแทนการประดับตกแต่งด้วยลวดลายประติมากรรมต่างๆ การประดับนาฬิกาบริเวณผนังหน้าอาคารได้รับความนิยมมากในประเทศแถบตะวันตก นอกจากจะประดับเพื่อความสวยงามสร้างจุดนำสายตาแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นสาราณูปโภคเพื่อสือเวลาให้กับผู้คนภายในเมือง บริเวณด้านข้างทั้งสองข้างของผนังตกแต่งจะประดับด้วยผนังค้ำยันลวดลายม้วนที่ทำเป็นระนาบโค้งตามแนวของอาคาร ซึ่งองค์ประกอบการตกแต่งลักษณะนี้ถือเป็นรูปแบบที่พบได้ไม่บ่อยนักในอาคารประเภทอื่น

5.3 กลุ่มที่ 3 สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นศูนย์กลางอำนาจ

กรณีศึกษากลุ่มนี้ (Fig. 9) เป็นกลุ่มที่พัฒนาคลีคลายรูปแบบจากแบบแผนเดิมเป็นอย่างมาก ลดทอนองค์ประกอบประดับบางส่วนลงแต่ยังคงวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความโดดเด่น หูหระ และสง่างามให้แก่ตัวอาคาร นอกจากนี้ลวดลายที่ปรากฏยังสื่อความหมายที่สะท้อนภาพลักษณ์ของศูนย์กลางอำนาจของรัฐ หรือสถานะการปกครองจากส่วนกลาง ความมั่นคงทางการเมืองผ่านการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

ภาพ 9-1 / Fig 9-1

ภาพ 9-2 / Fig 9-2

ภาพ 9-3 / Fig 9-3

ภาพ 9-4 / Fig 9-4

ภาพ 9-5 / Fig 9-5

ภาพ 9-6 / Fig 9-6

ภาพ 9

กรณีศึกษากลุ่มที่ 3
สะท้อนภาพลักษณ์
ความเป็นศูนย์กลางอำนาจ
9-1 โรงษาปณัติธิการ
9-2 ศาลากลาง
จังหวัดฉะเชิงเทรา
9-3 ศาลจังหวัดสิงห์บุรี
9-4 ศาลากลาง
จังหวัดสิงห์บุรี
9-5 ศาลากลาง
จังหวัดอุบลราชธานี
9-6 ศาลากลาง
จังหวัดราชบุรี

Fig 9

Group 3 Case Studies:
Buildings projecting
an image of centralized
authority
9-1 The Royal Thai Mint
9-2 Chachoengsao
Old Provincial Hall
9-3 Sing Buri
Old Provincial Court
9-4 Sing Buri
Old Provincial Hall
9-5 Ubon Ratchathani
Old Provincial Hall
9-6 Ratchaburi
Old Provincial Hall

โรงกษาปณ์สิทธิการภายในพระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ผนังหน้าอาคารตั้งอยู่ที่มุขกลางวางบนชุดคานทับหลังรองรับด้วยเสาไอโอนิก (Ionic) จำนวน 4 ต้น มีรูปแบบที่ปรับมาจากสถาปัตยกรรมแบบพาลาเดียน ซึ่งมุขลักษณะนี้นิยมใช้หน้าจั่วสามเหลี่ยมวางบนชุดคานทับหลัง แต่ที่โรงกษาปณ์จะปรับเปลี่ยนให้ก่อเป็นผนังแทน องค์กรประกอบประดับประกอบไปด้วยชุดคานทับหลังและพนักบังชายคาเพื่อเพิ่มความสูง สร้างความสง่างามให้กับพื้นที่ป้ายหน้าบัน ภายในพื้นที่ป้ายหน้าบันประดับด้วยประติมากรรมรูปครุฑพ่าห์ ด้านข้างมีเสาอิงขนานทั้งสองด้าน ด้านบนประดับด้วยโครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลม ตรงกลางมีลายม้วนกันหอยและประดับด้วยโถงน้ำทรงกลมมีฝาปิด 3 จุด บริเวณด้านข้างเสาอิงด้านละจุด บริเวณเหนือยอดคานโค้งอีกหนึ่งจุด ด้านข้างทำเป็นผนังค้ำยันลวดลายม้วนก่อเชื่อมกับเสาอิงทั้งสองด้านกับพนักบังชายคา มีลักษณะคล้ายตัวอักษรซี (C) ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากที่นั่งวโรภาสพิมานและอาคารสุนันทาลัยที่มีลักษณะเป็นตัวเอส นอกจากนี้นี้สัดส่วนของลายม้วนสอดรับเข้ากับความกว้างของช่วงเสาด้านล่าง จึงทำให้ผนังค้ำยันลวดลายม้วนมีความยาวที่มากขึ้นกว่าปกติ

ศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา (หลังเดิม) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้ย้ายที่ว่าการมณฑลปราจีน จากเมืองปราจีนบุรีมาตั้งที่ฉะเชิงเทรา จึงสร้างอาคารนี้เพื่อใช้เป็นที่ทำการ ใน ค.ศ. 1903 ผนังหน้าอาคารจะมีลักษณะรูปแบบใกล้เคียงกับโรงกษาปณ์สิทธิการ ผนังตกแต่งตั้งบนพนักบังชายคาแทนชุดคานทับหลัง รองรับด้วยโครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลมจำนวน 3 ช่อง แต่บริเวณพื้นที่ภายในพนักบังชายคาจะประดับตัวอักษรว่า “**ศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา**”³⁰ มุมทั้งสองข้างประดับเสาสั้นทรงสอบยอดแหลมแบบเสาไอเบลิสก์พื้นที่ป้ายหน้าบันมีขนาดใหญ่ประดับด้วยรูปครุฑพ่าห์ ตกแต่งด้วยเสาอิงต่อเนื่องไปจากส่วนด้านล่างไปถึงด้านบนเป็นหน้าจั่วแบบเปิด ตกแต่งเส้นกรอบเพื่อสร้างมิติ ด้านบนยอดจั่วประดับด้วยวงโค้งรูปดอกจิก ด้านข้างปรับเปลี่ยนผนังค้ำยันลวดลายม้วนให้มีลักษณะคล้ายเลขหกของไทยที่ประดับลายเถาดอกไม้คล้ายลายไทย ผนังหน้าอาคารนี้ที่ถือว่าเป็นแบบมาตรฐานของอาคารราชการในช่วงเวลานั้น

ศาลจังหวัดสิงห์บุรี (หลังเดิม) ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้ตัดสินคดีความหรือเป็นศาลหัวเมืองภายใต้ศาลมณฑลกรุงเก่าที่ต่อมาเป็นศาลมณฑลอยุธยา เริ่มดำเนินการก่อสร้างสร้างขึ้นใน ค.ศ. 1908-1911 ในช่วงคาบเกี่ยวรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 ผนังหน้าอาคารตั้งอยู่บนชุดพนักบังชายคา รองรับด้วยโครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลมจำนวน 5 ชุด เสาแต่ละต้นประดับด้วยเสาอิง หน้ากระดานบริเวณพนักบังชายคาจะประดับตัวอักษรว่า “**ศาลจังหวัดสิงห์บุรี**” ด้านล่างของชื่ออาคารจะประดับตัวอักษรว่า “**ร.ศ.129**” คือปีที่อาคารสร้างเสร็จ บริเวณมุมทั้งสองข้างของพนักบังชายคาประดับด้วยประติมากรรมโถงน้ำมีฝาปิดประดับยอดกรวยแหลมประยุกต์จากสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิก ในส่วนพื้นที่ป้ายหน้าบันจะมีขนาดใหญ่ ตกแต่งด้วยเสาอิงต่อเนื่องไปจากส่วนด้านล่าง บริเวณด้านข้างทั้งสองด้านจะทำเป็นผนังค้ำยันลวดลายม้วนที่มีลักษณะเรียบง่ายคล้ายตัวเลขหกของไทย ภายในประดับลวดลายไม้และตราแผ่นดินสยาม ด้านบนมีหลังคาหน้าจั่วที่ตกแต่งเป็นเส้นกรอบเพื่อให้เกิดมิติ ด้านบนสุดประดับวงโค้งรูปดอกจิก

ศาลากลางจังหวัดสิงห์บุรี (หลังเดิม) สร้างขึ้นราว ค.ศ. 1912 หลังจากการสร้างศาลจังหวัดสิงห์บุรีประมาณ 1 ปี เพื่อรองรับการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองตามนโยบายจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยยุบเมืองสิงห์บุรี อินทร์บุรี และพรหมบุรี เข้าด้วยกัน เนื่องจากระยะเวลาในการสร้างใกล้เคียงกันกับศาลจังหวัดสิงห์บุรี และมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกัน จึงสันนิษฐานว่าช่างผู้สร้างน่าจะเป็นชุดเดียวกัน แต่รายละเอียดการประดับบริเวณผนังหน้าอาคารจะแตกต่างกันอยู่บางประการ เช่น ผนังตั้งอยู่บนคานทับหลังรองรับด้วยโครงสร้างคานโค้งครึ่งวงกลม จำนวน 3 ชุด สลับกับเสาอิง ชุดคานทับหลังรองรับพนักบังชายคาหน้ากระดานประดับตกแต่งเป็นแถวลูกกรงบริเวณตรงกลางจารึกตัวอักษรว่า “**ศาลากลางจังหวัดสิงห์บุรี รศ.130**” ซึ่งเป็นปีที่อาคารนี้สร้างเสร็จ บริเวณมุมทั้งสองข้างของชุดคานประดับด้วยประติมากรรมโถงน้ำทรงกลมมีฝาปิด องค์กรประกอบประดับที่สำคัญของผนังตกแต่งมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับกรณีศึกษาอาคารราชการหลายแห่งที่เน้นความสมมาตรบริเวณด้านข้างทั้งสองด้านมีผนังค้ำยัน

ลวดลายม้วนคล้ายเลขหกของไทย บริเวณมุมจะประดับด้วยโถน้ำ
ทรงกลมมีฝาปิดเช่นเดียวกัน พื้นที่ป้ายหน้าบันมีขนาดใหญ่ ตกแต่ง
ด้วยเสาอิง และประดับด้วยประติมากรรมตราแผ่นดินสยาม ด้านบน
ประดับคานโค้งครึ่งวงกลมเรียบแทนหน้าจั่วสามเหลี่ยม และเน้น
เส้นกรอบเพื่อให้เกิดมิติ ยอดคานโค้งประดับด้วยวงโค้งรูปดอกจิก

อาคารราชการที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ถูกปรับมาอยู่ใน
ความรับผิดชอบของกรมโยธาธิการ แบบสถาปัตยกรรมได้รับการ
การออกแบบมาจากส่วนกลาง ทำให้มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกันในหลาย
พื้นที่ ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี (หลังเดิม) หลักฐานระบุว่า
ผู้เขียนแบบแปลน คือ หลวงบุรกรรมโกวิท (นายล้อม ดิษยนियม) วิศวกร
สังกัดกรมโยธาธิการ รูปแบบอาคารยังคงมีผนังหน้าอาคารเป็น
องค์ประกอบสำคัญ แต่ปรับลดให้มีความเรียบง่ายขึ้น คล้ายคลึงรูปแบบ
ร่วมสมัยมากขึ้น พื้นที่ป้ายหน้าบันตั้งอยู่ชูดคานกับหลังบาง ๆ จนมี
ลักษณะใกล้เคียงกับหน้ากระดานในงานสถาปัตยกรรมไทย รองรับ
ด้วยเสาเรียบ ๆ ด้านละ 3 ต้น แต่ไม่พบผนังค้ำยันลวดลายม้วนทั้งสอง
ด้าน เนื่องจากพื้นที่หน้าบันขยายออกมาจนเกือบเต็มช่วงเสาจนต้อง
ตัดค้ำยันลายม้วนออกไป ภายในประดับตัวอักษรคำว่า **“ศาลากลาง
จังหวัดอุบลราชธานี”** และลวดลายบัวโดยรอบ ส่วนยอดใช้โครงสร้าง
คานโค้งเสี้ยววงกลมแบบหลายตอน เส้นกรอบจะเน้นความโค้ง
หลายตอนที่เชื่อมต่อกันยังบริเวณด้านข้างจนชิดหัวเสาทั้งสองข้าง
ที่ประดับด้วยประติมากรรมทรงกลม ยอดสุดประดับด้วยรูปครุฑพ่าห์
แบบลอยตัว ซึ่งตำแหน่งของประติมากรรมครุฑแตกต่างกับอาคาร
ศาลากลางหลังอื่น ๆ ที่สร้างก่อนหน้านี้

รูปแบบหน้าบันผนังหน้าอาคารดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นที่อาคาร
ศาลากลางจังหวัดราชบุรี (หลังเดิม) แต่ปรับเปลี่ยนให้มีความเรียบง่าย
มากยิ่งขึ้น เช่น ขยายขนาดคานกับหลังให้ลึกมากขึ้นเพื่อให้หน้า
กระดานกว้างพอที่จะจารึกตัวอักษรว่า **“ศาลากลางจังหวัดราชบุรี”**
ชูดคานกับหลังนี้รองรับด้วยเสาเรียบ ๆ จำนวนด้านละ 3 ต้น มุมสอง
ข้างขนานด้วยหัวเสาทรงกลมเกลี้ยง ๆ พื้นที่ป้ายหน้าบันเป็นกรอบหน้า
บันรูปโค้งเสี้ยววงกลมแบบหลายตอน ที่มีความใกล้เคียงกับศาลา
กลางจังหวัดอุบลราชธานี แต่จะประดับประติมากรรมนูนสูงรูป
ครุฑพ่าห์บริเวณพื้นที่กลาง นอกจากนี้ยังปรากฏลวดลายไทยรูป
กลีบบัวที่ล้อไปตามเส้นโค้งของกรอบหน้าบันเพื่อสร้างมิติ

6. การสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในการประดับตกแต่ง ผนังหน้าอาคาร

6.1 ตำแหน่งของผนังหน้าอาคาร

การจัดวางผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมคลาสสิกจะเน้น
ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดด้านการรับรู้และการสื่อ
ความหมายเชิงสัญลักษณ์ มักกำหนดตำแหน่งไว้ในบริเวณที่มองเห็น
ได้เด่นชัดที่สุด เช่น บริเวณทางเข้าหลักหรือแกนกลางของอาคาร
ซึ่งเป็นจุดสำคัญในการสร้างการรับรู้ทางสายตา ด้วยเหตุนี้องค์ประกอบ
ประดับผนังอาคารจึงมักถูกจัดวางไว้ในบริเวณดังกล่าว การตกแต่ง
อย่างสวยงามเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์
ให้กับอาคารนั้น ๆ³¹ แนวคิดดังกล่าวได้รับการพัฒนาอย่างชัดเจน
ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา สถาปนิกให้ความสำคัญต่อการออกแบบผนัง
หน้าอาคารในฐานะพื้นที่แสดงออกทางสุนทรียศาสตร์ และความหมาย
เชิงวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดการประดับตกแต่งที่ซับซ้อน หรุหรา และ
ถูกจัดวางในตำแหน่งที่มีความโดดเด่นสูงสุด เพื่อสะท้อนสถานะและ
คุณค่าของอาคาร สร้างความสวยงามโดดเด่นให้แก่อาคาร

หลักการดังกล่าวได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในบริบทไทย การจัดวาง
ตำแหน่งของผนังหน้าอาคารยังคงยึดตามแบบแผนตะวันตก
เป็นสำคัญ กล่าวคือมักจัดวางไว้บริเวณมุขกลางหรือบริเวณปีกอาคาร
เพื่อสร้างจุดเด่นและอัตลักษณ์ให้แก่รูปด้านอาคาร สมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงความสำคัญของมุขกลางในอาคาร
แบบตะวันตกไว้ว่า **“มุขกลางสะท้อนความเป็นเรือนของผู้มีวาสนา
ช่วยสร้างเกียรติยศของเจ้าของอาคาร”**³²

อาคารประเภทพระราชวังและพระที่นั่ง ผนังหน้าอาคารมักตั้งอยู่
บริเวณมุขกลางหรือบริเวณแกนกลางของหลังคาทรงปั้นหยา เพื่อเน้น
ความสำคัญของแกนหลัก และสะท้อนสถานะของอาคาร ในบางกรณี
อาจปรากฏให้เห็นที่ปีกอาคารทั้งสองข้างตามแบบแผนการวางผัง
แบบห้าส่วนเน้นสามส่วนในสถาปัตยกรรมพาลลาเดียน ซึ่งช่วยเสริม
จังหวะและความสมดุลของรูปด้านอาคาร ในส่วนของอาคารสำนักงาน
และอาคารราชการ การจัดวางผนังหน้าอาคารยังคงเน้นบริเวณ
มุขกลางตามแนวแกนสมมาตรของอาคาร ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญ

ในการสร้างจุดนำสายตาและลำดับการรับรู้ทางสถาปัตยกรรมตามหลักการออกแบบของสถาปัตยกรรมคลาสสิกที่ให้ความสำคัญกับความสมดุล ความเป็นระเบียบ และการเน้นศูนย์กลางขององค์ประกอบ เพื่อสะท้อนความสง่างาม ความมั่นคง แสดงสถานะของอาคารในด้านอำนาจการปกครองของรัฐ ในขณะที่อาคารพาณิชย์มักจัดวางองค์ประกอบดังกล่าวไว้บริเวณมุขริม เว้นระยะห่างเป็นจังหวะตลอดแนวอาคาร เพื่อสร้างความต่อเนื่องของภาพเมืองและดึงดูดสายตาของผู้สัญจร

ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็น **“จุดรวมสายตา”** (Visual focal point) ที่กำหนดทิศทางการมอง และการรับรู้ของผู้คนในพื้นที่สาธารณะ สร้างมิติของการรับรู้ในระดับเมือง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสถาปัตยกรรมคลาสสิกที่ให้ความสำคัญกับการวางตำแหน่งทางเข้าไว้ที่แกนกลาง เพื่อเน้นลำดับความสำคัญของพื้นที่ และช่วยให้ผู้ใช้งานสามารถรับรู้ทิศทางของการเข้าสู่พื้นที่ภายในได้อย่างชัดเจน ตำแหน่งของผนังหน้าอาคารจึงมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของการออกแบบเพื่อความสวยงามเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดระบบสายตา การรับรู้ และการตีความความหมายผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างสถาปัตยกรรมกับประสบการณ์ของผู้คนในพื้นที่สาธารณะอย่างมีนัยสำคัญ

6.2 การสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์

องค์ประกอบที่ทำหน้าที่ใกล้เคียงกับผนังหน้าอาคารในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี เช่น หน้านับ เครื่องลำยอง ซึ่งมักได้รับการออกแบบควบคู่ไปกับระบบโครงสร้างอาคารที่เน้นความโปร่งเบา แม้ว่าหน้าบันจะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ มักประดับลวดลายที่สะท้อนคติความเชื่อ ศาสนา หรือ ฐานานุศักดิ์ แต่องค์ประกอบดังกล่าวยังไม่ถูกพัฒนาให้เป็นแผ่นผนังแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างชัดเจน เมื่ออิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามามีบทบาทต่อการออกแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5-6 องค์ประกอบนี้จึงได้พัฒนาคลี่คลายมาเป็นแผ่นผนังที่มีลักษณะกึ่งตันแต่มีความเป็นอิสระในเชิงโครงสร้างมากขึ้น ผนังหน้าอาคารจึงถูกพัฒนาให้ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบหลัก

ในการกำหนดภาพลักษณ์ของอาคาร องค์ประกอบแบบคลาสสิกต่างๆ เช่น เสาอิง สามเหลี่ยมหน้าจั่ว และลวดลายประดับถูกนำมาประดับผสมผสานเข้ากับพระราชลัญจกร ตราแผ่นดิน รูปครุฑพ่าห์ หรือลวดลายไทยได้อย่างเป็นระบบ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการสื่อความหมายในภาษาทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนแนวคิดทางวัฒนธรรม สังคม และประวัติศาสตร์ของช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี การศึกษาครั้งนี้สามารถวิเคราะห์การสื่อความหมายสัญลักษณ์ของผนังหน้าอาคารโดยจำแนกตามกลุ่มกรณีศึกษา ได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 รูปแบบที่ใกล้เคียงกับแบบแผนตะวันตก

กรณีศึกษาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นสถาปนิกชาวตะวันตกที่เข้ามารับราชการในสยาม สถาปนิกเหล่านี้มีความรู้ทางทฤษฎีการออกแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก ประสบการณ์ในการเห็นกรณีศึกษาต่างๆ ในต่างประเทศ ทำให้มีความเข้าใจในเรื่องการออกแบบ สัดส่วน และองค์ประกอบแบบคลาสสิกได้อย่างถูกต้อง อาคารในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้รับการอุปถัมภ์งบประมาณจากพระมหากษัตริย์ ทำให้การประดับตกแต่งมีความประณีต สวยงาม สามารถสร้างภาพลักษณ์และระเบียบการออกแบบของตะวันตกได้อย่างชัดเจน

องค์ประกอบแบบคลาสสิกในผนังหน้าอาคารเป็น “ระบบสัญลักษณ์” (Symbolic system) ที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อสื่อความหมายของตัวอาคาร ในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี การสื่อความหมายถึงผู้อุปถัมภ์อาคารมักถ่ายทอดผ่านสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนา เช่น พระนารายณ์ทรงครุฑหรือพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสยามรับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามา รูปแบบการสื่อความหมายดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนและคลี่คลายไปสู่การใช้ภาษาทางสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกมากขึ้น การแสดงสถานะและอำนาจของผู้อุปถัมภ์ มีการผสมผสานสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์เข้ากับองค์ประกอบประดับแบบคลาสสิกได้อย่างลงตัว เช่น การสอดแทรกตราสัญลักษณ์ลงในตำแหน่งสำคัญของผนังหน้าอาคาร เพื่อสะท้อนฐานานุศักดิ์ของอาคาร และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในฐานะเจ้าของพื้นที่

ตาราง 2 / Table 2

Case Studies	Period	Classical Ornamentation*														Thai Ornamentation**						
		Entablature and Attic	Floral Motif	Caryatid	Pilaster	Antefix	Niche	Scroll	Balcony	Decorative Finial	Eagle	Griffin	Arch	Palladian Arch	Segmental Arch	Pediment	Building Name	Symbol of the Owner	Garuda		Emblem of Siam	Royal Seal
Warophat Phiman Throne Hall (Bang Pa-In Palace) พระที่นั่งวโรภาษพิมาน	1876 - 1878	●	-	-	●	-	-	●	-	●	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	
Saranrom Palace พระราชวังสราญรมย์	1881	●	●	-	●	●	-	-	●	-	-	-	●	●	-	-	-	-	●	●		
Boromphiman Throne Hall พระที่นั่งบรมพิมาน	1897 - 1903	●	●	●	●	-	-	-	-	●	●	●	●	-	-	-	-	-	-	-	●	

*** Classical Ornamentation (องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก)**
Entablature and Attic (ซุดคานทับหลัง และพนักบังชายคา)
Floral Motif (ลวดลายพรรณพฤกษา)
Caryatid (เสาประติมากรรมรูปเทพี)
Pilaster (เสาอิง)
Antefix (วงโค้งรูปดอกจิก)
Niche (ช่องโค้งเว้า)
Scroll (ค้ำยันลวดลายม้วน)
Balcony (ระเบียง)
Decorative Finial (ยอดประดับปลายแหลม)
Eagle (นกอินทรี)
Griffin (สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต)
Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
Palladian Arch (คานโค้งแบบพาลลาเดียน)
Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)
Building Name (ชื่ออาคาร)

**** Thai Ornamentation (องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมไทย)**
Symbol of the Owner (สัญลักษณ์เจ้าของอาคาร)
Garuda (ครุฑ)
Emblem of Siam (ตราแผ่นดินสยาม)
Royal Seal (พระราชลัญจกร)

ตาราง 2
องค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร กรณีศึกษา
กลุ่มที่ 1

Table 2
Decorative elements on
façades in case studies of
group 1

ในด้านการออกแบบลวดลายประดับ องค์ประกอบแบบคลาสสิกถูกนำมาใช้อย่างหลากหลาย เช่น เสาอิง ซุดคานทับหลัง และพนักบังชายคาโดยทำหน้าที่สร้างความรู้สึกร่มเย็นคง สมดุล และความเคร่งขรึม ขณะที่องค์ประกอบตกแต่งอื่น เช่น ผนังค้ำยัน ลวดลายม้วน วงโค้งรูปดอกจิก หรือประติมากรรมโถน้าประดับยอดเสา มีบทบาทในการสร้างความหรูหรา ความเบา และความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงองค์ประกอบโค้ง เช่น คานโค้งครึ่งวงกลม และคานโค้งเสี้ยววงกลม ที่ช่วยเสริมความสง่างามและความต่อเนื่องของรูปด้าน การออกแบบลวดลายประดับตกแต่งเหล่านี้มิได้เป็นเพียงการเลือกใช้รูปแบบทางศิลปกรรม หากแต่เป็นกระบวนการออกแบบเชิงสัญลักษณ์ที่มีการคัดเลือกจัดลำดับ และวางตำแหน่งองค์ประกอบอย่างมีนัยสำคัญ เพื่อสร้างความหมายที่สอดคล้องกับอำนาจ อัตลักษณ์ และบริบททางสังคมของอาคารทำหน้าที่เป็น **“พื้นที่เชิงสัญลักษณ์”** ที่สะท้อนทั้งมิติด้านการเมือง การเปิดรับวัฒนธรรม และการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสมัยใหม่ที่สื่อให้เห็นวิสัยทัศน์ของพระมหากษัตริย์ที่ขับเคลื่อนสร้างความเจริญของชาติให้ทัดเทียมกับชาติในโลกตะวันตก

การออกแบบผนังหน้าอาคารของกรณีศึกษาในกลุ่มนี้ ยังเน้นภาพรวมตามแบบแผนคลาสสิกตะวันตกได้อย่างถูกต้อง แม้ว่าจะเคร่งครัดตามแบบแผนเดิม แต่อาจมีการลดทอนหรือปรับรูปแบบองค์ประกอบบางประการ โดยผสมผสานกับสัญลักษณ์ที่สื่อถึงสถาบันกษัตริย์เพื่อให้สอดคล้องกับฐานานุศักดิ์ของอาคาร ส่งผลให้เกิดรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแบบสากลที่สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมไทย (Table 2)

กลุ่มที่ 2 รูปแบบประยุคต์ผสมผสาน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การก่อสร้างมีการนำเทคนิคที่ทันสมัย ระบบการก่อสร้างที่มีมาตรฐาน และการนำเข้าวัสดุก่อสร้างจากต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้กระบวนการก่อสร้างเกิดความเป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และสามารถควบคุมมาตรฐานได้ดียิ่งขึ้น กรณีศึกษาในกลุ่มนี้จึงสะท้อนความนิยมในการนำผนังหน้าอาคารมาใช้อย่างหลากหลายประเภทอาคาร ทั้งในส่วนของอาคารสำนักงาน อาคารพาณิชย์ และสถานศึกษา ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของรูปแบบสถาปัตยกรรมให้สอดคล้องกับบริบทในยุคสมัยที่เปลี่ยนไป

ผนังหน้าอาคารของกรณีศึกษากลุ่มนี้ยังคงสะท้อนอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการนำองค์ประกอบแบบคลาสสิกมาประยุกต์ใช้ อย่างไรก็ตามการออกแบบลวดลายประดับก็ไม่ได้ยึดรูปแบบตะวันตกแท้ หากแต่มีการประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทไทยมากยิ่งขึ้นกว่ากรณีศึกษารูปแบบแรก ส่งผลให้เกิดลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบผสมผสานที่สะท้อนทั้งอิทธิพลสากลและอัตลักษณ์ท้องถิ่นในเวลาเดียวกัน

มิติด้านความงามและสุนทรียศาสตร์ ความสมมาตร สัดส่วน และจังหวะของรูปด้าน ยังคงทำหน้าที่เป็นกรอบความงามสากลที่ช่วยกำหนดระเบียบของตัวสถาปัตยกรรม และสร้างความรู้สึกลึกซึ้งกลมกลืน เป็นแบบแผน ภายใต้ข้อจำกัดด้านการบริหารจัดการก่อสร้าง การควบคุมงบประมาณ ระยะเวลา และระบบการรับเหมาก่อสร้าง ส่งผลให้การออกแบบลวดลายการประดับตกแต่งถูกลดทอนลงเมื่อเทียบกับกรณีศึกษากลุ่มที่ 1 โดยสอดแทรกลวดลายพรรณพฤกษาแบบไทยเข้ามาแทนที่ลวดลายคลาสสิกดั้งเดิมเพื่อสะท้อนรสนิยมและบริบททางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่มีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งลวดลายดังกล่าวจะมีลักษณะเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน แต่ยังคงสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อที่อยู่คู่สังคมไทยมาอย่างยาวนานได้อย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีการลดทอนรายละเอียดลงแต่ยังคงปรากฏองค์ประกอบตกแต่งแบบคลาสสิกอยู่ เช่น ลายวงโค้งรูปดอกจิก ลวดลายม้วน และประติมากรรมโถน้ำประดับยอดเสา ที่ช่วยเสริมสร้างความหรูหรา สร้างมิติทางสายตาให้กับตัวอาคาร องค์ประกอบเหล่านี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบ สัดส่วนให้เหมาะสมกับบริบทของอาคารและข้อจำกัดทางก่อสร้าง แต่ยังคงรักษาหลักการความงามแบบคลาสสิกที่เป็นสากลไว้ได้อย่างสมบูรณ์

การสื่อความหมายผ่านสัญลักษณ์ของกรณีศึกษารูปแบบนี้ได้เพิ่มการนำสัญลักษณ์เฉพาะ เช่น เครื่องหมายของบริษัทหรือองค์กร หรือแม้กระทั่งตัวอักษรชื่ออาคาร มาเป็นส่วนประกอบหลักของลวดลายประดับเพื่อทำหน้าที่สื่อสารเกี่ยวกับตัวตนของอาคาร (Table 3)

กลุ่มที่ 3 สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นศูนย์กลางอำนาจ

กรณีศึกษากลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นกระบวนการคลี่คลายและปรับเปลี่ยนรูปแบบจากแบบแผนเดิมให้มีความหรูหราแบบเรียบง่าย เพื่อให้

ตาราง 3 / Table 3

Case Studies	Period	Classical Ornamentation*															Thai Ornamentation**					
		Entablature and Attic	Floral Motif	Caryatid	Pilaster	Antefix	Niche	Scroll	Balcony	Decorative Finial	Eagle	Griffin	Arch	Palladian Arch	Segmental Arch	Pediment	Building Name	Symbol of the Owner	Garuda	Emblem of Siam		Royal Seal
Sunantalai Building (Royal Seminary) อาคารสุนันทาลัย	1880	●	●	-	●	-	●	●	-	●	-	-	●	●	●	-	●	●	-	•	-	
The East Asiatic Company บริษัทอีสต์เอเชียติก	1891	●	●	-	●	●	-	-	-	●	-	-	●	-	-	-	●	●	-	-	-	
Commercial Buildings on Atsadang Road อาคารพาณิชย์ริมถนนอิสรภาพ	1897	●	●	-	●	-	-	●	-	●	-	-	●	-	●	-	-	-	-	-	-	

* Classical Ornamentation (องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก)

- Entablature and Attic (ชุดคานทับหลัง และพนักบังชายคา)
- Floral Motif (ลวดลายพรรณพฤกษา)
- Caryatid (เสาประติมากรรมรูปเทพี)
- Pilaster (เสาอิง)
- Antefix (วงโค้งรูปดอกจิก)
- Niche (ช่องโค้งเว้า)
- Scroll (ค้ายันลวดลายม้วน)
- Balcony (ระเบียง)
- Decorative Finial (ยอดประดับปลายแหลม)
- Eagle (นกอินทรี)
- Griffin (สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต)
- Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
- Palladian Arch (คานโค้งแบบพาลลาเดียน)
- Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
- Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)
- Building Name (ชื่ออาคาร)

** Thai Ornamentation (องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมไทย)

- Symbol of the Owner (สัญลักษณ์เจ้าของอาคาร)
- Garuda (ครุฑ)
- Emblem of Siam (ตราแผ่นดินสยาม)
- Royal Seal (พระราชลัญจกร)

ตาราง 3 องค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร กรณีศึกษากลุ่มที่ 2

Table 3 Decorative elements on façades in case studies of group 2

ตาราง 3 (ต่อ) / Table 3 (Continued)

Case Studies	Period	Classical Ornamentation*															Thai Ornamentation**					
		Entablature and Attic	Floral Motif	Caryatid	Pilaster	Antefix	Niche	Scroll	Balcony	Decorative Finial	Eagle	Griffin	Arch	Palladian Arch	Segmental Arch	Pediment	Building Name	Symbol of the Owner	Garuda		Emblem of Siam	Royal Seal
Siam Commercial Bank, Talat Noi Branch ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาตลาดน้อย	1906	●	●	-	●	-	●	●	-	●	-	-	-	-	●	●	-	-	-	-	-	
Chao Phraya Abhaibhubejhr Building ตึกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร	1908	●	●	-	●	●	-	-	-	●	-	-	●	-	-	●	●	-	-	-	-	
Commercial Buildings on Na Phra Lan Road อาคารพาณิชย์ริมถนนหน้าพระลาน	1909	●	●	-	●	-	-	●	-	●	-	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-	
S.A.B. Building ห้างเอสเอบี	1911	●	●	-	-	●	-	●	●	●	-	-	-	-	-	●	-	●	-	-	-	

*** Classical Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก)
Entablature and Attic (ชุดคานทับหลัง และพนักบังชายคา)
Floral Motif (ลวดลายพรรณพฤกษา)
Caryatid (เสาประติมากรรมรูปเทพี)
Pilaster (เสาอิง)
Antefix (วงโค้งรูปดอกจิก)
Niche (ช่องโค้งเว้า)
Scroll (ค้ำยันลวดลายม้วน)
Balcony (ระเบียง)
Decorative Finial (ยอดประดับปลายแหลม)
Eagle (นกอินทรี)
Griffin (สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต)
Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
Palladian Arch (คานโค้งแบบพาลลาเดียน)
Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)
Building Name (ชื่ออาคาร)

**** Thai Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมไทย)
Symbol of the Owner (สัญลักษณ์เจ้าของอาคาร)
Garuda (ครุฑ)
Emblem of Siam (ตราแผ่นดินสยาม)
Royal Seal (พระราชลัญจกร)

ตาราง 3
องค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร กรณีศึกษา
กลุ่มที่ 2

Table 3
Decorative elements on
façades in case studies of
group 2

สอดคล้องกับเงื่อนไขด้านการใช้งานงบประมาณ และสภาพภูมิอากาศในบริบทไทย อาคารส่วนใหญ่ได้รับการออกแบบจากส่วนกลางภายใต้แบบมาตรฐาน ซึ่งมีความสอดคล้องกันในเชิงโครงสร้าง และประโยชน์ใช้สอย แม้จะปรากฏความแตกต่างในรายละเอียดของการประดับตกแต่งในบางกรณีก็ตาม องค์ประกอบแบบคลาสสิกถูกลดทอนลงให้มีลักษณะเรียบง่ายมากขึ้น ขณะเดียวกันบางองค์ประกอบได้รับการปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ เช่น การขยายกรอบหน้าบันให้ครอบคลุมช่วงเสาในแนวกว้าง ส่งผลให้ต้องตัดทอนองค์ประกอบค้ำยันลวดลายม้วนแบบดั้งเดิมออก และก่อให้เกิดรูปแบบใหม่ที่ตอบสนองทั้งในเชิงหน้าที่และการรับรู้ทางสายตา

การออกแบบผนังหน้าอาคารในกลุ่มนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการสอดแทรกอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดโดยรัฐอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5–6 ซึ่งเป็นยุคของการปฏิรูประบบราชการ และการสร้างรัฐสมัยใหม่ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลซึ่งเป็นการรวมศูนย์อำนาจการปกครองจากส่วนกลาง สัญลักษณ์ของชาติจึงถูกนำมาใช้ เช่น ตราแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 และสัญลักษณ์ครุฑพ่าห์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งสัญลักษณ์นี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นทางการของรัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. 2454³³ เป็นต้นมา สัญลักษณ์ครุฑพ่าห์จึงถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหลักควบคู่กับตัวอักษรชื่ออาคาร ถูกจัดวางในตำแหน่งศูนย์กลางของผนังหน้าอาคารเพื่อสื่อการรับรู้ถึงอำนาจการปกครองของรัฐที่มีต่อท้องถิ่น

การจัดวางและขยายขนาดของสัญลักษณ์บริเวณผนังหน้าอาคารมิได้เป็นเพียงแค่การตกแต่งประดับประดาแต่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดอำนาจจากส่วนกลางลงไปสู่ภูมิภาคผ่านการตกแต่งสถาปัตยกรรม เป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นวัฒนธรรมร่วมแบบศูนย์กลาง รูปแบบสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ดังกล่าวได้ถูกเผยแพร่และทำซ้ำในพื้นที่ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ องค์ประกอบผนังหน้าอาคารจึงยังทำหน้าที่เป็นกรอบความงามสากลที่สะท้อนถึงระเบียบความมั่นคง และความเที่ยงตรงในการบริหารราชการแผ่นดิน ควบคู่ไปกับการสร้างภาพลักษณ์ของความทันสมัยที่สอดคล้องกับกระบวนการปฏิรูปของรัฐในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งแนวคิดเชิงแบบแผนนี้ยังคงได้รับการสืบทอดและปรากฏต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (Table 4)

ตาราง 4 / Table 4

Case Studies	Period	Classical Ornamentation*																Thai Ornamentation**				
		Entablature and Attic	Floral Motif	Caryatid	Pilaster	Antefix	Niche	Scroll	Balcony	Decorative Finial	Eagle	Griffin	Arch	Palladian Arch	Segmental Arch	Pediment	Building Name	Symbol of the Owner	Garuda	Emblem of Siam	Royal Seal	
The Royal Thai Mint โรงกษาปณ์ สิทธิการ	1876	●	●	-	●	●	-	●	-	●	-	-	●	-	-	-	-	-	●	-	-	
Chachoengsao Old Provincial Hall ศาลากลาง จังหวัด ฉะเชิงเทรา	1903	●	●	-	●	●	-	●	-	●	-	-	●	-	-	●	●	-	●	-	-	
Sing Buri Old Provincial Court ศาลจังหวัด สิงห์บุรี	1908 - 1911	●	●	-	●	●	-	●	-	●	-	-	●	-	-	●	●	-	-	●	-	

*** Classical Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก)
Entablature and Attic
(ชุดคานทับหลัง และพนักบังชายคา)
Floral Motif (ลวดลายพรรณพฤกษา)
Caryatid (เสาประติมากรรมรูปเทพี)
Pilaster (เสาอิง)
Antefix (วงโค้งรูปดอกจิก)
Niche (ช่องโค้งเว้า)
Scroll (ค้ำยันลวดลายม้วน)
Balcony (ระเบียง)
Decorative Finial (ยอดประดับปลายแหลม)
Eagle (นกอินทรี)
Griffin (สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต)
Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
Palladian Arch (คานโค้งแบบพาลลาเดียน)
Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)
Building Name (ชื่ออาคาร)

**** Thai Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมไทย)
Symbol of the Owner
(สัญลักษณ์เจ้าของอาคาร)
Garuda (ครุฑ)
Emblem of Siam (ตราแผ่นดินสยาม)
Royal Seal (พระราชลัญจกร)

ตาราง 4
องค์ประกอบประดับผนัง
หน้าอาคาร กรณีศึกษา
กลุ่มที่ 3

Table 4
Decorative elements on
façades in case studies of
group 3

ตาราง 4 (ต่อ) / Table 4 (Continued)

Case Studies	Period	Classical Ornamentation*																Thai Ornamentation**				
		Entablature and Attic	Floral Motif	Caryatid	Pilaster	Antefix	Niche	Scroll	Balcony	Decorative Finial	Eagle	Griffin	Arch	Palladian Arch	Segmental Arch	Pediment	Building Name	Symbol of the Owner	Garuda	Emblem of Siam	Royal Seal	
Sing Buri Old Provincial Hall ศาลากลาง จังหวัดสิงห์บุรี	1912	●	●	-	●	●	-	●	-	●	-	-	●	-	-	-	●	-	-	●	-	
Ubon Ratchathani Old Provincial Hall ศาลากลาง จังหวัด อุบลราชธานี	1918	●	●	-	-	-	-	-	-	●	-	-	-	-	●	-	●	-	●	-	-	
Ratchaburi Old Provincial Hall ศาลากลาง จังหวัดราชบุรี	1922	●	-	-	-	-	-	-	-	●	-	-	-	-	●	-	●	-	●	-	-	

*** Classical Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมคลาสสิก)
Entablature and Attic
(ชุดคานทับหลัง และพนักบังชายคา)
Floral Motif (ลวดลายพรรณพฤกษา)
Caryatid (เสาประติมากรรมรูปเทพี)
Pilaster (เสาอิง)
Antefix (วงโค้งรูปดอกจิก)
Niche (ช่องโค้งเว้า)
Scroll (ค้ำยันลวดลายม้วน)
Balcony (ระเบียง)
Decorative Finial (ยอดประดับปลายแหลม)
Eagle (นกอินทรี)
Griffin (สัตว์ครึ่งนกอินทรีครึ่งสิงโต)
Arch (คานโค้งครึ่งวงกลม)
Palladian Arch (คานโค้งแบบพาลลาเดียน)
Segmental Arch (คานโค้งเสี้ยววงกลม)
Pediment (หน้าบันทรงจั่ว)
Building Name (ชื่ออาคาร)

**** Thai Ornamentation**
(องค์ประกอบประดับตามแบบสถาปัตยกรรมไทย)
Symbol of the Owner
(สัญลักษณ์เจ้าของอาคาร)
Garuda (ครุฑ)
Emblem of Siam (ตราแผ่นดินสยาม)
Royal Seal (พระราชลัญจกร)

ตาราง 4
องค์ประกอบประดับผนัง
หน้าอาคาร กรณีศึกษา
กลุ่มที่ 3

Table 4
Decorative elements on
façades in case studies of
group 3

7. สรุปผล

องค์ประกอบตกแต่งในสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทำหน้าที่เป็น **“ภาษาสัญลักษณ์”** (Symbolic language) ที่ถ่ายทอดความหมายทางอุดมคติเรื่องอำนาจและความเชื่อ ผ่านลวดลายและรูปแบบที่ปรากฏบนรูปด้านหน้าอาคาร ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-6 อิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกได้เข้ามา มีบทบาทอย่างชัดเจน โดยเฉพาะแบบแผนคลาสสิกที่ถูกนำมาคลี่คลายและประยุกต์ให้เข้ากับบริบทไทยอย่างหลากหลาย ทั้งในด้านรูปแบบ สัดส่วน และการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์

จากการศึกษากรณีศึกษาทั้ง 3 กลุ่ม (Table 2-4) แสดงให้เห็นพัฒนาการของรูปแบบผนังหน้าอาคารอย่างต่อเนื่อง โดยในช่วง ค.ศ. 1876-1897 การประดับตกแต่งยังคงยึดแบบแผนคลาสสิก สถาปนิกผู้ออกแบบนำองค์ประกอบต่าง ๆ มาประดับอาคารอย่างหลากหลาย เช่น ชุดคานทับหลัง พนักบังชายคา เสาอิง ค้ำยันลวดลายม้วน วงโค้งรูปดอกจิก และประติมากรรม โถน้ำประดับยอดเสา มาผสมผสานกับสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ได้อย่างลงตัว สะท้อนถึงคุณลักษณะเด่นของระเบียบคลาสสิกตะวันตกอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความสมดุล สัดส่วน และความกลมกลืนในการเลือกใช้องค์ประกอบต่าง ๆ มาประดับอาคาร

ในช่วง ค.ศ. 1898-1907 รูปแบบการประดับตกแต่งเริ่มคลี่คลายจากแบบแผนคลาสสิกมากขึ้น สถาปนิกได้นำองค์ประกอบอื่น ๆ เข้ามาผสมผสานตามเงื่อนไขด้านการใช้งานอาคาร เทคโนโลยีการก่อสร้าง และบริบททางสังคม ส่งผลให้เกิดความหลากหลายในเชิงรูปแบบ ขณะที่ในช่วง ค.ศ. 1908-1922 อาคารราชการตามหัวเมืองถูกสร้างขึ้นภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณและบริบททางการเมือง จึงสะท้อนบริบทของการสร้างวัฒนธรรมร่วมแบบศูนย์กลาง ในส่วนสัญลักษณ์ตราแผ่นดินสยาม พระราชลัญจกร และรูปครุฑพ่าห์นั้น สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดโดยรัฐ ผ่านการทำซ้ำของรูปแบบและสัญลักษณ์ในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดอำนาจและภาพลักษณ์ของรัฐสมัยใหม่จากส่วนกลางสู่ภูมิภาคอย่างเป็นระบบ โดยมีการลดทอนรายละเอียดขององค์ประกอบคลาสสิกให้มีความหรูหราแบบเรียบง่าย

บทสรุปด้านบทบาทและความสำคัญของผนังหน้าอาคารในสถาปัตยกรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกมี 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็น **“ภาพลักษณ์”** ของอาคาร โดยเป็นองค์ประกอบแรกที่สุดที่ผู้พบเห็นรับรู้ และมีบทบาทในการจัดระเบียบสายตา กำหนดลำดับชั้นการรับรู้ในพื้นที่สาธารณะ สะท้อนลักษณะตัวตนของอาคาร เช่น ความหรูหรา ความมั่นคง หรือความเป็นทางการ ให้ความสำคัญกับการจัดองค์ประกอบแบบสมมาตร การเน้นแกนกลางเพื่อสร้างลำดับชั้นของการรับรู้และจุดนำสายตาอย่างชัดเจน ทั้งนี้บทบาทดังกล่าวยังคงสอดคล้องกับแนวคิดตามแบบแผนสถาปัตยกรรมคลาสสิกตะวันตกได้อย่างสมบูรณ์

ประการที่สอง ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ในการแสดงสถานะและอำนาจของผู้อุปถัมภ์หรือรัฐที่มีต่อการสร้างสถาปัตยกรรม ซึ่งอาจเป็นผู้กำหนดกรอบแนวคิด ทิศทางของการออกแบบควบคุมสถาปนิกผู้ออกแบบ ซึ่งรูปแบบการประดับตกแต่งจึงมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของการสร้างสรรค์เชิงศิลปกรรมเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็น **“การประกอบสร้างอัตลักษณ์เชิงอำนาจ”** ที่ถูกกำหนดจากส่วนกลางและแสดงออกผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 15 และได้ส่งผ่านอิทธิพลไปสู่บริบทนอกตะวันตก เมื่อแนวทางคลาสสิกเข้ามาสู่บริบทไทย การเลือกใช้ลวดลายและสัญลักษณ์จึงเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทวัฒนธรรมแต่ก็ยังคงแสดงถึงอัตลักษณ์ทางอำนาจอยู่อย่างครบถ้วน สัญลักษณ์ตราแผ่นดิน รูปครุฑพ่าห์ หรือสัญลักษณ์ของสถาบันกษัตริย์ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลาย เปลี่ยนแปลงแนวคิดเชิงนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เป็นการวางระบบสัญลักษณ์ที่มีเจตนาเพื่อสื่อสารอำนาจ ความชอบธรรม และความรุ่งเรืองของสถาบันกษัตริย์หรือรัฐไปสู่การรับรู้ของสาธารณะ

ประการที่สาม ผนังหน้าอาคารสะท้อนแนวคิดความงามและสุนทรียศาสตร์ ซึ่งแบบแผนคลาสสิกถือเป็นระบบความงามที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล อย่างไรก็ตามความงามดังกล่าวมิได้ถูกนำมาใช้ในรูปแบบของการคัดลอก หากแต่ถูกนำมาตีความและประยุกต์ใช้ใหม่ให้สอดคล้องภายใต้บริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่าง ส่งผลให้ผนังหน้าอาคารกลายเป็นพื้นที่แสดงออกทางวัฒนธรรมที่หลอมรวมระหว่างความงาม อำนาจ และอัตลักษณ์ของสังคมอย่างเป็นเอกภาพ

ในมิติของการรับรู้ผนังหน้าอาคารทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบแรกthatผู้พบเห็นรับรู้ เป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบสายตา กำหนดลำดับชั้นของการรับรู้ในพื้นที่สาธารณะที่บูรณาการทั้งมิติของการรับรู้ อำนาจ และความงามเข้าไว้ด้วยกัน สะท้อนเจตจำนงของผู้อุปถัมภ์หรือรัฐที่กำหนดรูปแบบการประดับผ่านกระบวนการออกแบบร่วมกับสถาปนิก ในขณะเดียวกันผนังหน้าอาคารยังสะท้อนมิติความงามและสุนทรียศาสตร์ในฐานะกรอบความงามแบบสากลที่อิงอยู่กับหลักการของสถาปัตยกรรมคลาสสิก เพียงแต่ถูกนำมาประยุกต์และตีความใหม่ให้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของสังคมไทย ส่งผลให้ผนังหน้าอาคารกลายเป็นพื้นที่ที่หลอมรวมระหว่างรูปแบบสากล อัตลักษณ์ท้องถิ่นและอำนาจของรัฐเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ สะท้อนถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยสู่ความเป็นสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง “พัฒนาการ และความหมายของลวดลายประดับ บริเวณองค์ประกอบประดับด้านหน้าอาคาร สถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทย” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากเงินทุนอุดหนุนการวิจัย งบประมาณเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ 2568 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สัญญาเลขที่ 6801017/2568

Acknowledgment

This article is part of the research entitled “Development and Meaning of Decorative Patterns in the Ornamental Elements on the Facade of Western Architecture in Thailand,” supported by Mahasarakham University in 2025 fiscal year, with Grant No. 6801017/2568.

Notes

- 1 Vitruvius, **The Ten Books on Architecture**, trans. Morris H. Morgan (Cambridge: Harvard University Press, 1914), 15.
- 2 Leland M. Roth, **Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning** (Colorado: Westview Press, 1993), 330.
- 3 Ibid.
- 4 David Watkin, **A History of Western Architecture**, 2nd ed. (London: Laurence King Publishing, 1996), 207.
- 5 Wichit Charoenphakth, **Prawattisāt sathāpattayakam tawantok: Khrittīan tōn ton thūng samai mai [History of Western Architecture: Early Christian to Modern Period]** (Bangkok: Department of Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, 2000), 164.
- 6 Charles Burroughs, “The Building’s Face and the Herculean Paradigm: Agendas and Agency in Roman Renaissance Architecture,” **Res: Anthropology and Aesthetics** 23 (1993): 7-30.
- 7 Llazar Kumaraku and Bianka Madhi, “Facade and Form in the Architecture of Kristo Sotiri,” in **Proceedings of DARCH 2023 April 4th International Conference on Architecture & Design**, Online Conference, April 17-18, 2023, 36-42.
- 8 Bogna Ludwig, “The Polychrome in Expression of Baroque Façade Architecture,” **Arts** 11, 6 (December 2022): 1-24.

- 9 Somchart Chungsiriarak, **Sathāpattayakam bāep tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thūng Phō. Sō. sōngphansīrōpāetsip [Western Architecture in Siam during the Reign of King Rama IV - 1937 A.D.]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2010), 76.
- 10 Bianka Madhi, “Façade’s Definitions through Architectural Transitions,” in **The International Conference of Tirana Planning Week Book of Proceedings** (Tirana: Polis Press, 2024), 26.
- 11 Llazar Kumaraku and Bianka Madhi, “Facade and Form in the Architecture of Kristo Sotiri,” 36.
- 12 Charles Burroughs, **The Italian Renaissance Palace Façade: Structures of Authority, Surfaces of Sense** (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 13.
- 13 Charles Burroughs, “The Building’s Face and the Herculean Paradigm: Agendas and Agency in Roman Renaissance Architecture,” 7.
- 14 Bogna Ludwig, “The Polychrome in Expression of Baroque Façade Architecture,” 1.
- 15 George Ferguson, **Khrŭangmāi læ sanyalak nai Khrit sin [Signs and Symbols in Christian Art]**, trans. Kulwadee Makaraphirom, 9th ed. (Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2019), 68.
- 16 **Il Gesu Facade Details**, Accessed February 11, 2025, Available from <https://culturemechanism.blogspot.com/2013/10/il-gesu-facade-details.html>.
- 17 **Italian Architecture during the XVth Century: The Church of the Gesù and the Apostolic Palace**, Accessed February 11, 2025, Available from <https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/2021/07/31/italian-architecture-during-the-xvth-century-the-church-of-the-gesu-and-the-apostolic-palace/?wref=tp>.
- 18 Wiroj Sheewasukthaworn, **Andrea Palladio: lakkān nāo khwāmkhīt læ pratyā kān’ōkbāep hārōisiphāpī chāta kān sathāpanik ‘ēk khōng lōk [Andrea Palladio: Principles, Concepts, and Design Philosophies: Commemorating the 515th Birth Anniversary of the World-renowned Architect]** (Mahasarakham: WB Toys, 2023), 49.

19 Ibid.

20 Pussadee Tiptus, **Chāng Farang nai krung Sayām [Western Craftsmen in Siam]** (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1998), 60.

21 George Ferguson, **Khrǔangmāi læ sanyalak nai Khrit sin**, 18.

22 Pinai Sirikiatikul, “Kamnǽt rapmao kǽsāng nai Sayām [The Origin of General Contracting in Siam],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 2 (July - December 2022): 89.

23 Office of Architecture, Fine Arts Department, **Kān plānplǽng dān sathāpattayakam sinlapakam nai samai ratchakān thī hā [Development in Architecture and Arts during the Reign of King Chulalongkorn (Rama V)]** (Bangkok: Fine Arts Department, 2010), 57.

24 Wiroj Sheewasukthaworn, **Andrea Palladio: lakkān nǽo khwāmkhīt læ pratyā kān’ǽkbǽp hārǽisiphāpī chāta kān sathāpanik ‘ĕk khǽng lōk**, 151.

25 Somchart Chungsiriarak, **Sathāpattayakam bǽp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thǔng Phǽ. Sǽ. sǽngphansīrǽpǽtsip**, 202.

26 Office of Architecture, Fine Arts Department, **Kān plānplǽng dān sathāpattayakam sinlapakam nai samai ratchakān thī hā**, 57.

27 Chao Phraya Abhaibhubejhr Hospital, **Tǔk čhaophrayā ‘Aphaiphǔbēt: sān panithān win yān Thai [Chao Phraya Abhaibhubejhr Building: Fulfilling the Aspirations of the Thai People]** (Prachinburi: Chaophraya Abhaibhubejhr Hospital Foundation, 2001), 29.

28 Somchart Chungsiriarak, **Sathāpattayakam bǽp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thǔng Phǽ. Sǽ. sǽngphansīrǽpǽtsip**, 237.

29 Pussadee Tiptus, **Chāng Farang nai krung Sayām**, 126.

30 Office of Architecture, Fine Arts Department, **Kān plānplǽng dān sathāpattayakam sinlapakam nai samai ratchakān thī hā**, 40.

31 Wiroj Sheewasukthaworn, “Definition of Decorative Pediment Elements of the Building in Palladian Architecture in Thailand,” **Herança – History, Heritage and Culture** 7, 4 (2024): 147.

32 Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, **Sānsomdet lem kǽo [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 9]** (Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020), 266-267.

33 Office of the Prime Minister, **Khрут [Garuda]** (Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2001), 51.

Bibliography

Burroughs, Charles. “The Building’s Face and the Herculean Paradigm: Agendas and Agency in Roman Renaissance Architecture.” **Res: Anthropology and Aesthetics** 23 (1993): 7-30.

_____. **The Italian Renaissance Palace Facade: Structures of Authority, Surfaces of Sense.** Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Chao Phraya Abhaibhubejhr Hospital. **Tǔk čhaophrayā ‘Aphaiphǔbēt: sān panithān win yān Thai [Chao Phraya Abhaibhubejhr Building: Fulfilling the Aspirations of the Thai People]**. Prachinburi: Chaophraya Abhaibhubejhr Hospital Foundation, 2001.

Ferguson, George. **Khrǔangmāi læ sanyalak nai Khrit sin [Signs and Symbols in Christian Art]**. Translated by Kulwadee Makaraphirom. 9th ed. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2019.

Il Gesu Facade Details. Accessed February 11, 2025. Available from <https://culturemechanism.blogspot.com/2013/10/il-gesu-facade-details.html>.

Italian Architecture during the XVIth Century: The Church of the Gesù and the Apostolic Palace. Accessed February 11, 2025. Available from <https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/2021/07/31/italian-architecture-during-the-xvith-century-the-church-of-the-gesu-and-the-apostolic-palace/?wref=tp>.

Kumaraku, Llazar and Bianca Madhi. “Facade and Form in the Architecture of Kristo Sotiri.” In **Proceedings of DARCH 2023 April 4th International Conference on Architecture & Design**, Online Conference, April 17-18, 2023.

Ludwig, Bogna. “The Polychrome in Expression of Baroque Façade Architecture.” **Arts** 11, 6 (December 2022): 1-24.

Madhi, Bianca. “Façade’s Definitions through Architectural Transitions.” In **The International Conference of Tirana Planning Week Book of Proceedings**. Tirana: Polis Press, 2024.

Narisaranuvattiwongse, Prince and Prince Damrong Rajanubhab. **Sānsomdet lem kǽo [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 9]**. Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020.

Office of Architecture, Fine Arts Department. **Kān plānplǽng dān sathāpattayakam sinlapakam nai samai ratchakān thī hā [Development in Architecture and Arts during the Reign of King Chulalongkorn (Rama V)]**. Bangkok: Fine Arts Department, 2010.

Office of the Prime Minister. **Khрут [Garuda]**. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2001.

Pinai Sirikiatikul. “Kamnǽt rapmao kǽsāng nai Sayām [The Origin of General Contracting in Siam].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 2 (July - December 2022): 72-111.

Pussadee Tiptus. **Chāng Farang nai krung Sayām [Western Craftsmen in Siam]**. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1998.

Roth, Leland M. **Understanding Architecture: Its Elements, History and Meaning.** Colorado: Westview Press, 1993.

Somchart Chungsiriarak. **Sathāpattayakam bǽp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī sī thǔng Phǽ. Sǽ. sǽngphansīrǽpǽtsip [Western Architecture in Siam during the Reign of King Rama IV - 1937 A.D.]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2010.

Vitruvius. **The Ten Books on Architecture.** Translated by Morris H. Morgan. Cambridge: Harvard University Press, 1914.

Watkin, David. **A History of Western Architecture.** 2nd ed. London: Laurence King Publishing, 1996.

Wichit Charoenphakth. **Prawattisāt sathāpattayakam tawantok: Khrittīan tǽn ton thǔng samai mai [History of Western Architecture: Early Christian to Modern Period]**. Bangkok: Department of Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, 2000.

Wiroj Sheewasukthaworn. **Andrea Palladio: lakkān nǽo khwāmkhīt læ pratyā kān’ǽkbǽp hārǽisiphāpī chāta kān sathāpanik ‘ĕk khǽng lōk [Andrea Palladio: Principles, Concepts, and Design Philosophies: Commemorating the 515th Birth Anniversary of the World-renowned Architect]**. Mahasarakham: WB Toys, 2023.

_____. “Definition of Decorative Pediment Elements of the Building in Palladian Architecture in Thailand.” **Herança – History, Heritage and Culture** 7, 4 (2024): 146-160.

Illustration Sources

All illustrations by the author.

พลวัตเมืองเก่านครราชสีมา: การเปลี่ยนแปลงและบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์

Urban Dynamics of Nakhon Ratchasima's Historic Quarter: Transformations and the Roles of Ethnic Groups

มาริส หิรัญดียะกุล*

คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา นครราชสีมา 30000 ประเทศไทย

นพดล ตั้งสกุล

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002 ประเทศไทย

Marisa Hiranteeyakul*

Faculty of Industrial Technology, Nakhon Ratchasima Rajabhat University, Nakhon Ratchasima, 30000, Thailand

marisa.h@nrru.ac.th

Nopadon Thungsakul

Faculty of Architecture, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

nopthu@kku.ac.th

*Correspondence: marisa.h@nrru.ac.th

Received 26-03-2025
Revised 03-04-2026
Accepted 16-04-2026

ถนนจอมพล

ราว พ.ศ. 2510

Chomphon Road,

around 1967

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์พลวัตเมืองเก่านครราชสีมาและบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจ โดยใช้กรอบแนวคิดการผลิตพื้นที่ขององรี เลอแฟบวร์ (Henri Lefebvre) ร่วมกับการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ การสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่การศึกษานี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์พลวัตการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ พ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656) จนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นสามช่วงหลักได้แก่ ช่วงก่อน พ.ศ. 2200 (ค.ศ. 1657) เป็นยุคการก่อตัวของพื้นที่เมืองเก่าและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ระยะแรกเริ่ม โดยมีโครงสร้างสังคมแบบชั้นวรรณะและเศรษฐกิจจากวิถีเกษตรกรรม ช่วงกลาง พ.ศ. 2200–2443 (ค.ศ. 1657–1900) เป็นยุคแห่งความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ มีการอพยพของชาวจีนและการเริ่มต้นระบบเศรษฐกิจแบบการค้า โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญจากการเปิดเส้นทางรถไฟกรุงเทพ–นครราชสีมาใน พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) ซึ่งส่งผลต่อการขยายตัวของการค้าและการตั้งถิ่นฐาน และช่วงหลัง พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) จนถึงปัจจุบัน เมืองได้เปลี่ยนแปลงสู่การเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมและศูนย์กลางการค้า ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การผลิตพื้นที่ทางสังคมในเมืองเก่านครราชสีมาเกิดขึ้นตามลำดับที่ชัดเจน โดยเริ่มจากพื้นที่ที่รู้จักผ่านการวางผังเมืองแบบศูนย์รวมอำนาจของรัฐสยาม ตามด้วยพื้นที่ที่รับรู้จากการตั้งถิ่นฐานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และสุดท้ายเป็นพื้นที่ที่มีชีวิตซึ่งเกิดจากประสบการณ์และความทรงจำร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตาม การศึกษาพบว่า กระบวนการผลิตพื้นที่ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมไม่ได้เป็นไปตามลำดับเชิงเส้นตรง หากแต่เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะการที่พื้นที่ที่มีชีวิตสามารถต้านทานและเจรจาต่อรองกับการควบคุมของรัฐ ดังเห็นได้จากการปรับตัวของชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในช่วงนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มมีบทบาทในการขับเคลื่อนพื้นที่แตกต่างกัน โดยชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มที่ขับเคลื่อนหลักทางเศรษฐกิจ สร้างย่านการค้าใหม่และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจการจัดการพื้นที่จากราชาการสู่ศูนย์เศรษฐกิจชาวไทยซิกซ์สร้างความหลากหลายในย่านการค้าทั้งในมิติทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ขณะที่ชาวไทยเชื้อสายมอญ ลาว ญวน และเขมร สร้างรากฐานทางวัฒนธรรมและความผสมผสานทางสังคม แม้ในปัจจุบัน เมืองเก่านครราชสีมาได้เปลี่ยนบทบาทจากพื้นที่พาณิชยกรรมระดับเมืองสู่ย่านการค้าระดับชุมชน อันเป็นผลจากการขยายตัวของเมือง แต่ยังคงเป็นพื้นที่ที่สะท้อนถึงบทบาทและความสำคัญของ

กลุ่มชาติพันธุ์ต่อการพัฒนาเมืองในช่วงเวลาต่างๆ ผลการศึกษาครั้งนี้ต่อย้ำถึงความสำคัญของกระบวนการและการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มต่อการวางแผนพัฒนาเมือง เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาและการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมไปพร้อมกัน

คำสำคัญ: พลวัต, พหุวัฒนธรรม, กลุ่มชาติพันธุ์, เมืองเก่านครราชสีมา, เมืองโคราช

Abstract

This article examines the urban dynamics of the historic quarter of Nakhon Ratchasima and the roles of ethnic groups in driving socio-economic transformation. The study applies the concept of the production of space proposed by Henri Lefebvre, combined with historical document analysis, field surveys, and in-depth interviews with representatives of ethnic groups in the area. The analysis covers the period from 1656 CE to the present and can be divided into three main phases. The first phase, prior to 1657 CE, represents the formative period of the historic urban area and the initial settlement of early ethnic groups, characterized by a stratified social structure and an agrarian-based economy. The second phase, from 1657 CE to 1900 CE, marks the emergence of ethnic diversity, particularly with the migration of Chinese communities and the transition toward a trade-based economy. A significant turning point occurred with the opening of the Bangkok–Nakhon Ratchasima railway in 1900 CE, which accelerated migration and commercial expansion. The third phase, from 1900 CE to the present, reflects the transformation of the area into a multicultural society and a commercial center. The findings reveal that the production of social space in the historic quarter of Nakhon Ratchasima follows a discernible sequence. It begins with conceived space shaped by the centralized planning of the Siamese state, followed by perceived space formed through settlement patterns and economic activities of various ethnic groups, and finally lived space emerging from collective experiences and shared memories of the community. However, the process of space production in a multicultural

context is not strictly linear but rather complex and interconnected. Notably, lived space can resist and negotiate state control, as reflected in the adaptive strategies of Thai-Chinese communities during the nationalist policies of 1941 CE. Each ethnic group has played a distinct role in shaping urban space. Thai-Chinese communities have been the primary drivers of economic development, establishing new commercial areas and transforming spatial power structures. Thai-Sikh communities have contributed to diversity in both economic and cultural dimensions, while ethnic groups of Mon, Lao, Vietnamese, and Khmer descent have laid the cultural foundations and social hybridity of the area. Although the historic quarter has shifted from a city-level commercial hub to a community-level commercial district due to urban expansion, it continues to reflect the significant roles of ethnic groups in urban development across different periods. This study highlights the importance of inclusive participation and collaborative mechanisms in urban planning to guide future development while preserving cultural diversity.

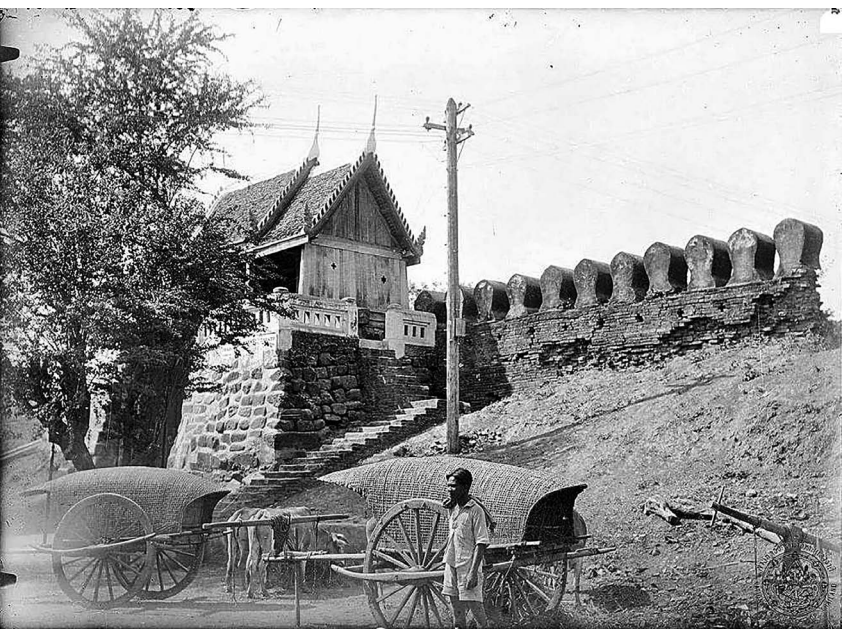
Keywords: dynamics, multiculturalism, ethnic group, Nakhon Ratchasima Historic Quarter, Korat town

บทนำ

เมืองเก่านครราชสีมาหรือโคราชเป็นชุมชนพหุวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลาย ได้แก่ ไทย จีนโพ้นทะเล มอญ ลาว ญวน เขมร และซิกข์¹ ลักษณะความหลากหลายทางชาติพันธุ์ดังกล่าวทำให้เมืองแห่งนี้สะท้อนกระบวนการการผลิตพื้นที่ในบริบทสังคมไทยโดยแต่ละกลุ่มมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบการใช้งานและสร้างความหมายของพื้นที่เมืองตามบริบทวัฒนธรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ-สังคมของตน การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ได้หล่อหลอมองค์ประกอบของพื้นที่ทั้งในมิติทางกายภาพ วัฒนธรรม และสังคม ซึ่งเป็นผลจากลักษณะของเมืองเก่านครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่าน ศูนย์ราชการการปกครอง การทหาร และการค้าที่สำคัญในอดีตจนถึงปัจจุบัน ความซับซ้อนของพื้นที่เมืองโคราชสะท้อนถึงกระบวนการสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นผ่านการใช้ชีวิตประจำวันของผู้คนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลักฐานทาง

ประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของพื้นที่ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ แม้ว่าหลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นล่าสุดที่โนนพลล้าน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมาบ่งชี้ถึงการตั้งถิ่นฐานที่อาจย้อนไปถึงยุคก่อนประวัติศาสตร์ก็ตาม² การวิเคราะห์พลวัตเมืองในงานวิจัยนี้จำกัดขอบเขตไว้ที่ช่วงประวัติศาสตร์ที่มีเอกสารและหลักฐานที่สามารถตรวจสอบได้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656) จนถึงปัจจุบัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงในอดีต การคงอยู่ของพื้นที่ที่มีชีวิต และบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาเมืองในบริบทปัจจุบัน

ชื่อเรียก “เมืองโคราช” เป็นชื่อเรียกขานเมืองเก่านครราชสีมาที่ใช้กัน ในหมู่คนท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงบริเวณพื้นที่ขอบเขตคูน้ำกำแพงเมือง ตามที่เหมือน ตั้งจอหอ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าคนข้างนอกเมืองเข้ามาซื้อของตรงนี้ เข้าก็จะบอกว่าไปในเมือง ไปโคราช เมืองโคราชเข้าใจว่าตรงนี้”³ การเรียกชื่อนี้แสดงถึง “พื้นที่ที่มีชีวิต” ในแนวคิดขององรี เลอแฟบวร์ (Henri Lefebvre) ซึ่งเป็นพื้นที่ของประสบการณ์และความทรงจำของผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น สำหรับชื่อ “นครราชสีมา” ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงสมเด็จพระบรม ไตรโลกนาถ ในฐานะเมืองภายใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยาที่มีสถานะเป็นรัฐอิสระและสวามิภักดิ์ต่อพระมหากษัตริย์อยุธยา⁴ ส่วนชื่อ “โคราชเสมา” หรือ “Corazema” ปรากฏครั้งแรกในแผนที่สยาม พ.ศ. 2234 (ค.ศ. 1691) ที่จัดทำโดยซิมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de la Loubère)⁵ อัครราชทูตฝรั่งเศส ที่เดินทางมากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แผนที่ฉบับนี้แสดงตำแหน่งของเมือง Corazema บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน ซึ่งสอดคล้องกับ ตำแหน่งของเมืองนครราชสีมาในปัจจุบัน และเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการรับรู้ของชาวตะวันตกต่อเมืองนี้ในฐานะเมืองสำคัญของสยาม ด้วยตำแหน่งทางยุทธศาสตร์ของเมืองนครราชสีมาในฐานะเมืองหน้าด่านที่เชื่อมโยงระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและดินแดนอีสานทำให้เมืองแห่งนี้กลายเป็นจุดรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ลักษณะพิเศษนี้ส่งผลให้เมืองโคราชมีพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่แตกต่างจากเมืองอื่นๆ ในภูมิภาค โดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการค้าและการปกครองที่สำคัญ พัฒนาการดังกล่าวเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่ร่วมกันสร้างสรรค์และให้ความหมายแก่พื้นที่ผ่านวิถีชีวิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ-สังคมของตน

ภาพ 1 / Fig 1

จากอดีตถึงปัจจุบัน เมืองโคราชได้ผ่านกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำพื้นที่อย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนลักษณะทางกายภาพ หน้าที่ กิจกรรม การใช้สอย และความหมายของพื้นที่ ตัวอย่างที่ชัดเจนของการผลิตซ้ำพื้นที่ที่ปรากฏในการใช้งานพื้นที่บริเวณลานย่าโมและอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ซึ่งพื้นที่แห่งนี้ได้ถูกให้ความหมายและใช้งานที่แตกต่างกันไปตามช่วงเวลา จากการเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมในอดีต กลายเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับกิจกรรมชุมชนและการพักผ่อนหย่อนใจในปัจจุบัน⁶ การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่เดียวกันสามารถถูกผลิตซ้ำให้มีความหมายและการใช้งานใหม่ได้ตามความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย กระบวนการเหล่านี้สะท้อนถึงการดำเนินไปของสามเหลี่ยมเชิงพื้นที่ของเลอแฟบวร์⁷ ที่ประกอบด้วย พื้นที่ที่รู้จัก (Conceived Space) ผ่านการวางแผนและการควบคุมโดยผู้มีอำนาจ, พื้นที่ที่รับรู้ (Perceived Space) ผ่านการใช้งานพื้นที่ในชีวิตประจำวัน, และพื้นที่ที่มีชีวิต (Lived Space) ผ่านประสบการณ์และความทรงจำของผู้คน ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากภาพถ่ายทางประวัติศาสตร์ ณ ประตุมชุมพล รว พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1929) ที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของกำแพงเมือง (พื้นที่ที่รู้จัก) กับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน (พื้นที่ที่รับรู้) (Fig. 1) กลุ่มชาติพันธุ์ไม่เพียงแต่เป็นผู้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของเมือง แต่ยังเป็นตัวขับเคลื่อนพลวัตการเปลี่ยนแปลงด้วย

ภาพ 1
การปะทะสังสรรค์ของพลวัตเชิงพื้นที่ในเมืองเก่านครราชสีมา ณ ประตุมชุมพลฝั่งด้านในกำแพงเมือง รว พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1929): ภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง พื้นที่ที่รู้จัก (กำแพงเมือง) และพื้นที่ที่รับรู้ (การใช้งานพื้นที่ในชีวิตประจำวันของชุมชน)

Fig 1
The interplay of spatial dynamics in Nakhon Ratchasima's Historic Quarter at Chumphon Gate (inner side), circa 1929: the image illustrates the relationship between the Conceived Space (the city wall/gate defined by the Siamese state) and the Perceived Space (the daily spatial practice of the community).

การทำความเข้าใจพลวัตเมืองเก่านครราชสีมาในฐานะพื้นที่พัฒนาธรรมที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน จำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิดที่สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างอำนาจรัฐ การใช้งานจริง และประสบการณ์ชีวิตของผู้คน ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยนี้จึงเลือกใช้ทฤษฎีสามเหลี่ยมเชิงพื้นที่ของเลอแพบัวว์เป็นกรอบวิเคราะห์หลัก ซึ่งทฤษฎีนี้สามารถใช้ในการอ่านเมืองได้อย่างลึกซึ้งกว่าการวิเคราะห์ทางกายภาพเพียงอย่างเดียว โดยมองว่าพื้นที่มิได้เป็นเพียงฉากหลัง แต่เป็นผลผลิตทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งเป็นผู้ใช้ชีวิตจริงในพื้นที่ได้เข้ามาขับเคลื่อนและผลิตซ้ำพื้นที่เหล่านั้น ผ่านการปรับตัว การสร้างย่าน การเจรจาต่อรองทางวัฒนธรรม และการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันได้อย่างไร กลุ่มชาติพันธุ์ไม่เพียงแต่เป็นผู้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของเมือง แต่ยังเป็นตัวขับเคลื่อนพลวัตการเปลี่ยนแปลงผ่านการปรับตัว การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายช่วงเวลาสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน พื้นที่ และเวลา ซึ่งเป็นแก่นของการศึกษาพลวัตเมือง

ความหมายของพลวัตเมืองในบริบทงานวิจัยนี้ หมายถึง กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำพื้นที่ที่เกิดขึ้นในเมืองอย่างต่อเนื่อง ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงในสามมิติหลัก คือ (1) โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการผลิต การแลกเปลี่ยน และการสะสมทุน (2) โครงสร้างทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางอำนาจและการจัดระเบียบสังคม และ (3) การใช้พื้นที่ ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนแปลงในการจัดสรรและการให้ความหมายพื้นที่⁸ กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับสภาพแวดล้อมเมือง และได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายรัฐ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

คำถามหลักของการวิจัยคือ “การผลิตพื้นที่ของเมืองเก่านครราชสีมาเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงอย่างไร และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีบทบาทในการขับเคลื่อนกระบวนการผลิตพื้นที่เหล่านี้อย่างไร” เพื่อตอบคำถามดังกล่าว การวิจัยนี้ใช้แนวทางการศึกษาแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาข้อมูลเอกสารและการสำรวจภาคสนาม โดยการศึกษาข้อมูลเอกสารมุ่งเน้นการวิเคราะห์ภาพแทนพื้นที่ (Representations of space)⁹ ผ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์

ในช่วง พ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656) จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ บันทึกราชการ แผนที่และบันทึกของนักสำรวจต่างชาติ การสำรวจภาคสนามใช้วิธีการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเข้าถึงพื้นที่ที่รับรู้และพื้นที่ที่มีชีวิต ผ่านประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ การเลือกกลุ่มตัวอย่างมุ่งเน้นผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงของเมือง ครอบคลุมความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อสะท้อนมุมมองที่แตกต่างกันในการรับรู้และสร้างความหมายของพื้นที่

ทั้งนี้ การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์พื้นที่ในบริบทสังคมพัฒนาธรรมจำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับเวลา และการแสดงออกถึงตัวตนของกลุ่มผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางสังคมที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ การเปลี่ยนแปลงของสังคมในแต่ละช่วงเวลาต่าง ๆ ในการศึกษานี้ ผู้คนที่มีความสัมพันธ์โยงกับพื้นที่เมืองโคราช ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือมีประสบการณ์ชีวิตที่เชื่อมโยงกับเมืองเก่า ถือเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการผลิตและสร้างความหมายของพื้นที่ผ่านการใช้ชีวิตประจำวันและความสัมพันธ์ทางสังคม

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์พลวัตของเมืองเก่านครราชสีมา (ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน) ในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้พื้นที่ จากการเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์โดยอธิบายพัฒนาการผ่านกระบวนการผลิตพื้นที่เมืองระหว่าง พ.ศ. 2100–ปัจจุบัน

วิธีการศึกษารวบรวมข้อมูล

บทความนี้ใช้วิธีศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเน้นการวิเคราะห์พลวัตการเปลี่ยนแปลงของเมืองเก่านครราชสีมา โดยมีขั้นตอนการศึกษาประกอบด้วย

1. ศึกษาข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองโคราชในช่วง พ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656) จนถึงปัจจุบัน จากแหล่งข้อมูลหลัก ได้แก่ บันทึกราชการและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แผนที่และบันทึกของนักสำรวจต่างชาติ เช่น เจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy), เอเจียนแอมอนิเย (Étienne Aymonier) และ อ็องรี มูโฮ (Henri Mouhot) รวมถึงเอกสารท้องถิ่นและหนังสือพงศาวดารของจังหวัดนครราชสีมา
2. การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ จำนวน 30 คน โดยทำการคัดสรรตัวอย่างจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และคุ้นเคยในพื้นที่เมืองเก่านครราชสีมา เช่น ผู้นำชุมชนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เจ้าของธุรกิจที่มีความเกี่ยวข้องกับการค้าในพื้นที่ และบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อให้สามารถสะท้อนมุมมองที่แตกต่างกันในการรับรู้และสร้างความหมายของพื้นที่ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจพื้นที่ที่มีชีวิต เนื่องจากเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรงในการใช้พื้นที่ และสามารถสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ จากการดำเนินชีวิตประจำวัน
3. การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อตรวจสอบรูปแบบการเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับพลวัตเมือง พร้อมทั้งสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลภาคสนามตามลำดับเวลาเพื่อวิเคราะห์พลวัตการเปลี่ยนแปลงใน 3 มิติหลัก คือ โครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างสังคม และการใช้พื้นที่

การวิเคราะห์พื้นที่ที่รับรู้จะตรวจสอบผ่านหลักฐานทางกายภาพและการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การเลือกใช้พื้นที่ตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายตัวทางภูมิศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา โดยใช้ข้อมูลจากบันทึกของนักสำรวจต่างชาติ เอกสารทางประวัติศาสตร์และการสำรวจภาคสนามในปัจจุบันสำหรับพื้นที่ที่รู้คิดจะวิเคราะห์ผ่านนโยบายการพัฒนาเมืองและการจัดการพื้นที่ของรัฐสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัฐไทยสมัยใหม่โดยพิจารณาว่าการวางผังเมือง การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและนโยบายต่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ส่งผลต่อการใช้พื้นที่อย่างไร ขณะที่พื้นที่ที่มีชีวิตจะเข้าถึงผ่านประสบการณ์และความทรงจำของผู้คนจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์กิจกรรมชุมชน และการศึกษาการสร้างความหมายของพื้นที่ผ่านศาสนสถาน เทศกาล และการเรียกชื่อพื้นที่ในภาษาท้องถิ่น

การวิเคราะห์พลวัตแบ่งช่วงเวลาออกเป็นสามช่วงหลักตามจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลต่อการผลิตพื้นที่ โดยในแต่ละช่วงจะตรวจสอบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีบทบาทอย่างไรในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง โดยไม่ได้มองว่าแต่ละกลุ่มเป็นเพียงผู้อยู่อาศัยแต่เป็นผู้ผลิตพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการสร้างและปรับเปลี่ยนความหมายของพื้นที่ตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป การวิเคราะห์จะพิจารณาทั้งความร่วมมือและความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม รวมถึงกลไกการเจรจาต่อรองระหว่างพื้นที่ที่รู้คิดกับพื้นที่ที่มีชีวิต โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดความตึงเครียดระหว่างนโยบายรัฐกับการดำรงอยู่ของชุมชน เช่น ช่วงนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของการผลิตพื้นที่ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมที่พื้นที่ที่มีชีวิตสามารถต้านทานและเจรจาต่อรองกับการควบคุมของรัฐได้

แนวคิดการผลิตพื้นที่และความสัมพันธ์เชิงพื้นที่-เวลา

การศึกษาพลวัตเมืองจำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ (space) และเวลา (time) ในฐานะองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกัน และไม่สามารถแยกออกจากกัน เลอแปวว์กล่าวไว้ว่า เวลาและพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางสังคมที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ โดยพื้นที่ไม่ใช่เพียงสภาพทางกายภาพที่รองรับกิจกรรมแต่เป็นผลผลิตทางสังคม (social product) ที่ถูกผลิตขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของเวลา สะท้อนการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมในแต่ละช่วงเวลา แนวคิดการผลิตพื้นที่ (production of space) มีความสำคัญในการทำความเข้าใจพื้นที่เมืองที่มีลักษณะเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม เนื่องจากสามารถอธิบายกระบวนการที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ครอบครอง และใช้งานพื้นที่ตามอัตลักษณ์และรูปแบบการปรับตัวของตน

สำหรับการประยุกต์ใช้ในบริบทเมืองไทย รอสส์ คิง (Ross King)¹⁰ และ มาร์ค แอสคิว (Marc Askew)¹¹ ได้นำแนวคิดการผลิตพื้นที่ของเลอแปวว์มาใช้เป็นกรอบคิดสำคัญในการวิเคราะห์กรุงเทพมหานครโดยชี้ให้เห็นว่าความซับซ้อนของกรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นเพียงความวุ่นวาย แต่เป็นผลมาจากการปะทะกันระหว่างการปฏิบัติทางพื้นที่ของผู้คนในชีวิตประจำวัน (เช่น ตลาดนัด การใช้พื้นที่สาธารณะแบบไม่เป็นทางการ) กับภาพแทนพื้นที่ที่ถูกกำหนดโดยภาครัฐหรือกลุ่มผู้มีอำนาจ (เช่น ผังเมือง การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน) การทำความเข้าใจพื้นที่ในบริบทดังกล่าวจึงต้องพิจารณาความซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับสภาพแวดล้อมเมือง

แอสคิว¹² ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างถิ่นที่ (place) การปฏิบัติ (practice) และภาพแทนพื้นที่ (representation) ในบริบทเมืองไทย เลอแฟบวร์เสนอว่าพื้นที่เป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อน โดยแต่ละกลุ่มสังคมจะสร้างและใช้พื้นที่ตามความต้องการ ค่านิยม และอำนาจที่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดการสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งในมิติพื้นที่กายภาพและพื้นที่เชิงจินตภาพ ในการอธิบายกระบวนการผลิตพื้นที่ เลอแฟบวร์ได้เสนอแนวคิดสามเหลี่ยมเชิงพื้นที่ (spatial triad) ที่ประกอบด้วยสามมิติหลักซึ่งประกอบด้วย

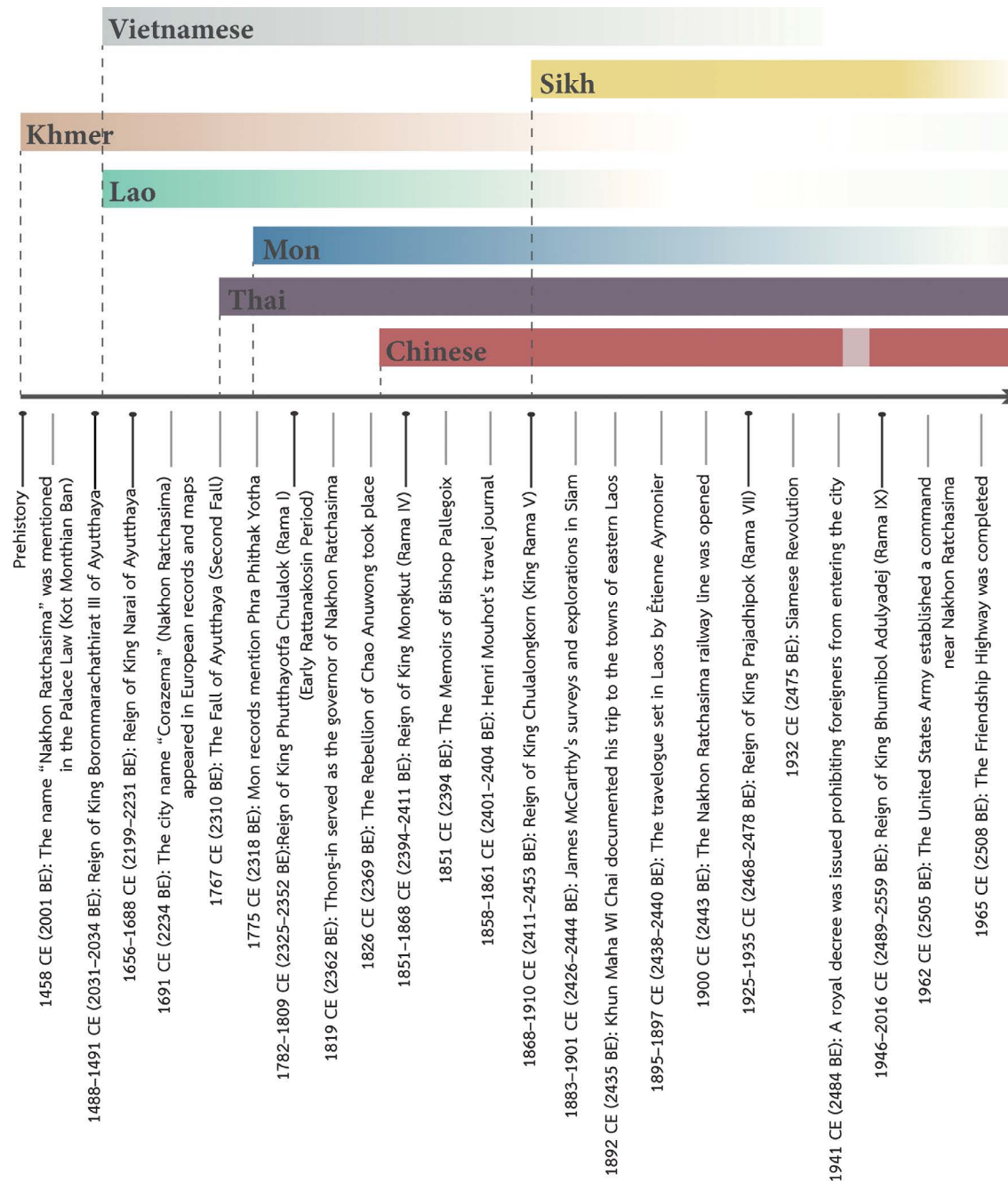
- 1. พื้นที่ที่รู้คิด (Conceived Space)** พื้นที่ที่ถูกควบคุมและกำหนดโดยผู้มีอำนาจ เช่น นักวางผังเมือง สถาปนิก และนักการเมือง ผ่านการจัดทำผังเมือง กฎหมาย และนโยบายต่างๆ
- 2. พื้นที่ที่รับรู้ (Perceived Space)** พื้นที่ทางกายภาพและการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้คน รวมถึงการใช้งานพื้นที่เพื่อกิจกรรมต่างๆ การเดินทาง และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- 3. พื้นที่ที่มีชีวิต (Lived Space)** พื้นที่ของประสบการณ์ ความทรงจำ และความหมายทางวัฒนธรรมของผู้คน ซึ่งเกิดขึ้นจากการใช้ชีวิตและสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่นั้นๆ

แนวคิดการผลิตพื้นที่ของเลอแฟบวร์ที่นำมาใช้วิเคราะห์เมืองโคราช ประกอบด้วยเหตุผลสำคัญสามประการ ประการแรก เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์สูงโดยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน ประการที่สอง กระบวนการพัฒนาและการจัดการพื้นที่โดยรัฐสยามและรัฐไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการปฏิรูปการปกครองและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และประการที่สาม ทั้งสองเมือง (กรุงเทพฯ และเมืองโคราช) แสดงให้เห็นความตึงเครียดระหว่างการวางผังและนโยบายของรัฐ (พื้นที่ที่รู้คิด) กับการใช้พื้นที่จริงของชุมชน (พื้นที่ที่รับรู้และพื้นที่ที่มีชีวิต) อย่างไรก็ตาม เมืองโคราชมีบริบททางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ที่แตกต่างจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะลักษณะการเป็นเมืองหน้าด่านที่เชื่อมโยงระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน ซึ่งส่งผลให้การผลิตพื้นที่มีพลวัตที่เฉพาะเจาะจงกว่า การศึกษานี้จึงไม่ได้นำแนวคิดมาใช้โดยตรง แต่ปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของเมืองโคราช

กล่าวได้ว่า กระบวนการผลิตพื้นที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและไม่หยุดนิ่ง ทำให้พื้นที่ถูกผลิตซ้ำ (reproduction) ตลอดเวลาผ่านการใช้งาน การตีความใหม่ และการปรับเปลี่ยนตามความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย ความเข้าใจนี้มีความสำคัญในการศึกษาเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานเนื่องจากพื้นที่เดียวกันอาจมีความหมายและการใช้งานที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา การศึกษาเมืองเก่านครราชสีมาผ่านแนวคิดสามเหลี่ยมเชิงพื้นที่นี้จึงมุ่งเน้นการวิเคราะห์กระบวนการผลิตพื้นที่ในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาต่างๆ

ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองเก่านครราชสีมา

ความหลากหลายของคนในเมืองโคราชจากอดีตถึงปัจจุบัน จากการรวบรวมข้อมูลบันทึกทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์ผ่านความทรงจำของคนในพื้นที่แสดงให้เห็นว่า การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกันตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และปัจจัยทางเศรษฐกิจ (Fig. 2) รวมถึงความสัมพันธ์และบทบาทของผู้คนกับย่านต่างๆ ที่เชื่อมโยงเป็นโครงสร้างชุมชนสำคัญ ก่อให้เกิดย่านที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยข้อเท็จจริง จินตนาการ และความรู้สึก การศึกษาลักษณะทางชาติพันธุ์และชีวิตความเป็นอยู่อย่างเป็นระบบยังไม่ปรากฏในอดีต ข้อมูลกลุ่มคนส่วนใหญ่เริ่มได้รับการบันทึกอย่างเป็นระบบในช่วงสมัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹³ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาทางภาษาศาสตร์และชาติพันธุ์วิทยาในปัจจุบัน พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นครราชสีมาสามารถจำแนกตามตระกูลภาษาได้ 5 กลุ่มหลักได้แก่ มอญ-เขมร (Austroasiatic), ชาว-มลายู (Austronesian), ไทย-ลาว (Tai-Kadai), จีน-ทิเบต (Sino-Tibetan) และม้ง-เมี่ยน (Hmong-Mien) โดยแต่ละตระกูลมีรากฐานอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออก¹⁴ การนิยามความเป็นคนท้องถิ่นในเมืองโคราชมีลักษณะพิเศษ เนื่องจากเป็นเมืองหน้าด่านที่มีการเคลื่อนย้ายของประชากรอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต การที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะกลายเป็นคนท้องถิ่นได้นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งเวลาการสร้างรากฐานทางสังคม และการยอมรับจากชุมชนอื่น การศึกษานี้ใช้กรอบเวลาและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการจำแนกกลุ่มประชากร โดยพิจารณาคนท้องถิ่นว่าเป็นกลุ่มที่มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานก่อนช่วงการศึกษา (พ.ศ. 2100) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขมรและชาวไทยกลุ่มแรก ขณะที่ผู้อพยพแบ่งเป็นผู้ที่เข้ามาโดย

ภาพ 2 / Fig 2

ภาพ 2
ช่วงเวลาการอพยพ
เคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์
ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน
ในเมืองโคราช

Fig 2
Migration periods of
ethnic groups settling
in Korat

การกวาดต้อนจากสงคราม และผู้ที่เข้ามาด้วยความสมัครใจเพื่อการค้าและ
การประกอบอาชีพอย่างไรก็ตาม เส้นแบ่งระหว่างกลุ่มเหล่านี้ไม่ได้ชัดเจนตายตัว
เนื่องจากกระบวนการปรับตัวและการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตลอด
ระยะเวลาหลายศตวรรษ ดังนั้น แนวคิดเรื่อง คนท้องถิ่นในเมืองโคราช
จึงไม่ได้หมายถึงเพียงกลุ่มที่อยู่มาก่อน แต่รวมถึงผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและ
สร้างรากฐานทางสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมือง

การก่อตัวของพื้นที่และโครงสร้างชาติพันธุ์: ช่วงก่อน พ.ศ. 2200

จากการทบทวนวรรณกรรมและบันทึกทางประวัติศาสตร์พบว่าสมัยอยุธยา
ตอนต้นที่อาณาจักรขยายอำนาจถึงกัมพูชา ใช้เมืองโคราชเป็นหัวเมืองสำคัญ
รวมถึงกลุ่มคนในแอ่งโคราชติดต่อกับคนไทลาวอีสานตอนบน ส่วยหรือข่า
เป็นชนพื้นเมืองของหัวเมืองเขมรป่าดงและเมืองนครราชสีมาพูดภาษาตระกูล
มอญ-เขมร ได้อยู่ในพื้นที่นี้ก่อนที่คนไทยจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดน
บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน¹⁵

กลุ่มประชากรไทยในช่วงนี้สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ชาวไทย
พื้นเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ก่อนการสร้างเมืองนครราชสีมา
เป็นกลุ่มที่มีวิถีชีวิตและประกอบอาชีพเกษตรกรรมในพื้นที่มาก่อนหน้านี้
2) ชาวไทยจากกรุงศรีอยุธยาที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน พ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656)
เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองนครราชสีมา
ขึ้นใหม่เพื่อเป็นเมืองหน้าด่าน กลุ่มนี้ประกอบด้วยราษฎรที่มาตั้งถิ่นฐานและ
ประกอบอาชีพการค้าและการเกษตร และ 3) ข้าราชการพร้อมทหารที่ได้รับการ
แต่งตั้งจากราชสำนักอยุธยาให้เข้ามาปกครองและรักษาความมั่นคงของ
เมืองหน้าด่าน กลุ่มนี้เป็นตัวแทนของอำนาจรัฐและทำหน้าที่บริหารจัดการเมือง
ตามระบบการปกครองแบบสุญญัตติรวมอำนาจของกรุงศรีอยุธยา

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ผู้ปกครองเมืองนครราชสีมา
ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นบุคคลจากเมืองหลวง ซึ่งมักเป็นเชื้อพระวงศ์หรือ
ขุนนางที่พระมหากษัตริย์ไว้วางใจ ในขณะที่ชุมชนพื้นเมืองในบริเวณนี้
มีชาวเขมรเป็นกลุ่มประชากรหลัก โดย พงษ์ไพบูลย์ คุณรัตน์พฤษฯ กล่าวว่า
โคราชเป็นเมืองหน้าด่านหรือเมืองทางผ่าน จึงเป็นแหล่งรวมกลุ่มคนหลาย
ชาติพันธุ์ เช่น เขมร ยวน มอญ กูย ขาวบน ไทยลาว ไทยกลาง และไทยโคราช¹⁶
จึงกลายเป็น “ความตึงเครียดของผู้คนในเมืองโคราช”¹⁷

การก่อตัวของพื้นที่เมืองในช่วงนี้ แสดงให้เห็นการเริ่มต้นของกระบวนการผลิตพื้นที่ผ่านมิติของพื้นที่ที่รู้จักอย่างชัดเจน ตามแนวคิดของเลอแพนว์ การวางผังเมืองโดยรัฐสยามผ่านการสร้างคูน้ำ กำแพงเมืองไม่เพียงเป็นระบบป้องกันทางทหาร แต่ยังเป็นกลไกการควบคุมพื้นที่และการแบ่งแยกทางสังคม โดยแยกพื้นที่ในเมืองสำหรับชนชั้นปกครองออกจากพื้นที่นอกเมืองสำหรับประชาชนทั่วไป การจัดสรรพื้นที่ดังกล่าว สะท้อนอำนาจของรัฐในการกำหนดโครงสร้างเมืองและการรักษาระเบียบทางสังคมตามระบบศักดินา อย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้พื้นที่ที่รับรู้และพื้นที่ที่มีชีวิตยังมีบทบาทน้อย เนื่องจากประชากรยังไม่หนาแน่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังจำกัดอยู่ในกรอบการเกษตร และยังไม่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากพอที่จะสร้างพื้นที่ที่มีชีวิตที่ซับซ้อน การผลิตพื้นที่ในช่วงนี้จึงเป็นไปในทิศทางเดียวจากรัฐสู่ประชาชน โดยยังไม่เกิดการเจรจาต่อรองหรือความขัดแย้งระหว่างมิติต่างๆ ของพื้นที่อย่างเห็นได้ชัด

การขยายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลาย:

ช่วง พ.ศ. 2200-2400

ในช่วงกลาง พ.ศ. 2300 (ค.ศ. 1757) กลุ่มชาวมอญได้อพยพเข้ามาสู่เมืองโคราช โดยจากบันทึกของ พ.ต.พระพิทักษ์โยธา ซึ่งมีเชื้อสายมอญ เมื่อ พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775) ได้สันนิษฐานว่า “มอญที่อยู่ในจังหวัดนครราชสีมา เป็นมอญที่อพยพมาครั้งพระยาแจ้ง (เจ้าพระยามหาโยธา) เข้ามาในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี มีพระศรีราชรามัญเป็นหัวหน้า ครอบครัวมอญที่มาอยู่ที่นครราชสีมานี้เป็นรางวัลตอบแทนความดีความชอบให้แก่พระยานครราชสีมา (บุญคง) ในการทำศึกกับพม่าที่มัลลอมเมืองพิษณุโลกในคราวศึกอะแซหุ่่นกั” เมื่อ พ.ศ. 2362 (ค.ศ. 1819) เจ้าเมืองนครราชสีมา (ทองอินทร์) ตีข้าได้ แล้วนำมายังเมืองนครราชสีมา ภายหลัง “ก๊กมอญ” บางกลุ่มจากเมืองปักและก๊กมอญพระศรีราชรามัญพร้อมเครือญาติได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองโคราช ประกอบด้วยก๊กมอญน้อยและก๊กมอญใหญ่¹⁸ การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญครอบคลุมบริเวณทิศใต้ใกล้ประตูพลแสน (ประตูน้ำ) และหนองบัวรอง แก้ว เพ็ชรโสภณ ชาวไทยเชื้อสายจีนได้ระบุตำแหน่งที่ตั้งชุมชนชาวมอญใน *ย้อนรอย 100 ปี โคราชวนิช* ว่า “เคยมีชาวมอญอยู่อาศัยๆ สี่แยกหลักเมือง เรียกว่า ตรอกมอญ”¹⁹

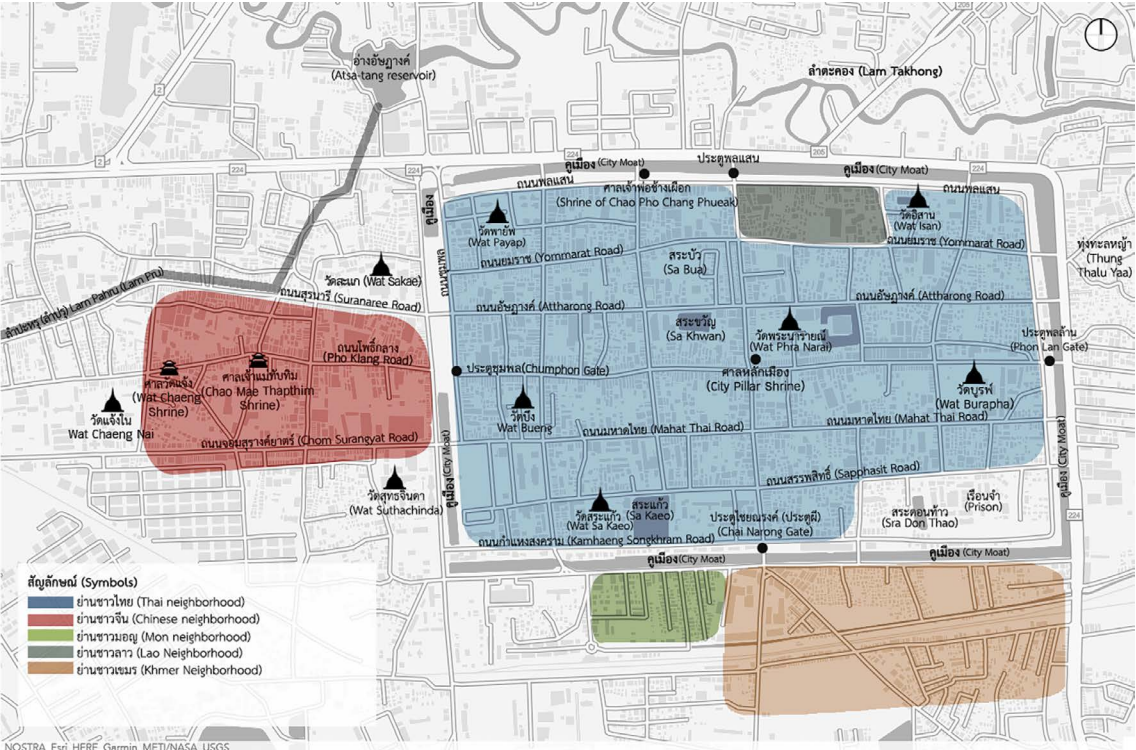
ในช่วงเวลาเดียวกัน ชาวลาวในเมืองโคราชซึ่งสันนิษฐานว่าคือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเวียง (เวียงจันทน์) ที่ได้อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ (ขณะดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี) ยกทัพไปตีเมืองจันทน์ใน พ.ศ. 2321 (ค.ศ. 1778) ซึ่งได้กวาดต้อนผู้คนให้เคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในอีสานและหัวเมืองชั้นใน รวมทั้งเมื่อครั้งเหตุการณ์กับกษัตริย์เจ้าอนุวงศ์ช่วง พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) การตั้งถิ่นฐานของชาวลาวปรากฏในบันทึกการเดินทางของแอมอนิเย่ที่กล่าวว่า ชาวลาวอาศัยอยู่ทางด้านทิศเหนือบริเวณประตูพลแสน²⁰ จากการสำรวจพบว่า ความปะปนกันของชาวไทยอีสานและชาวลาวจากอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทำให้ไม่ปรากฏกลุ่มชาวลาวที่มีอัตลักษณ์ชัดเจน รวมทั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะลดความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติของราษฎรในภูมิภาคนี้ พระองค์ทรงห้ามข้าราชการเรียกชาวอีสานว่าลาวโดยเด็ดขาด ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่าไทย ทำให้ชาวลาวเองได้มีการปรับเปลี่ยนตัวตนทางวัฒนธรรมของตนเองให้มีความเป็นคนไทยมากยิ่งขึ้น

ราว พ.ศ. 2371 (ค.ศ. 1828) สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมายังสยามเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ บันทึกว่าลักษณะผู้คนเมืองนครราชสีมา ครึ่งหนึ่งเป็นคนสยาม อีกครึ่งหนึ่งเป็นคนเขมร จำนวนประชากรมีประมาณ 60,000 คน ในตัวเมืองมีเพียง 7,000 คน นอกจากชาวไทยและชาวเขมรยังมีคนที่มิเชื้อสายลาวปนอยู่ รวมทั้งชาวจีนซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเป็นส่วนใหญ่ คนจีนที่เมืองนครราชสีมาส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่อย่างไทย แต่งตัวเป็นไทยหรือลาว ผสมไวยาวบ้าง ตัดสั้นบ้าง ไม่มีใครมีเงินเบี้ยเท่าใดนัก²¹ นอกจากนี้ ชาวนวนในเมืองโคราช อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากมีกงสุลฝรั่งเศสทำหน้าที่ปกครองชาวนวนในอดีตมีบ้านนวนอยู่ภายในกำแพงเมืองนครราชสีมา²² ซึ่งภายหลังชุมชนชาวนวนได้โยกย้ายออกจากพื้นที่เมืองเก่าไปแล้ว ดังคำบอกเล่าของ จิตรมณี ดีอุดมจันทร์ “คนนวนสมัยก่อนจะอยู่บริเวณย่านเจริญรัตน์ และประกอบอาชีพขายไก่อ่าง โดยเฉพาะไก่อ่างแม่บุญล้อมมีชื่อเสียงมาก จนเป็นชื่อเรียกย่านนั้นว่าตรอกไก่อ่าง”²³ ช่วงเวลานี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่พื้นที่ที่รับรู้ก่อตัวชัดเจนผ่านการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ส่งผลให้เกิดการกระจายตัวแบบแบ่งตามกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่ได้มาจากการวางแผนของรัฐ แต่เกิดจากการเจรจาต่อรองระหว่างโครงสร้างเมืองที่รัฐกำหนด (พื้นที่ที่รู้จัก) กับการเลือกใช้พื้นที่จริงของแต่ละกลุ่มตามวิถีชีวิตและอาชีพ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่มีชีวิตยังอยู่ในระยะเริ่มต้น เนื่องจากชุมชนยังแยกตามกลุ่มชาติพันธุ์และรักษาอัตลักษณ์เฉพาะของตน ยังไม่เกิดการสร้างความหมายร่วมของพื้นที่

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการกระจายพื้นที่: ช่วง พ.ศ. 2400

ใน พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892) หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตรนคร) หรือเดิมคือขุนมหาวิไชย ได้เขียนนิราศเรื่อง ไปเที่ยวหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกบอกเล่าถึงสภาพผู้คนเมืองโคราชว่า พลเมืองส่วนมากเป็นคนไทย แต่พูดจาคล้ายลาวตะวันออกและเขมร²⁴ สอดคล้องกับบันทึกของแอมอนิเย ซึ่งเข้ามาสำรวจอีสานในช่วง พ.ศ. 2438-2440 (ค.ศ. 1895-1897) กล่าวถึงตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในเมืองโคราชว่า “ชาวเมืองสยามอาศัยอยู่ทางตะวันออกชาวลาวอาศัยอยู่ทางเหนือบริเวณประตูพลแสนชาวเขมรอาศัยอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ขณะที่คนจีนอาศัยอยู่บริเวณถนนโพธิ์กลางนอกกำแพงเมือง ซึ่งมีทั้งอพยพและลูกหลานอพยพ ทำการค้าของป่ากับคนลาว และส่งสินค้าไปยังกรุงเทพฯ”²⁵ (Fig. 3) แสดงให้เห็นรูปแบบการกระจายตัวทางพื้นที่ที่สะท้อนการใช้พื้นที่เมืองแบบแบ่งตามกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งชาวไทยครองพื้นที่ภายในกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ กระจายตัวรอบขอบเมืองตามทิศทางต่าง ๆ บริเวณภายในเขตกำแพงเมืองในอดีตเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนไทยและข้าราชการ มีการใช้ประโยชน์พื้นที่แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่สวนผลไม้ และพื้นที่หน่วยงานราชการ โดยมีคูน้ำและกำแพงเมืองเป็นระบบป้องกันและรักษาความปลอดภัย

จากการบันทึกข้อมูลความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในช่วงดังกล่าวปรากฏในเอกสารราชการที่สำคัญ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งรวบรวมเป็นจดหมายเหตุเรื่องมณฑลนครราชสีมา พ.ศ. 2467 โดยพระยาเพชรบูรณ์ ระบุว่า “พลเมืองมณฑลนครราชสีมา (ค.ศ. 1924) มีประมาณ 564,000 คน ส่วนมากเป็นคนไทย ที่มีเชื้อสายขนบธรรมเนียมและภาษาเป็นลาวประมาณ 1 ใน 6 ส่วนผู้หญิงโดยมากตัดผม ผิดกับทางข้างเหนือ เป็นชาวเขมรมีประมาณ 13,000 คน ยังมีคนอีกชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ชาวบนหรือลัวะ ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเชิงเขามีประมาณ 1,000 คน ไม่ชอบอยู่ในหมู่คนพื้นเมือง ถ้าผิดพวก เห็นคนมากก็มักจะหลบหนี พูดภาษาหนึ่งต่างหาก”²⁶ เอกสารดังกล่าวแสดงให้เห็นความหลากหลายทางชาติพันธุ์และลักษณะการดำรงชีวิตของกลุ่มประชากรต่างๆ ในมณฑลนครราชสีมาใน พ.ศ. 2460–2470 (ค.ศ. 1917–1927)

ภาพ 3 / Fig 3

ช่วงเวลานี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่พื้นที่ที่รับรู้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการอพยพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย แต่ละกลุ่มนำเอารูปแบบการใช้ชีวิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากถิ่นกำเนิดมาปรับใช้ในพื้นที่ใหม่ ส่งผลให้เกิดรูปแบบการกระจายตัวแบบแบ่งตามกลุ่มชาติพันธุ์ชาวมอญตั้งถิ่นฐานทางทิศใต้ใกล้ประตูน้ำชาวลาวทางทิศเหนือบริเวณประตูพลแสนชาวเขมรทางตะวันออกเฉียงใต้ และชาวจีนนอกกำแพงเมือง บริเวณถนนโพธิ์กลาง การกระจายตัวนี้ไม่ได้เป็นผลจากการวางแผนของรัฐโดยตรง แต่เกิดจากการเจรจาต่อรองระหว่างพื้นที่ที่รู้จัก (โครงสร้างเมืองที่รัฐกำหนดไว้) กับพื้นที่ที่รับรู้ (การเลือกใช้พื้นที่จริงของแต่ละกลุ่ม) ตามแนวคิดของเลอแพวาร์กระบวนการนี้แสดงให้เห็นว่าแม้รัฐจะกำหนดโครงสร้างเมืองไว้แล้ว แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็มีอำนาจในการสร้างพื้นที่ของตนเองได้ภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างนั้น โดยเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต อาชีพ และความสัมพันธ์ทางสังคมของตน อย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้พื้นที่ที่มีชีวิตยังอยู่ในระยะเริ่มต้นเนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ยังแยกตัวอยู่ตามกลุ่มชาติพันธุ์ยังไม่มีالผสมผสานหรือสร้างความหมายร่วมของพื้นที่มากนัก

ภาพ 3
การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ในช่วงปลาย พ.ศ. 2400

Fig 3
Map of ethnic settlement patterns in the late 19th century

จุดเปลี่ยนสำคัญ:

ยุครถไฟและการขยายตัวของชุมชนจีน พ.ศ. 2443

การเปิดเส้นทางรถไฟกรุงเทพ-นครราชสีมาใน พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่นำมาซึ่งการขยายตัวของชุมชนชาวจีนในเมืองโคราช โดยมีชาวจีนโพ้นทะเลจากหลายสายพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานได้แก่ เต๋อจิว (Teochew) จีนแคะ (Hakka) ไหหลำ (Hailam) กวางตุ้ง (Cantonese) และฮกเกี้ยน (Hokkien)²⁷ กลุ่มชาวจีนเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานบริเวณถนนโพธิ์กลางซึ่งเรียกกันว่า “ตลาดจีน” โนนดินทราย²⁸ และบริเวณหัวหนองบัว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย โดยใช้ภาษาจีนในการสื่อสารภายในกลุ่ม และใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางในการสื่อสารกับคนภายนอก²⁹ จำนวนชาวจีนที่เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในช่วงนี้สะท้อนผ่านบันทึกเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเปิดทางรถไฟสายนครราชสีมา วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) โดยทรงแวะที่บ้านพระเจริญราชกิจ นายอำเภอจีนเมืองนครราชสีมา³⁰ การมีตำแหน่งนายอำเภอจีนและการที่พระมหากษัตริย์ทรงแวะเยี่ยมแสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรชาวจีนที่มากและการยอมรับบทบาททางเศรษฐกิจของชุมชนนี้ อย่างเป็นทางการ

การปรับตัวทางสังคมของชาวจีนในช่วงนี้ปรากฏชัดเจนในเอกสารกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงจัดราชการ ณ เมืองนครราชสีมา ร.ศ. 110-111 (พ.ศ. 2434-2435 หรือ ค.ศ. 1891-1892) ว่า “จีนซึ่งอยู่เป็นพื้นนั้นก็เป็นจีนอย่าง...บ้านเรือนก็เป็นตึกกลิ้ง³¹ อยู่ก็อย่างไทย ๆ ตัวก็...เป็นไทยหรือลาวปน ผมงก็ไวยาวบ้างกัดบ้างไม่ใคร่มีจีนเบียดเท่าไหร่นัก”³² บันทึกนี้สะท้อนการผสมผสานทางวัฒนธรรม โดยชาวจีนปรับภาษาและการแต่งกายให้สอดคล้องกับสังคมท้องถิ่นแต่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมผ่านการสร้างศาลเจ้าและโรงเจในชุมชน ซึ่งปัจจุบันยังคงดำรงอยู่หลายแห่ง เช่น ศาลเจ้าพ่อบุญไฟศาลศาลเจ้าพ่อไฟ และศาลเจ้าแม่ทับทิม เป็นต้น

การเปิดเส้นทางรถไฟยังส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยเฉพาะชาวซิกข์จากเมืองกุจรานวาลา (Gujranwala) แคว้นปัญจาบ (ปัจจุบันอยู่ในประเทศปากีสถาน) ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในไทยช่วง พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) เนื่องจากสถานการณ์การเมืองและความยากลำบากทางเศรษฐกิจในประเทศของตน³³ บางส่วนเดินทางมาถึงโคราชช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ผ่านเครือข่ายการค้าที่เชื่อมโยงกับชุมชนชาวจีน มาซิ เศวรราห์ ระบุว่าชาวซิกข์ได้รับการชวนมาค้าขายผ้าที่ถนนโพธิ์กลาง ต่อมาภายหลังจึงขยับขยายถิ่นฐานออกไป³⁴ การตั้งถิ่นฐานของชาวซิกข์ในย่านการค้าของชาวจีนแสดงให้เห็นว่าโครงสร้างพื้นที่ที่ชุมชนหนึ่ง

สร้างขึ้นสามารถอำนวยความสะดวกให้กลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบกิจการได้

การเปิดเส้นทางรถไฟใน พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) เป็นช่วงเวลาที่การผลิตพื้นที่ทั้งสามมิติเริ่มเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างชัดเจนชาวจีนโพ้นทะเลนำรูปแบบการใช้พื้นที่แบบผสมผสาน (mixed-use) มาใช้โดยรวมร้านค้าและที่อยู่อาศัยไว้ในตึกกลิ้ง และตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณถนนโพธิ์กลางจนกลายเป็นตลาดจีน (พื้นที่ที่รับรู้) ฝ่ายรัฐตอบสนองด้วยการแต่งตั้งนายอำเภอจีน และการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแวะเยี่ยมบ้านนายอำเภอจีนในวันเปิดทางรถไฟ แสดงการยอมรับบทบาทของชุมชนจีนอย่างเป็นทางการและเป็นการประนีประนอมระหว่างพื้นที่ที่รู้จักกับความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ชาวจีนปรับตัวทางสังคมโดยแต่งกายเป็นไทยและใช้ภาษาไทยกับคนนอกกลุ่มแต่รักษาอัตลักษณ์ผ่านการสร้างศาลเจ้าและโรงเจ ซึ่งเป็นการก่อตัวของพื้นที่ที่มีชีวิต ช่วงเวลานี้แสดงให้เห็นว่าการผลิตพื้นที่เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและเกิดขึ้นพร้อมกัน ในหลายมิติ ไม่ใช่กระบวนการเชิงเส้นตรงหรือแยกส่วน

ช่วงวิกฤตและการปรับตัว: พ.ศ. 2484-2518

นโยบายสร้างเอกภาพทางชาติของประเทศไทยเริ่มต้นอย่างเป็นระบบตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชดำริที่จะลดความแตกต่างทางเชื้อชาติของราษฎรในภูมิภาคอีสาน นโยบายสำคัญประการหนึ่งคือการห้ามข้าราชการเรียกชาวอีสานว่า “ลาว” และทรงโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “ไทย” แทน³⁵ การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นกลไกการสร้างอัตลักษณ์ชาติที่ส่งผลให้ชาวลาวในพื้นที่ปรับเปลี่ยนตัวตนทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความเป็นคนไทยมากยิ่งขึ้นนโยบายดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่มาตรการที่เข้มข้นยิ่งขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง

การประกาศราชกิจจานุเบกษาเรื่องการควบคุมการเข้าเมืองของชาวต่างด้าว พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941)³⁶ ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อโครงสร้างประชากรและการใช้พื้นที่ในเมืองเก่านครราชสีมา นโยบายชาตินิยมที่จำกัดสิทธิของคนต่างด้าวส่งผลให้ชาวจีนและชาวนานซึ่งเป็นกลุ่มหลักในย่านการค้าต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ชาวจีนจำนวนมากต้องกระจายตัวจากย่านใจกลางเมืองไปยังพื้นที่รอบนอกในเขตอำเภอต่าง ๆ ส่วนชาวนานต้องโยกย้ายออกจากพื้นที่เมืองเก่านครราชสีมา

กลยุทธ์การปรับตัวของชาวจีนมีความหลากหลายเพื่อการอยู่รอดและรักษาฐานะทางเศรษฐกิจ-สังคม จิตตมณีนี ดิอุดมจันทร์ เล่าถึงประสบการณ์ในช่วงนั้นว่า “ในช่วงที่เจ้าหน้าที่เข้ามากดดันให้ย้ายไปยังพื้นที่ห่างไกล ครอบครัวชาวจีนหลายครอบครัวต้องอพยพออกไป แต่ที่บ้านของพ่อเปลี่ยนนามสกุลเป็นไทยไว้แล้ว จึงไม่ถูกบังคับให้ย้าย ญาติ ๆ จึงมาขอใช้นามสกุลเดียวกันเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกเบียดขับ ภายหลังเมื่อสถานการณ์คลี่คลายลงหลายคนก็กลับมาอยู่ที่เดิม แต่บางส่วนไม่กลับมา”³⁷ การเปลี่ยนแซ่จีนเป็นนามสกุลไทยจึงเป็นทั้งกลยุทธ์การหลีกเลี่ยงการถูกบังคับให้ย้ายถิ่นและจุดเริ่มต้นของกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ นอกจากนี้ รัฐบาลยังออกประกาศปิดโรงเรียนสอนภาษาจีน ส่งผลต่อระบบการศึกษาและการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนชาวจีนอย่างมีนัยสำคัญ

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญอีกครั้งเกิดขึ้นในช่วงสงครามเวียดนาม พ.ศ. 2508-2518 (ค.ศ. 1965-1975) เมื่อรัฐบาลไทยอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาตั้งกองบัญชาการกองทัพอากาศในบริเวณใกล้เมืองโคราช การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลต่อโครงสร้างเศรษฐกิจและการกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองอย่างมีนัยสำคัญ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ปรับตัวและขยายขอบเขตธุรกิจเพื่อตอบสนองความต้องการใหม่ ชาวไทยซิกซ์พัฒนาธุรกิจร้านเทเลอร์และร้านขายเพชร ชาวไทยเชื้อสายจีนขยายการลงทุนในภาคบริการ เช่น โรงแรม และไนท์คลับ ชาวไทยกลุ่มอื่นดำเนินธุรกิจบ้านเช่า และชาวญวนเปิดร้านอาหาร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนให้ความหมายกับเมืองโคราชในฐานะ “เมืองฝรั่ง” และกลายเป็นพื้นที่ที่สามารถใช้เงินดอลลาร์สหรัฐได้อย่างแพร่หลาย สำหรับชุมชนชาวซิกซ์ ก่อนหน้านี้มีจำนวนประมาณ 40 หลังคาเรือนหรือ 200-300 คน โดยตั้งถิ่นฐานเป็นหลักในบริเวณถนนจอมพล ถนนโพธิ์กลาง และถนนสุรนารี จำนวนประชากรของชุมชนนี้มีความผันแปรตามสภาพเศรษฐกิจ เมื่อการค้าขายเติบโตชุมชนก็ขยายตัว และเมื่อเศรษฐกิจซบเซาผู้คนก็ย้ายออกไปหาโอกาสที่อื่น การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้สะท้อนกระบวนการผลิตพื้นที่ใหม่ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายชาตินิยมของรัฐ นโยบายต่างประเทศ และสงคราม กับความสามารถในการปรับตัวที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในท้องถิ่น ขณะที่บางกลุ่มเลือกการผสมผสานและการปรับตัวแบบยืดหยุ่น เช่น การเปลี่ยนนามสกุลและการปรับธุรกิจ กลุ่มอื่นเลือกการย้ายถิ่นฐานเป็นทางออกหลัก

การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคปัจจุบัน: หลัง พ.ศ. 2518 (ค.ศ. 1975)-ปัจจุบัน

การถอนกำลังทหารอเมริกันใน พ.ศ. 2518 (ค.ศ. 1975) ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อโครงสร้างเศรษฐกิจและการกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองแก่นนครราชสีมา การเปลี่ยนแปลงนี้แสดงให้เห็นถึงความเปราะบางของเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งพาปัจจัยภายนอกและกลไกการปรับตัวที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้ อย่างรอบด้าน การศึกษาจะวิเคราะห์ในสี่ประเด็นหลัก ได้แก่ ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทันทีหลังการถอนทหาร รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน การสร้างความหมายของพื้นที่ผ่านภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของเมืองเก่าในภาพรวม

ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่ชัดเจนที่สุดปรากฏในชุมชนชาวไทยซิกซ์กูรบาจันซึ่งที่เศรษฐกิจสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า “ชาวซิกซ์เปิดร้านเทลเลอร์บริเวณถนนสุรนารี ช่วงนั้นมีทหารอเมริกันมาใช้บริการมาก เมื่อทหารถอนกำลังธุรกิจซบเซา ชาวซิกซ์บางส่วนย้ายไป”³⁸ ชุมชนนี้ปรับตัวด้วยการกระจายตัวทางภูมิศาสตร์ โดยจำนวนครอบครัวลดลงจาก 40 หลังคาเรือนเหลือเพียง 14-15 ครอบครัวในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เลือกย้ายไปประกอบกิจการในพื้นที่ที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่า เช่น กรุงเทพมหานคร พัทยา และภูเก็ต อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ทุกคนที่เลือกย้ายถิ่น มาซี เศวตราห์ แสดงความคิดเห็นว่า “จะยังอยู่ที่โคราชไม่ยอมย้าย แม้การค้าค้าจะเจียบลง”³⁹ ซึ่งสะท้อนความซับซ้อนของการตัดสินใจระหว่างโอกาสทางเศรษฐกิจกับความผูกพันทางสังคม-วัฒนธรรม

นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแล้ว รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันยังคงสะท้อนประวัติศาสตร์ของการอพยพและการปรับตัวที่สั่งสมยาวนานจากการสำรวจภาคสนามพบว่าชาวไทยเชื้อสายจีนตั้งถิ่นฐานเป็นหลักในทิศตะวันตกของเมืองโดยกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณถนนโพธิ์กลาง ถนนจอมพล ถนนชุมพล และถนนอัมพวงค์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานสอดคล้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เน้นการพาณิชย์กรรมโดยเฉพาะถนนจอมพลที่ได้รับการขนานนามในภาษาจีนแต่จีวว่า “เซี่ยไห่ล” (แปลว่า ในเมือง) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรมที่มีผู้คนมาจับจ่ายใช้สอยเป็นจำนวนมากในอดีต⁴⁰ ปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่นี้ประกอบกิจการหลากหลาย ตั้งแต่ร้านค้าสินค้าอุปโภคบริโภค ร้านทอง ร้านขายยา ไปจนถึงอุปกรณ์การเกษตร

แม้จำนวนชุมชนชาวไทยซิกซ์จะลดลง แต่ชาวไทยซิกซ์ที่ยังคงดำรงอยู่ยังรักษาการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดิมได้แก่บริเวณตรอกสาย ถนนจอมพล และถนนสุรนารี การดำรงอยู่ของชุมชนนี้แสดงออกผ่านทั้งการประกอบอาชีพและการรักษาพื้นที่ทางศาสนาและวัฒนธรรม วิวัฒนาการของสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาสะท้อนการผลิตพื้นที่ที่มีความหมายทางวัฒนธรรม จากเดิมที่เช่าบ้านบริเวณตรอกหลังธนาคารกสิกรไทยบนถนนมนัส ชุมชนได้พัฒนาไปสู่การสร้างครุฑวาราศีครุฑสิงห์สภาในซอยสหพันธ์ ถนนจอมพล ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระมหาคัมภีร์ครุครันธ ซาฮิป และทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนชาวไทยซิกซ์ การพัฒนาทางอาชีพของชุมชนนี้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวและการสะสมทุนทางสังคม จากการเดินเร่ขายผ้าในอดีตไปสู่การเป็นเจ้าของกิจการค้าผ้าและเฟอร์นิเจอร์ในปัจจุบัน

ชาวไทยเชื้อสายมอญในปัจจุบันตั้งถิ่นฐานเป็นหลักในบริเวณบ้านสกและหนองบัวรอง โดยมีการกระจายตัวในอาชีพที่หลากหลายทั้งการรับราชการและการประกอบธุรกิจส่วนตัว จากการคำบอกเล่าของนิทรา สุวรรณ ชาวไทยเชื้อสายมอญได้เล่าว่าปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายมอญในเมืองโคราชประกอบด้วย 3 ก๊ก โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านสก (ปัจจุบันคือถนนจิระ) บริเวณประตูน้ำหนองบัวรอง และบ้านมอญ (บริเวณสมาคมฮากกา ก๊กพระศรีราชรามัญ)⁴¹ การจัดกลุ่มแบบ “ก๊ก” นี้สะท้อนการผลิตพื้นที่ทางสังคมที่มีรากฐานจากระบบเครือญาติและความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม แม้บางส่วนของชุมชนจะย้ายไปอยู่กรุงเทพมหานคร แต่การรวมตัวกันในบางโอกาสเพื่อรำลึกถึงบรรพบุรุษผ่านการประกอบอาหารทั้งไทยโคราชและมอญยังคงดำเนินต่อไป การปฏิบัตินี้แสดงให้เห็นถึงการผลิตซ้ำของพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงระหว่างอดีตและปัจจุบัน

การสร้างความหมายทางสังคมของพื้นที่ไม่เพียงสะท้อนผ่านการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังปรากฏชัดเจนในระบบการเรียกชื่อที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนท้องถิ่น คนในเมืองโคราชเรียกกลุ่มคนที่อาศัยในแต่ละชุมชนว่า “ซุม” ซึ่งเป็นคำในภาษาท้องถิ่นสำหรับหมู่บ้านหรือชุมชน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางชาติพันธุ์ เมื่อถูกถามว่า “ซุมไหน” ผู้คนจะตอบด้วยชื่อพื้นที่ เช่น “ซุมประตูน้ำ” หรือ “ซุมบ้านสก” แสดงให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของพื้นที่ถูกสร้างขึ้นจากการอยู่อาศัยร่วมกันมากกว่าเชื้อสายหรือภูมิหลังทางชาติพันธุ์ รูปแบบการเรียกชื่อนี้สะท้อนแนวคิดพื้นที่ที่มีชีวิตของเลอแพบวร์ที่เห็นว่าพื้นที่ไม่ใช่เพียงตำแหน่งทางภูมิศาสตร์หรือขอบเขตที่ถูกกำหนดจากภายนอก แต่เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยประสบการณ์ ความทรงจำ และความหมายที่ผู้คนสร้างขึ้นผ่านการใช้ชีวิตประจำวัน การที่คนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ในซุมเดียวกันใช้คำเรียกร่วมกัน แสดงให้เห็นกระบวนการผลิตพื้นที่ที่เกิดจากวิธีที่ผู้คนใช้และสร้างพื้นที่ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ที่มีความหมายทางสัญลักษณ์ทางความรู้สึกที่ยังรากลึกในจิตสำนึกของชุมชน ความหมายของ “ซุม” จึงถูกสืบทอดและผลิตซ้ำผ่านการเล่าขานและการอ้างอิงในชีวิตประจำวัน สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและอัตลักษณ์ร่วมในระดับชุมชนที่ข้ามพ้นขอบเขตทางชาติพันธุ์

เมื่อพิจารณาในภาพรวม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการดำรงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สะท้อนความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่ผู้คนพึงพาอาศัยกันและปรับเปลี่ยนตามกาลเวลา ตั้งแต่อดีตที่เมืองโคราชเป็นเมืองหน้าด่านและศูนย์กลางอำนาจการเมือง ผ่านการพัฒนาเป็นเมืองสมัยใหม่ในยุครัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน การขยายตัวของเมืองไปตามแนวถนนมิตรภาพตั้งแต่ พ.ศ. 2500 (ค.ศ. 1957) เป็นต้นมา ส่งผลให้เมืองเก่านครราชสีมาเปลี่ยนบทบาทอย่างมีนัยสำคัญจากเดิมที่เป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรมระดับเมืองที่รองรับการค้าขายจากทั่วภูมิภาคกลายเป็นย่านพาณิชยกรรมที่ให้บริการแก่ชุมชนในบริเวณใกล้เคียงเป็นหลัก ร้านค้าขนาดใหญ่และห้างสรรพสินค้าได้เคลื่อนย้ายไปยังย่านใหม่ ทำให้พื้นที่เมืองเก่าเหลือร้านค้าสินค้าอุปโภคบริโภคพื้นฐาน ร้านอาหาร และร้านบริการชุมชน แม้บทบาททางเศรษฐกิจจะลดลง พื้นที่เมืองเก่ายังคงมีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์และพื้นที่ความทรงจำทางวัฒนธรรมของเมืองโคราช

การวิเคราะห์พลวัตของเมืองเก่านครราชสีมาและบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์

จากการศึกษาช่วงเวลาการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองโคราช พบว่าช่วงเวลาสำคัญที่ส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและการเคลื่อนย้ายของประชากรอย่างชัดเจนคือสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการเปิดเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพ-นครราชสีมาใน พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900)⁴² เหตุการณ์สำคัญที่แสดงถึงการยอมรับบทบาทของชาวจีนในชุมชนคือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังตลาดจีนและพระราชทานเสมาผูกคอแก่บุตรชาวจีนและราษฎร การเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้สะท้อนการผลิตพื้นที่ทั้งสามมิติตามแนวคิดของเลอแพนัวร์ ที่เริ่มเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างชัดเจน เมื่อพิจารณาในมิติของพื้นที่ที่รู้จักดี จะเห็นว่ายุคศักดินาแสดงให้เห็นการผลิตพื้นที่ที่ถูกกำหนดโดยอำนาจรัฐและระบบการปกครองแบบศูนย์รวม การวางผังเมืองโคราชสะท้อนการแบ่งแยกทางสังคมอย่างชัดเจนโดยการสร้างคูน้ำกำแพงเมืองไม่เพียงเป็นระบบป้องกันทางทหาร แต่ยังเป็นกลไกในการแยกพื้นที่ในเมืองสำหรับชนชั้นปกครองจากพื้นที่นอกเมืองสำหรับประชาชนทั่วไป การจัดสรรพื้นที่ดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงอำนาจทางการเมืองและการควบคุมทางสังคมเพื่อรักษาระเบียบและลำดับชั้นทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏชัดเจนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411 หรือ ค.ศ. 1851-1868) เมื่อมีบันทึกถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนโพ้นทะเลบริเวณถนนโพธิ์กลางและการขยายตัวเข้าสู่กำแพงเมืองแถบถนนจอมพล สะท้อนผ่านศาสนสถานจีนหลายแห่ง การอพยพดำเนินต่อเนื่องจนถึงรัชกาลที่ 5 ภายหลังการปฏิรูปการปกครองและพัฒนาคมนาคม ทำให้มีการเคลื่อนย้ายประชากรเข้าสู่โคราชมากขึ้น รวมถึงชาวซิกข์ที่เข้ามาประกอบธุรกิจค้าผ้า จากการสำรวจพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังดำรงอยู่ในเมืองโคราชประกอบด้วยชาวไทย ชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยซิกข์ และชาวไทยเชื้อสายมอญ ทั้ง 4 กลุ่มมีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมตามลำดับเวลา ในแง่ของบทบาทการขับเคลื่อนเมือง จากการวิเคราะห์พบว่าแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีบทบาทที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเมือง⁴³ โดยสร้างย่านการค้าใหม่บริเวณถนนโพธิ์กลางและถนนจอมพล การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้โครงสร้างอำนาจการจัดการพื้นที่เปลี่ยนจากการควบคุมของราชการสู่การขับเคลื่อนโดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจชาวไทยซิกข์มีบทบาทในการสร้างความหลากหลายในย่านการค้าผ่านธุรกิจสิ่งทอและเฟอร์นิเจอร์ขณะที่ชาวไทย

ภาพ 4 / Fig 4

เชื้อสายมอญ ลาว ญวน และเขมร มีบทบาทในการสร้างรากฐานวัฒนธรรมและการผสมผสานทางสังคม ผ่านการสืบทอดภาษา ประเพณี และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม

ลักษณะการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สะท้อนผ่านการตั้งคุรุदारาศีคุรุสิงห์สภาของชาวไทยซิกข์ในย่านการค้าของชาวไทยเชื้อสายจีน (Fig. 4) มาชี เศวตวราห์ เล่าว่า “สมัยนั้นชาวซิกข์อาศัยอยู่บนถนนเส้นนี้จำนวนมาก แตกต่างจากปัจจุบันที่มีคนน้อยลง แม้ว่าวัดจะมีขนาดใหญ่ ตอนแรกเช่าพื้นที่วัดเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม ต่อมาได้ซื้อที่ดินและสร้างสถานที่แห่งใหม่ตรงนี้”⁴⁴ การอยู่ร่วมกันอย่างผสมกลมกลืนนี้ยิ่งปรากฏชัดเจนในช่วงเทศกาลตรุษจีน เมื่อการจัดงานบนถนนจอมพลแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของคนในสังคม กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ร่วมกันจัดกิจกรรม เปิดหน้าบ้าน และประดับตกแต่งอาคารด้วยไฟเชื่อมไปยังศาสนสถาน ทั้งวัด ศาลเจ้า และคุรุदारาศี การผลิตพื้นที่ร่วมดังกล่าวสะท้อนชัดเจนในมิติของพื้นที่ที่มีชีวิต โดยเทศกาลตรุษจีนเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการผลิตพื้นที่ร่วมที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ การที่เทศกาลขยายตัวจากเทศกาลของชุมชนจีนเป็นงานเทศกาลของเมืองทั้งหมดแสดงให้เห็นกระบวนการผลิตพื้นที่ซ้ำที่เกิดจากการเจรจาต่อรองและการยอมรับร่วมกันระหว่างชุมชน การตกแต่งร่วมกันบนถนนจอมพลระหว่างร้านค้าของชาวไทยเชื้อสายจีน ร้านผ้าของชาวไทยซิกข์ และคุรุदारาศี สะท้อนการสร้าง ความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดจากการอยู่ร่วมกัน พื้นที่เดียวกันถูกใช้และตีความใหม่โดยกลุ่มต่าง ๆ ตามบริบทและเวลาที่แตกต่างกัน

ภาพ 4
คุรุदारาศีคุรุสิงห์สภา
ศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลาง
ทางจิตใจของกลุ่มชาวไทย
ซิกข์ในย่านการค้าเมืองเก่า
นครราชสีมา

Fig 4
Sri Guru Singh Sabha
Gurdwara: a spiritual and
community center of
the Thai-Sikh group within
the commercial district of
Nakhon Ratchasima's
Historic Quarter

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับพื้นที่ไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่นเสมอไป ลักษณะทางกายภาพและอาคารภายในขอบเขตคูน้ำกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกและทิศใต้ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบ้านพักอาศัยบนที่ดินของราชการและขุนนางไทยในอดีต ซึ่งมีรั้วล้อมรอบอาณาเขตอย่างชัดเจน อานรรต ใจสำราญ เล่าว่า “เมื่อประมาณ 80 ปีก่อน ชาวต่างชาติไม่สามารถซื้อที่ดินได้ คุณปู่ยากมีที่ดิน แต่ซื้อไม่ได้เพราะเป็นคนต่างด้าว”⁴⁵ ความขัดแย้งระหว่างพื้นที่ที่รู้จักกับพื้นที่ที่มีชีวิตปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) เมื่อนโยบายชาตินิยมที่ห้ามชาวต่างด้าวอาศัยในเขตทหารส่งผลให้ชาวไทยเชื้อสายจีนถูกเบียดขับออกจากเมืองโคราช การเคลื่อนย้ายครั้งนี้ส่งผลให้เศรษฐกิจเมืองซบเซาอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มหลักที่ขับเคลื่อนกิจกรรมทางการค้า นโยบายดังกล่าวเป็นการแสดงออกของพื้นที่ที่รู้จักที่รัฐพยายามควบคุมการใช้พื้นที่ตามอุดมการณ์ทางการเมืองและความมั่นคงแห่งชาติ

ทว่าในมิติของพื้นที่ที่มีชีวิต ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนได้สร้างความผูกพันและรากฐานทางเศรษฐกิจ-สังคมมาอย่างยาวนาน ภายหลังเมื่อมีการผ่อนปรนนโยบายชาวไทยเชื้อสายจีนหลายครอบครัวจึงตัดสินใจกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบธุรกิจในเมืองอีกครั้ง การกลับมาไม่เพียงแสดงถึงความต้านทานต่อพื้นที่ที่รู้จัก แต่ยังเป็นที่ยืนยันความหมายและคุณค่าของพื้นที่ที่เกิดจากประสบการณ์และความทรงจำร่วม นอกจากความขัดแย้งระหว่างพื้นที่ที่รู้จักกับพื้นที่ที่มีชีวิตแล้ว รูปแบบการใช้พื้นที่ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ยังสะท้อนความแตกต่างทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน ในมิติของพื้นที่ที่รับรู้ พบว่าแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีรูปแบบการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวันและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ชาวไทยกระจายตัวทั้งในและนอกกำแพงเมือง โดยเฉพาะทิศตะวันออกและทิศใต้ ใช้พื้นที่แบบแยกส่วนและไม่หนาแน่น โดยแบ่งพื้นที่เป็นบริเวณที่อยู่อาศัย สวนผลไม้ และสถานที่ราชการ ในทางตรงกันข้าม ชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลที่ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นทางทิศตะวันตกนอกกำแพงเมืองบริเวณถนนโพธิ์กลาง มีการใช้พื้นที่แบบผสมผสานรูปแบบที่อาศัยมีลักษณะเป็นตึกแถวที่ชั้นล่างเป็นร้านค้าและชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย สะท้อนการปรับตัวจากประสบการณ์ในถิ่นกำเนิดและความต้องการทาง

เศรษฐกิจ สำหรับชาวไทยซิกข์ แม้จะปรับใช้รูปแบบตึกแถวคล้ายชาวจีน แต่มีการเพิ่มองค์ประกอบทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น การจัดพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมภายในบ้าน และการสร้างครุฑวารา การปรับตัวนี้แสดงให้เห็นความยืดหยุ่นของพื้นที่เมืองในการรองรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม รวมถึงชุมชนชาวมอญที่มีการตั้งถิ่นฐานทางทิศใต้บริเวณใกล้ประตูพลแสน (ประตูน้ำ) และหนองบัวรอง โครงสร้างประชากรในพื้นที่เมืองเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เห็นได้จากการย้ายถิ่นของชาวไทยเชื้อสายมอญบางส่วนไปยังพื้นที่อื่น ความหลากหลายทางวัฒนธรรมดังกล่าวก่อให้เกิดอัตลักษณ์เฉพาะของนครราชสีมาและเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาเมือง

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การวิเคราะห์พลวัตการเปลี่ยนแปลงของเมืองโคราชแสดงให้เห็นว่า กระบวนการปรับตัวของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้เป็นไปแบบทิศทางเดียวหรือเป็นการกลืนกลายเข้ากับวัฒนธรรมหลัก แต่เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนและเจรจาต่อรองทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ส่งผลให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ผสมผสานระหว่างประเพณีเดิมกับการปรับตัวตามสภาพแวดล้อมใหม่ แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีกลยุทธ์ในการคงอัตลักษณ์สำคัญจากถิ่นเดิมควบคู่กับการปรับตัวเลือกสรร ชาวไทยเชื้อสายจีนคงอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมผ่านการสร้างศาลเจ้าและการประกอบพิธีกรรมตามประเพณี แต่ปรับภาษาและรูปแบบการแต่งกายให้สอดคล้องกับสังคมไทย ดังปรากฏในเอกสารกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ที่บันทึกว่า “ตัวก็เป็นไทยหรือลาวปนผมก็ไวยาวบ้างทัดบ้าง”⁴⁶ แสดงการปรับตัวทางกายภาพแต่คงรูปแบบการประกอบธุรกิจและเครือข่ายทางสังคมแบบจีน ในทำนองเดียวกัน ชาวไทยซิกข์คงแก่นของศาสนาและอาชีพการค้าผ้าจากถิ่นเดิม แต่ปรับรูปแบบสถาปัตยกรรมให้เข้ากับบริบทท้องถิ่นโดยสร้างครุฑวาราสี่ครุสิงห์สภาในซอยสหพันธ์ซึ่งตั้งอยู่ในย่านการค้าร่วมกับชาวไทยเชื้อสายจีนแทนที่จะแยกตัวเป็นชุมชนเดี่ยว แม้ในช่วงนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) ที่พยายามจำกัดความหลากหลาย พื้นที่ที่มีชีวิตของชุมชนก็สามารถฟื้นตัวและสร้างรูปแบบการอยู่ร่วมกันใหม่ได้ การที่ชาวไทยเชื้อสายจีนกลับมาตั้งถิ่นฐานและสร้างธุรกิจใหม่ในช่วงสงครามเวียดนาม พร้อมกับการที่ชาวไทยซิกข์สามารถดำเนินธุรกิจร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน แสดงให้เห็นกลไกการปรับตัวและความยืดหยุ่นของสังคมพหุวัฒนธรรม

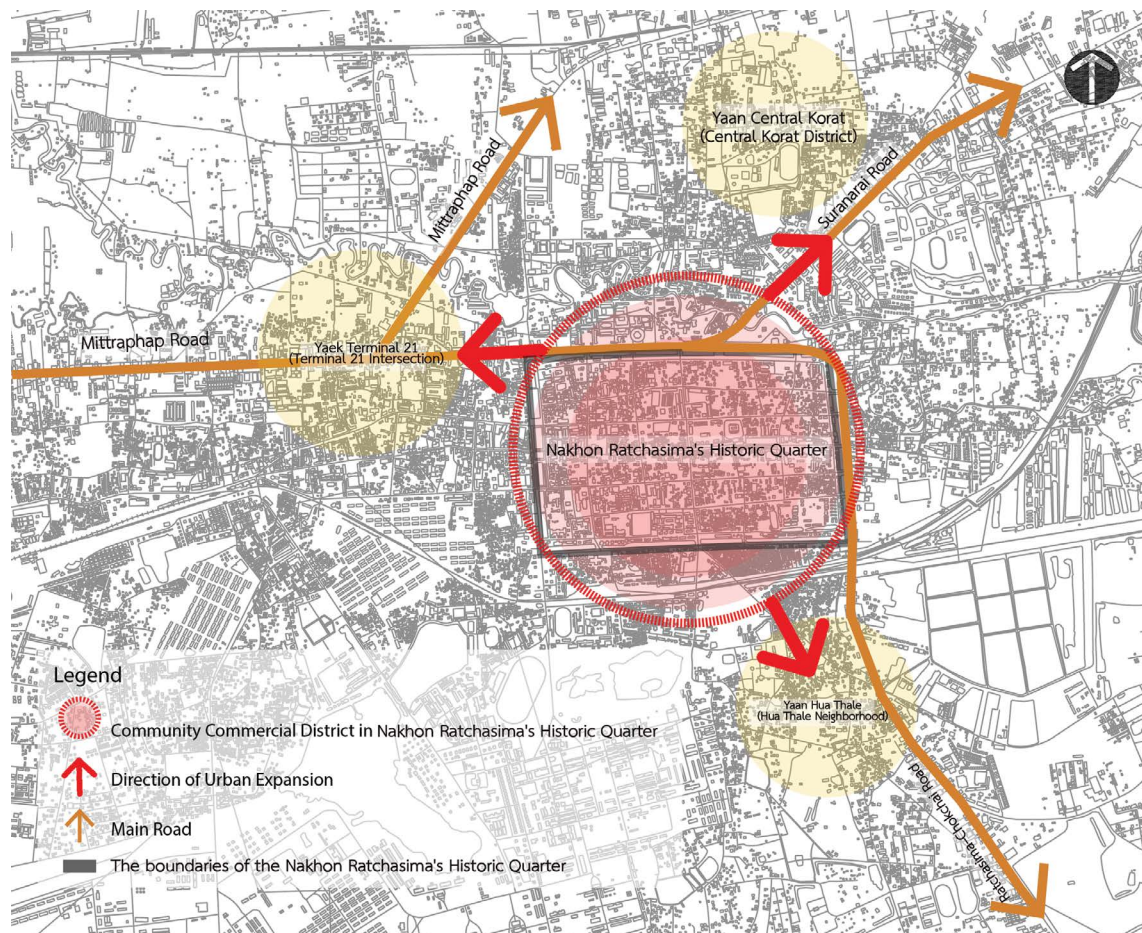
การศึกษาพลวัตเมืองเก่านครราชสีมาในช่วงพ.ศ. 2199 (ค.ศ. 1656) จนถึงปัจจุบันแสดงให้เห็นกระบวนการผลิตพื้นที่ที่ซับซ้อนและต่อเนื่อง เมื่อวิเคราะห์ผ่านสามเหลี่ยมเชิงพื้นที่ของเลอแพวัวร์ พบว่าการเกิดขึ้นของพื้นที่แต่ละประเภทมีลำดับและลักษณะที่ชัดเจน โดยเริ่มจากพื้นที่ที่รู้จักในยุคคลักริดินาที่รัฐสยามวางผังเมืองแบบศูนย์รวมอำนาจ ผ่านการสร้างคูน้ำกำแพงเมืองที่ไม่เพียงเป็นระบบป้องกันทางทหาร แต่ยังเป็นกลไกการแบ่งแยกทางสังคมที่แยกพื้นที่ในเมืองสำหรับชนชั้นปกครองจากพื้นที่นอกเมืองสำหรับประชาชนทั่วไป การจัดสรรพื้นที่ดังกล่าวสะท้อนอำนาจของรัฐในการกำหนดโครงสร้างเมืองและรักษาระเบียบทางสังคมตามระบบศักดินาภายหลังที่รัฐกำหนดโครงสร้างเมืองแล้ว พื้นที่ที่รับรู้จึงเกิดขึ้นผ่านการที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยนำรูปแบบการใช้ชีวิตจากถิ่นกำเนิดมาปรับใช้กับโครงสร้างเมืองที่มีอยู่ ชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลที่ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นทางทิศตะวันตกนอกกำแพงเมืองบริเวณถนนโพธิ์กลาง นำรูปแบบการใช้พื้นที่แบบผสมผสานมาปรับใช้โดยใช้ชั้นล่างเป็นร้านค้าและชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย สะท้อนการผสมผสานระหว่างประสบการณ์จากถิ่นกำเนิดกับการปรับตัวตามสภาพแวดล้อมใหม่

การเปิดเส้นทางรถไฟกรุงเทพ-นครราชสีมา พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่เร่งให้เกิดการผลิตพื้นที่ที่รับรู้รูปแบบใหม่ ผ่านการขยายตัวของกิจกรรมทางการค้าและการเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ใหม่ ชาวไทยซิกข์ที่เข้ามาประกอบธุรกิจค้าผ้าได้ตั้งถิ่นฐานในย่านการค้าของชาวไทยเชื้อสายจีน โดยสร้างครุฑวาราาศีครุสิงห์สภาเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน การตั้งถิ่นฐานและสร้างศาสนสถานในย่านการค้าร่วมกันนี้เป็นตัวอย่างของการผลิตพื้นที่ร่วมที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ จากการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อเวลา พื้นที่ที่มีชีวิตจึงค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นผ่านประสบการณ์และความทรงจำของผู้คนที่อาศัยและทำงานในพื้นที่ การเรียกชื่อพื้นที่ด้วยคำว่า “ชุม” ในภาษาท้องถิ่น เช่น ชุมประตุน้ำ ชุมบ้านสก ไม่เพียงเป็นการระบุตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นการสร้างอัตลักษณ์และความเป็นเจ้าของพื้นที่ในระดับชุมชนที่ยังคงรากลึกลงไปในจิตสำนึกของผู้คน ความหมายของพื้นที่เหล่านี้ถูกสืบทอดและผลิตซ้ำผ่านการเล่าขานและการใช้ชีวิตประจำวัน เทศกาลตรุษจีนที่ขยายตัวจากเทศกาลของชุมชนจีนเป็นงานเทศกาลของเมืองทั้งหมดเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการผลิตพื้นที่ที่มีชีวิต

ร่วมกัน กระบวนการนี้แสดงให้เห็นการผลิตพื้นที่ซ้ำที่เกิดจากการเจรจาต่อรองและการยอมรับร่วมกันระหว่างชุมชนต่าง ๆ เมื่อร้านค้าของชาวไทยเชื้อสายจีนร้านค้าของชาวไทยซิกข์ และครุฑวาราซิกข์ร่วมกันตกแต่งถนนจอมพลในช่วงเทศกาล พวกเขาไม่เพียงสร้างความสวยงามทางกายภาพ แต่ยังสร้างความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันและการยอมรับในความแตกต่าง

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษานี้คือกระบวนการผลิตพื้นที่ในบริบทพหุวัฒนธรรมไม่ได้เป็นไปตามลำดับเส้นตรง แต่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันอย่างมาก โดยเฉพาะมิติของพื้นที่ที่มีชีวิตที่สามารถต้านทานและเจรจาต่อรองกับอำนาจรัฐได้ ความขัดแย้งนี้ปรากฏชัดเจนผ่านการปะทะกันระหว่างอำนาจรัฐ (พื้นที่ที่รู้จัก) ที่พยายามจัดระเบียบพื้นที่ตามอุดมการณ์ชาตินิยมกับวิถีชีวิตจริง (พื้นที่ที่มีชีวิต) ของชุมชนที่มีความผูกพันกับพื้นที่มาอย่างยาวนาน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือช่วงนโยบายชาตินิยม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) เมื่อรัฐพยายามเบียดขับชาวต่างชาติออกจากเขตทหารเพื่อความมั่นคง แต่ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนได้ใช้กลยุทธ์การต้านทานผ่านการปรับตัวในชีวิตประจำวัน เช่น การเปลี่ยนนามสกุลเป็นไทยเพื่อรักษาถิ่นที่อยู่ และการตัดสินใจกลับมาตั้งถิ่นฐานใหม่ทันทีหลังนโยบายผ่อนปรน การปรับตัวเหล่านี้ไม่ใช่เพียงการเอาตัวรอด แต่เป็นการยืนยันถึงความหมายและคุณค่าของพื้นที่ที่มีชีวิตที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์และความทรงจำร่วมของชุมชน ซึ่งมีพลังในการต้านอำนาจกับโครงสร้างที่รัฐกำหนดขึ้นจากส่วนกลาง

กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มมีบทบาทในการขับเคลื่อนพื้นที่ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มที่ขับเคลื่อนหลักทางเศรษฐกิจสร้างย่านการค้าใหม่และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจการจัดการพื้นที่จากราชการสู่ศูนย์เศรษฐกิจชาวไทยซิกข์สร้างความหลากหลายในย่านการค้า ขณะที่ชาวไทยเชื้อสายมอญลาว ญวน และเขมร สร้างรากฐานวัฒนธรรมและความผสมผสานทางสังคม การศึกษายังพบว่ากระบวนการปรับตัวของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้เป็นไปแบบทิศทางเดียวหรือเป็นการกลืนกลายเข้ากับวัฒนธรรมหลัก แต่เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนและเจรจาต่อรองทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ส่งผลให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ผสมผสานระหว่างประเพณีเดิมกับการปรับตัวตามสภาพแวดล้อมใหม่

ภาพ 5 / Fig 5

ในปัจจุบัน การขยายตัวของเมืองตามแนวนอนมิตรภาพตั้งแต่ พ.ศ. 2500 (ค.ศ. 1957) เป็นต้นมา ส่งผลให้เมืองเก่านครราชสีมาเปลี่ยนบทบาทจากศูนย์กลางพาณิชย์กรรมระดับเมืองที่รองรับการค้าขายจากทั่วภูมิภาคเป็นย่านพาณิชย์กรรมที่ให้บริการแก่ชุมชนในบริเวณใกล้เคียง (Fig. 5) การใช้พื้นที่ยังคงปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจใหม่ ดึงดูดที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นโกดังเก็บสินค้า ร้านอะไหล่รถยนต์ร้านขายอาหารสัตว์และร้านขายพลาสติกโดยเฉพาะบริเวณทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้ลักษณะการใช้พื้นที่เปลี่ยนจากที่อยู่อาศัยแบบต่อเนื่องสู่พื้นที่เชิงพาณิชย์ที่คึกคักในช่วงเวลาทำงาน แต่เงียบสงบในช่วงเย็น ความต่อเนื่องของเจ้าของพื้นที่แสดงออกในรูปแบบที่หลากหลายส่วนหนึ่งยังคงเป็นของครอบครัวเดิมที่สืบทอดข้ามรุ่น แต่อีกส่วนหนึ่งมีการเช่าหรือขายสิ่งปลูกสร้างให้กับคนรุ่นใหม่และนักลงทุน

ภาพ 5

การเปลี่ยนแปลงจาก
ศูนย์กลางพาณิชย์กรรม
ระดับเมืองสู่ย่านการค้า
ระดับชุมชน

Fig 5

The transition from
city-scale commercial
center to community-scale
commercial district

ภายนอกเพื่อประกอบกิจการร้านอาหารและร้านกาแฟ ซึ่งสะท้อนการผลิตพื้นที่ซ้ำที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคและวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ การปรับตัวของผู้คนที่ยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่แสดงให้เห็นความยืดหยุ่นของพื้นที่ที่มีชีวิตที่สามารถสร้างความหมายใหม่ได้ตลอดเวลา โดยไม่สูญเสียความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองเก่าแต่ปรับรับกับบริบทสมัยใหม่

การศึกษานี้มีนัยสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาเมืองในปัจจุบัน โดยเฉพาะการสร้างกลไกที่ให้ทุกกลุ่มในสังคมมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการผลิตพื้นที่และบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จะช่วยให้การวางแผนเมืองสามารถรองรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสร้างพื้นที่ที่มีความหมายต่อทุกกลุ่มในสังคม แทนที่จะเป็นเพียงการกำหนดพื้นที่จากบนลงล่างโดยไม่คำนึงถึงความต้องการและความทรงจำของชุมชน นอกจากนี้ การรักษาความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมแต่เป็นการสร้างความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวของเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคตดังที่เห็นจากประวัติศาสตร์ของเมืองเก่านครราชสีมาที่แสดงให้เห็นว่าสังคมพหุวัฒนธรรมมีกลไกในการเจรจาต่อรองและสร้างพื้นที่ร่วมที่สามารถปรับตัวและปรับตัวได้แม้ในช่วงวิกฤต

Notes

1 Provincial Office of Natural Resources and Environment Nakhon Ratchasima, **Phæn mǎbot læ phang mǎbot kǎn’anurak læ phatthanā bōriwēn mǔang kao Nakhōn Rā̄tchasīmā [Masterplan for the Conservation and Development of Nakhon Ratchasima Old Town]** (Nakhon Ratchasima: Provincial Office of Natural Resources and Environment Nakhon Ratchasima, 2018), 86-92.

2 “Phlak dan lǣng bōrānnakhadī Nōn Phon Lān Kamphǎ̄ng Mǔang Khōrāt khūr mōradok lōk [Pushing Forward the Nomination of Non Phon Lan Archaeological Site, Korat City Wall for World Heritage Site],” **Korat Daily**, June 15-July 14, 2024, <https://koratdaily.com/blog.php?id=17067>.

3 Meuan Tangjorhor, Construction Contractor, Interview, May 8, 2019.

4 Quaritch Wales, **Kǎn pokkhrō̄ng læ kǎnbōrihān khō̄ng Thai samai bōrān [The Government and Administration of Ancient Thailand]**, trans. Kanchanee La-onsri and Yupa Chumchantra (Bangkok: The Social Sciences and Humanities Textbook Foundation, 1984), 87.

5 Simon de La Loubère, **Du Royaume de Siam** (Paris: Chez La Veuve de Jean Baptiste Coignard, 1691), 15.

6 Marisa Hiranteeyakul, “Kǎn plānplǎ̄ng læ khong yū khō̄ng ‘attalak thin thī mǔang Khōrāt phān mummō̄ng klum chātphan [Persistence and Change in Place Identity of Korat City from the Perspective of Ethnic Groups],” (Ph.D. Dissertation, Khon Kaen University, 2022), 147-151.

7 Henri Lefebvre, **The Production of Space**, trans. Donald Nicholson-Smith (Oxford: Blackwell, 1991), 38-46.

8 Ibid., 26-31.

9 In this article, the term “Representations of Space” is used to denote physical media or tools, such as maps, urban plans, or official records, while “Conceived Space” refers to the abstract spatial dimension designed and imposed by state authorities or experts. This distinction ensures theoretical accuracy in accordance with the production of space framework. For further explanation, Henri Lefebvre, **The Production of Space**, 38-46.

10 Ross King, **Reading Bangkok** (Singapore: NUS Press, 2011), 25.

11 Marc Askew, **Bangkok: Place, Practice and Representation** (London: Routledge, 2002), 23-45.

12 Ibid.

13 Praphat Chuwichian, “Phūkhon læ chātphan lum nam Khō̄ng nai ngān khonkhwā khō̄ng somdet krom phrayā Damrong Rā̄chānuphāp [People and Ethnic Groups in the Mekong River Basin in the Research of Prince Damrong Rajanubhab],” **Damrong Journal of the Faculty of Archaeology Silpakorn University** 11, 2 (2012): 153-180.

14 Phraya Phetphani, **Āhotmāihēt rūang monthon Nakhōn Rā̄tchasīmā Phō.Sō. sō̄ngphansīrōihoksip̄chet [Chronicle of Nakhon Ratchasima County in 1924]** (Phra Nakhon: Sophonphiphatthanakon Press, 1924), 52-55.

15 Pipad Krajaejun, **Prawattisāt phūkhon bon sēn phrom dēan Khao Phra Wihān [The History of People on the Border of Khao Phra Wihan]** (Bangkok: Matichon, 2013), 32-35.

16 Puangkhaikum Kunaratanapruk, “Khwāmsamkhan khō̄ng mǔang Nakhōn Rā̄tchasīmā nai ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhō̄mkhao čhao yū hūa (Phō.Sō. sō̄ngphansīrōi sip’et thū̄ng sō̄ngphansīrōihāsipsām) [The Importance of Nakhon Ratchasima during the Reign of King Chulalongkorn (1868-1910 A.D.)],” (Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 1978), 19-22.

17 *Dadad* is a term in the Korat dialect referring to a large quantity and great variety; in this context, it emphasizes the city’s complex and diverse ethnic composition.

18 Office of Arts and Culture, Nakhon Ratchasima Rajabhat Institute, **Khō̄ngdī Khōrāt lem nū̄ng sākā̄ manutsayasāt [The Best of Korat, Volume 1 Humanities]** (Bangkok: Fuengfah Printing Company Limited, 1998), 188.

19 Nakhon Ratchasima Chamber of Commerce, **Yōnrōi nū̄ngrōi pī Khōrāt Wanit [Tracing 100 Years of Korat Commerce]** (Bangkok: Future Press and Media Company Limited, 1999), 54.

20 Étienne Aymonier, **Banthūk kā̄ndō̄enthā̄ng nai Lāo phāk nū̄ng Phō.Sō. sō̄ngphansīrōisāmsipp̄æt [Voyage dans le Laos: Tome Premier 1895]**, trans. Thongsamut Dore and Sommai Premchit (Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University, 1996), 96.

21 Jean-Baptiste Pallegoix, **Lao rūang krung Sayām [Description du Royaume Thai ou Siam]**, trans. San T. Komonbut (Nonthaburi: Sri Panya, 2006), 34-40.

22 Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King, **Watthanatham phatthanākān thā̄ng prawattisāt ‘ēkkalak læ phūmpanyā čhangwat Nakhōn Rā̄tchasīmā [Culture, Historical Development, Identity, and Wisdom of Nakhon Ratchasima Province]** (Bangkok: Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King, 2000), 37.

23 Jitramanee Deeudomchan, Lecturer at the Department of Interior Architecture, Rajamangala University of Technology Isan, Interview, October 22, 2019.

24 Khun Mahavichai (Chan), “Rūang pai thīeo hūa mǔang Lāo fāi tawan’ōk [Travelling to the Eastern Lao Region],” **Wachirayan** 5, 25 (October 25, 1896): 2544.

25 Étienne Aymonier, **Banthūk kā̄ndō̄enthā̄ng nai Lāo phāk nū̄ng Phō.Sō. sō̄ngphansīrōisāmsipp̄æt**, 147.

26 Phraya Phetphani, **Āhotmāihēt rūang monthon Nakhōn Rā̄tchasīmā Phō.Sō. sō̄ngphansīrōihoksip̄chet**, 7-10.

27 The classification of Chinese groups in this study follows the terminology found in Thai historical documents and common usage in Thai society, which may differ from modern academic classifications or terminology used in China. “Teochew” refers to Chinese people from the Teochew region (Chaozhou) in Guangdong Province. “Hakka” is a Chinese ethnic group scattered throughout Southern China. “Hailam” is the Teochew pronunciation of Hainan Island. “Cantonese” refers to Chinese people from Guangdong Province, and “Hokkien” refers to Chinese people from Fujian Province. The use of these terms reflects the diversity of Chinese groups who migrated to Thailand and their linguistic adaptation within the Thai context.

28 *Non Din Sai* is a place name in the Korat dialect, referring to an area characterized by sandy soil and elevated terrain.

29 Jitramanee Deeudomchan, Interview, October 22, 2019.

30 Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King, **Watthanatham phatthanākān thā̄ng prawattisāt ‘ēkkalak læ phūmpanyā čhangwat Nakhōn Rā̄tchasīmā**, 42.

31 The term “Tuek Kaling” found in historical records is presumed to refer to buildings constructed with brick and mortar, characterized by their durability and structural strength.

32 Krom Luang Sanpasitthiprasong, “Rūang krommū̄n Sanpasitthiprasong song čhat rā̄tchakān na mǔang Nakhōn Rā̄tchasīmā Rō. Sō. nū̄ngrōisip thū̄ng nū̄ngrōisip’et (Phō. Sō. sō̄ngphansīrōisāmsipsī thū̄ng sō̄ngphansīrōisāmsiphā) [The Story of Krom Muen Sanpasitthiprasong Managing Official Affairs at Nakhon Ratchasima R.S. 110-111 (1891-1892 A.D.)],” in **Rūam rūang mǔang Nakhōn Rā̄tchasīmā [Collected Stories of Nakhon Ratchasima]** (Phra Nakhon: Prachakwittaya, 1968), 90.

33 Nakrob Narksuwan, “‘Attalak chāo Thai Sik: kǎn sadē̄ng tūa ton nai sangkhom [Thai Sikh Identity: Self-representation in Society],” **Dusit Thani College Journal** 11, Special Issue (2017): 377-390.

34 Masee Saowara, Fabric and fragrance store owner, Interview, January 10, 2020.

35 Thongchai Winichakul, **Kamnō̄et Sayām čhāk phā̄nthī: prawattisāt phūm kǎ yā khō̄ng chāt [Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation]**, trans. Puangthong Pawakapan, Ida Aroonwong, and Ponglert Pongwanan (Bangkok: Read (Aan) Publishing, 2013), 265.

36 Nakhon Ratchasima Chamber of Commerce, **Yōnrōi nū̄ngrōi pī Khōrāt Wanit**, 70.

37 Jitramanee Deeudomchan, Interview, October 22, 2019.

38 Gurabachasing Sethi, Fabric shop owner, Interview, January 28, 2022.

39 Masee Saowara, Interview, January 10, 2020.

40 Nakhon Ratchasima Chamber of Commerce, **Yōnrōi nū̄ngrōi pī Khōrāt Wanit**, 57.

41 Nitra Suwan, Retired government official, Interview, October 1, 2019.

42 Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King, **Watthanatham phatthanākān thāng prawattisāt ‘ēkkalak læ phūmpanyā čhangwat Nakhon Rāтчhasīmā**, 36.

43 Phiphu Busabok, **Phatthanākān khōng klum thun Čhīn nai phāk ‘Īsān tōn bon khōng prathēt Thai Khō . Sō . nưngphankāorōisāmsip‘et thưng sōngphansiphok (Phộ.Sộ. sộngphansĩrộĩchetsipsĩ thưng sộngphanhārộĩ hāsipkào) [Development of Chinese Capital Groups in the Upper Northeastern Region of Thailand in 1931-2016]** (Bangkok: The Thailand Research Fund, 2017), 45-50.

44 Masee Saowara, Interview, January 10, 2020.

45 Anat Jaisamran, Vice President for International Affairs, Nakhon Ratchasima Rajabhat University, and Owner of Siao Siao restaurant, Interview, April 10, 2021.

46 Krom Luang Sunpasitthiprasong, **Rữangrão khōng Nakhon Rāтчhasīmā**, 135.

Bibliography

Anat Jaisamran, Vice President for International Affairs, Nakhon Ratchasima Rajabhat University, and Owner of Siao Siao restaurant. Interview, April 10, 2021.

Askew, Marc. **Bangkok: Place, Practice and Representation**. London: Routledge, 2002.

Aymonier, Étienne. **Banthưk kāndễnthāng nai Lão phāk nưng Phộ.Sộ. sộngphansĩrộĩsāmsippæt [Voyage dans le Laos: Tome Premier 1895]**. Translated by Thongsamut Dore and Sommai Premchit. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University, 1996.

Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King. **Watthanatham phatthanākān thāng prawattisāt ‘ēkkalak læ phūmpanyā čhangwat Nakhon Rāтчhasīmā [Culture, Historical Development, Identity, and Wisdom of Nakhon Ratchasima Province]**. Bangkok: Committee on Document Compilation and Archives under the Executive Committee for the Celebration in Honor of His Majesty the King, 2000.

Gurabachasing Sethi, Fabric shop owner. Interview, January 28, 2022.

Jitramanee Deeudomchan, Lecturer at the Department of Interior Architecture, Rajamangala University of Technology Isan. Interview, October 22, 2019.

Khun Mahavichai (Chan). “Rữang pai thieo hũa mữang Lão fāi tawan’ộk [Travelling to the Eastern Lao Region].” **Wachirayan** 5, 25 (October 25, 1896): 2544.

King, Ross. **Reading Bangkok**. Singapore: NUS Press, 2011.

Krom Luang Sanpasitthiprasong. “Rữang krommữn Sanpasitthi prasong song čhat rāтчakān na mữang Nakhon Rāтчhasīmā Rộ. Sộ. nưngrộisip thưng nưngrộisip‘et (Phộ. Sộ. sộngphansĩrộĩsāmsipsĩ thưng sộngphan sĩrộĩsāmsiphā) [The Story of Krom Muen Sanpasitthi prasong Managing Official Affairs at Nakhon Ratchasima R.S. 110-111 (1891-1892 A.D.).]” In **Rủam rữang mữang Nakhon Rāтчhasīmā [Collected Stories of Nakhon Ratchasima]**. Phra Nakhon: Prachakwittaya, 1968.

La Loubère, Simon de. **Du Royaume de Siam**. Paris: Chez La Veuve de Jean Baptiste Coignard, 1691.

Lefebvre, Henri. **The Production of Space**. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991.

Marisa Hiranteeyakul. “Kān plīanplāeng læ khong yũ khōng ‘attalak thin thĩ mữang Khōrāt phān mummộng klum chātphan [Persistence and Change in Place Identity of Korat City from the Perspective of Ethnic Groups].” Ph.D. Dissertation, Khon Kaen University, 2022.

Masee Saowara, Fabric and fragrance store owner. Interview, January 10, 2020.

Meuan Tangjorhor, Construction contractor. Interview, May 8, 2019.

Nakhon Ratchasima Chamber of Commerce. **Yộnrộĩ nưngrộĩ pĩ Khōrāt Wanit [Tracing 100 Years of Korat Commerce]**. Bangkok: Future Press and Media Company Limited, 1999.

Nakrob Narksuwan. “‘Attalak chāo Thai Sik: kān sadāeng tũa ton nai sangkhom [Thai Sikh Identity: Self-representation in Society].” **Dusit Thani College Journal** 11, Special Issue (2017): 377-390.

Nitra Suwan, Retired government official. Interview, October 1, 2019.

Office of Arts and Culture, Nakhon Ratchasima Rajabhat Institute.

Khộngdĩ Khōrāt lem nưng sākā manutsayasāt [The Best of Korat, Volume 1 Humanities]. Bangkok: Fuengfah Printing Company Limited, 1998.

Pallegoix, Jean-Baptiste. **Lao rữang krung Sayām [Description du Royaume Thai ou Siam]**. Translated by San T. Komonbut. Nonthaburi: Sri Panya, 2006.

Phiphu Busabok. **Phatthanākān khōng klum thun Čhīn nai phāk ‘Īsān tōn bon khōng prathēt Thai Khō . Sộ . nưngphankāorộĩsāmsip‘et thưng sộngphansiphok (Phộ.Sộ. sộngphansĩrộĩchetsipsĩ thưng sộngphan hārộĩhāsipkào) [Development of Chinese Capital Groups in the Upper Northeastern Region of Thailand in 1931-2016]**. Bangkok: The Thailand Research Fund, 2017.

“Phlak dan lāeng bōrānnakhadĩ Nōn Phon Lān Kamphāeng Mữang Khōrāt khưn mộradok lōk [Pushing Forward the Nomination of Non Phon Lan Archaeological Site, Korat City Wall for World Heritage Site].” **Korat Daily**, June 15-July 14, 2024. <https://koratdaily.com/blog.php?id=17067>.

Phraya Phetphani. **Čhotmāihēt rữang monthon Nakhon Rāтчhasīmā Phộ.Sộ. sộngphansĩrộĩhoksipchet [Chronicle of Nakhon Ratchasima County in 1924]**. Phra Nakhon: Sophonphiphatthanakon Press, 1924.

Pipad Krajaejun. **Prawattisāt phũkhon bon sēn phrom đān Khao Phra Wihān [The History of People on the Border of Khao Phra Wihan]**. Bangkok: Matichon, 2013.

Praphat Chuwichian. “Phũkhon læ chātphan lum nam Khōng nai ngān khonkhwā khōng somdet... krom phrayā Damrong Rāчhānuphāp [People and Ethnic Groups in the Mekong River Basin in the Research of Prince Damrong Rajanubhab].” **Damrong Journal of the Faculty of Archaeology Silpakorn University** 11, 2 (2012): 153-180.

Provincial Office of Natural Resources and Environment Nakhon Ratchasima. **Phān mặbot læ phang mặbot kān ‘anurak læ phatthanā bộriwēn mữang kao Nakhon Rāтчhasīmā [Masterplan for the Conservation and Development of Nakhon Ratchasima Old Town]**. Nakhon Ratchasima: Provincial Office of Natural Resources and Environment Nakhon Ratchasima, 2018.

Puangkhaimuk Kunaratanapruk. “Khwāmsamkhan khōng mữang Nakhon Rāтчhasīmā nai ratchasamai phra bāt somdet phra Čhunlačhộmkhao čhao yũ hũa (Phộ.Sộ. sộngphansĩrộisip‘et thưng sộngphansĩrộhāsipsām) [The Importance of Nakhon Ratchasima during the Reign of King Chulalongkorn (1868-1910 A.D.).]” Master’s Thesis, Chulalongkorn University, 1978.

Thongchai Winichakul. **Kamnột Sayām čhāk phặnthĩ: prawattisāt phũm kĩa yā khōng chāt [Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation]**. Translated by Puangthong Pawakapan, Ida Aroonwong, and Ponglert Pongwanan. Bangkok: Read (Aan) Publishing, 2013.

Wales, Quaritch. **Kān pokkhrộng læ kānbộrihān khōng Thai samai bōrān [The Government and Administration of Ancient Thailand]**. Translated by Kanchanee La-ongsri and Yupa Chumchantra. Bangkok: The Social Sciences and Humanities Textbook Foundation, 1984.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Introductory figure Danai Rakkankha, 2022.

Fig. 1 Met Metkarunchit, **Sārānukrom Khōrāt [Korat Encyclopaedia]** (Nakhon Ratchasima: Yuenyat Chatchen Company Limited, 2020), front cover.

Fig. 2 Marisa Hiranteeyakul, “Kān plīanplāeng læ khong yũ khōng ‘attalak thin thĩ mữang Khōrāt phān mummộng klum chātphan [Persistence and Change in Place Identity of Korat City from the Perspective of Ethnic Groups],” (Ph.D. Dissertation, Khon Kaen University, 2022), 65.

Fig. 3 Ibid., 67.

Reconstructing the Ayutthaya Kingdom Waterway Network

Poomipat Norapoompipat* | Kreangkrai Kirdsiri

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

norapoompipat_p@silpakorn.edu | kirdsiri_k@silpakorn.edu

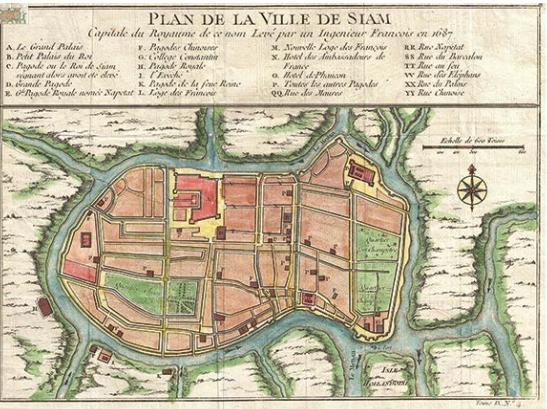
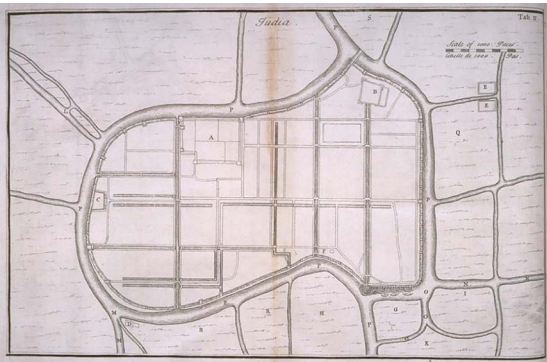
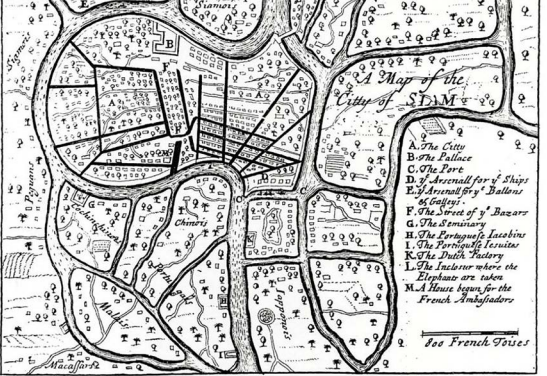
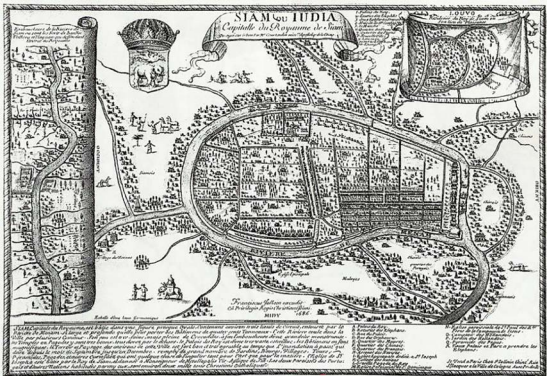
*Correspondence: norapoompipat_p@silpakorn.edu

Received 24-09-2025
Revised 28-05-2026
Accepted 02-06-2026

Abstract

Water culture was the heart of the city of Ayutthaya during the Ayutthaya Kingdom, with one of its most important elements being its waterway network. Known to many as a “water city,” Ayutthaya harnessed natural disasters, such as annual floods, to benefit everyday life. However, water management of the Historic City of Ayutthaya today primarily uses modern techniques with little to no semblance of the traditional techniques efficiently implemented during the Ayutthaya. This article reconstructs the traditional waterway network that existed within Ayutthaya City Island during the Ayutthaya Kingdom to provide a basis for more sustainable preservation of the historic city. It involves identifying the network by analyzing paintings and maps created during the Ayutthaya Kingdom and comparing them with historical documentation and the earliest archaeological survey map. The results are then overlaid onto a base map by cross-referencing the landmarks depicted in the selected works and the archaeological survey map. The article also discusses the importance and heritage of these waterways in relation to the wider city and civilization.

Keywords: Historic City of Ayutthaya, water heritage, water management system, historic urban landscape, cultural landscape

Paintings and maps:
six foreign-made
depictions of Ayutthaya

(Upper left)
Johannes Vingboons,
1665—never visited
Ayutthaya

(Upper right)
Jacob van Meurs and
Johannes van Someren,
1676—uncertain whether
they visited Ayutthaya

(Middle left)
Jean de Courtaulin de
Maguillon, 1686—possibly
lived in Ayutthaya from
1672 to 1674

(Middle right)
Simon de la Loubère,
1693—stayed in Ayutthaya
for 3 months in 1687

(Lower left)
Engelbert Kaempfer,
1727—stayed in Ayutthaya
for a month

(Lower right)
Jacques Nicolas Bellin,
1749—never visited
Ayutthaya and relied on
an anonymous French
surveyor

Introduction

The Ayutthaya Kingdom (1351-1767) was closely tied to its water culture, which contributed to its significance and to the core parts of its identity, as well as to the city's history, architecture, and artifacts. Ayutthaya was founded on an island surrounded by three rivers as a strategic location for trade and protection. These rivers made the land extremely fertile making it ideal for the agricultural activity that sustained the city.¹ Steve Van Beek writes that at its height, Ayutthaya was “equipped with 17 forts, 122 city and palace gates with 20 of them being water gates controlling boat traffic.” It also had a “complete canal network, including suburban waterways, measured over 140 kilometers.”² Several “shortcut” canals were also excavated to establish transportation routes outside the city, completing the network of the Ayutthaya water management system. These waterway networks were the centerpiece of Ayutthaya culture.

Today, the Historic City of Ayutthaya is among the most well-known tourist attractions in Thailand. The location was made a United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) World Heritage Site (WHS) in 1991. Since then, it has attracted large numbers of tourists from all over the world to the Historic City Ayutthaya.³ However, the current WHS boundaries established by UNESCO do not encompass the entire footprint of the premodern city, leaving several of its waterways unprotected.⁴ This calls for a detailed study into the historic water management system of Ayutthaya and its preservation status to better understand and conserve the value and integrity of this WHS.

Literature Review and Scope of the Study

This article focuses on Ayutthaya City Island and its waterways, including areas within and beyond the WHS boundaries (Fig. 1). It encompasses the complete footprint of the city as it appeared during the Ayutthaya Kingdom, including potentially hidden, unrecognized, or unmanaged water heritage outside the inscribed WHS boundaries. This will support their integration into the heritage site, enabling them to be studied and managed more effectively. The approximate total area of study is around 4,800 Rai (7.68 square kilometers). This article will focus on the site’s waterway network and related elements, including its history and planning.

Fig 1

Fig 1
Scope of study

Selected Data and Materials

The analysis materials can be categorized into two groups: historical paintings and maps, and historical documents and archaeological survey reports. This section offers an overview of these materials.

1. Paintings and Maps

This research focused specifically on foreign-made depictions of Ayutthaya. A total of six paintings, drawings, prints, and maps were selected for this study (Introductory figure on page 116). They are arranged from the oldest to the most recent. They are chosen because of their Ayutthaya period relevance. All of the selected works were created during the Ayutthaya kingdom.

Map 1: Johannes Vingboons, **Afbeeldinge der stad Judiad hooft des Choonincrick Siam [A Depiction of the City of Ayutthaya, the Capital of the Kingdom of Siam]**, 1665.

David Vingboons (c. 1576-1632) and Johannes Vingboons (1616/7-70), were seventeenth-century Dutch painters and cartographers who were hired by the Dutch East India Company (VOC) to work on 10 paintings of port towns in Asia.⁵ Among their works, Johannes created the two earliest foreign paintings of Ayutthaya. The *Iudea* [Ayutthaya] painting was done in 1663. Two years later, Johannes Vingboons painted *Afbeeldinge der stad Judiad hooft des Choonincrick Siam*, which portrays the island in a manner closer to a top-view map. This was a change from the earlier work, which depicts the island from a perspective comparable to a bird's-eye view. *Afbeeldinge* [a depiction] was otherwise unrelated to the ten port town paintings and was created for inclusion in the artist's book, *De Atlas van kaarten en aanzichten van de VOC en WIC* [Atlas of maps and views of the VOC and WIC].⁶

Importantly, Johannes Vingboons was also a professional cartographer who worked with map publishing houses in Amsterdam, suggesting he had sufficient cartographic skills. The 1665 work details significant landmarks, such as temples and palaces, more accurately compared to other early modern paintings of the city. The map-like characteristics of this work could have been beneficial for navigating the city, including identifying landmarks and waterways. Curiously, however, Vingboons had never been to Ayutthaya. His work was based solely on the data provided to him by VOC.

Map 2: Jacob van Meurs and Johannes van Someren, **De Stadt Judia [The City of Ayutthaya]**, 1676.

De Stadt Judia is recognized as Europe's oldest printed image of Ayutthaya. This image first appeared in Jan Janszoon Struys's book, *The Perilous and Most Unhappy Voyages of John Struys*, published in 1676. The book recounts Struys's journey to Siam and uses the painting to convey the city's atmosphere. Although Struys (1630-1694) visited Ayutthaya in 1649, the depiction he included in his book was based on a painting by an anonymous Dutch artist. This representation incorporated some imaginative elements, resulting in features that were not actually present in the southern area of the island.⁷ It remains uncertain whether Jacob van Meurs and Johannes van Someren made a short-term visit to Ayutthaya or if their map was compiled from secondary sources.

The version of the drawing selected for this paper was published by Jacob van Meurs (1619/20-c. 80) and Johannes van Someren (1622-76). The depiction of the island in this print was similar to the *Iudea* painting with minor key differences. One is the lack of water gates. Thavatchai Tangsirivanich suggests that this discrepancy was due to the construction work of the city walls in 1665. He also proposed that Struys be the owner of the original

sketch that Vingboons used for his *Iudea* painting. Further evidence supporting the first theory comes from several written documents detailing the activities of Jesuits in Siam. This text mentions Father Valguarnera of Sicily, who was appointed by King Narai (r. 1656-1688) to oversee the construction of Ayutthaya's walls.⁸ If this is accurate, it may have been possible to temporarily remove some infrastructure, including the water gates. As a result, *De Stadt Judia* could reflect the contemporary dynamics of the changing city.

Map 3: Jean de Courtaulin de Maguillon, **Siam ou Iuadia, Capitale du Royaume de Siam [Siam, or Ayutthaya, the Capital of the Kingdom of Siam]**, 1686.

Jean de Courtaulin de Maguillon, who was born around 1638, was a French Jesuit who lived in Ayutthaya from 1672 to 1674. The Jesuits who arrived in Ayutthaya received permission from King Narai to survey the area. As a result, de Courtaulin's map may be the first to be drawn using Western cartographic techniques based on legally acquired survey data. No maps of Ayutthaya created before de Courtaulin's can match its level of accuracy.⁹ A comparison of the locations depicted on the map with foreign historical accounts indicates that it possesses a significant degree of accuracy. For instance, the Nai Gai area is shown as a dense cluster of buildings, which Simon de la Loubère (1642-1729) described as being heavily populated by Chinese residents.¹⁰ However, the shape of the City Island near Nai Gai in this map differs from that in other maps, a topic that will be explored further in the analysis.

Map 4: Simon de la Loubère, **Plan de la Ville de Siam [City Plan of Siam]**, 1693.

La Loubère, a French writer and diplomat, was one of the most prominent foreign figures in Ayutthaya's history. He came to Siam as the head of a diplomatic mission in 1687. His 1691 book,

Du Royaume de Siam, detailed crucial information about the urban landscape of Ayutthaya through a broader lens and without preconceptions, especially compared with the accounts of foreigners from other professions. The book featured several illustrations, one of which was the *Plan de la Ville de Siam*. Similar to de Courtaulin's work, La Loubère's map—and other materials in his book—were based on his firsthand observations during his travels through Siam in the late seventeenth century. His journey took him from the City Island of Ayutthaya, following the eastern moat all the way to Louvo, which is present-day Lopburi. Since he personally experienced the landscape along this route, his records and maps of Ayutthaya are highly original and authentic.

Map 5: Engelbert Kaempfer, **Judia [Ayutthaya]**, 1727.

Engelbert Kaempfer (1651-1716) was a physician with the Dutch Embassy who spent approximately a month in Ayutthaya in 1690. He documented details about the landscape and cultural practices of Siam. Like La Loubère, Kaempfer created several significant maps of Siam, with a particular focus on rivers and their tributaries. His 1727 map of Ayutthaya was the first of its kind to be drawn geometrically. Kaempfer's approach to mapmaking played a crucial role in the development of cartography in Siam. He employed various scientific tools, including a large compass and diaries, and counted steps to measure distances accurately. Additionally, he engaged in discussions with locals to gather topographic information.¹¹ This dialogue with the local population was particularly important for accurately mapping Ayutthaya, as he incorporated a wide array of names for places, landscapes, and landmarks from a Siamese source known as Monprocena or Mun Phrom Sena.¹² As a result, Kaempfer's maps of Ayutthaya demonstrate a high level of authenticity and reflect the development and impact of Western cartographic techniques of that time, but are also sometimes limited in depth.

Map 6: Jacques Nicolas Bellin, **Plan de la Ville de Siam [City Plan of Siam]**, 1749.

As Western interest in the Kingdom of Siam increased during the eighteenth century, so did efforts to document the kingdom’s territory. Jacques Nicolas Bellin (1703-1772), a French cartographer skilled in geography and hydrology, created the 1749 map titled *Plan de la Ville de Siam*.¹³ Although Bellin's map was the most accurate representation of the island at the time, he never visited Ayutthaya. His map of Ayutthaya relied on secondary sources, specifically data from 1687 obtained from an anonymous French surveyor. The sources indicate that this surveyor may have been M. de la Mare, Jean Vollant des Erquains (1658-1729), or Thomas Valganeira.¹⁴ The map first appeared in the ninth volume of *Histoire Générale des Voyages*, published during the reign of King Maha Thamarachathirat II (r. 1733-1758). This book compiled several maps of various places around the world and became one of the most significant map collections of the eighteenth century.

Interestingly, the name of Bellin’s map is identical to that of La Loubère’s, as are several other artistic depictions and maps of the city. However, the level of detail in each representation varies greatly. To avoid confusion, these maps will be referred to by their respective authors’ names moving forward.

2. Books and Documents

Historical documents on the Ayutthaya Kingdom were significant to this research despite inconsistencies in their contents. Though such inconsistencies may have resulted from a lack of tools and technology for data recording and communication, the information conveyed was usually recorded chronologically, close to the events described, and frequently came from eyewitnesses.

In this study, historical documents and archaeological research were primarily used for identifying the exact name, location, importance, and characteristics of each waterway. This includes the Phanana Poomi Sathan documents, *The Description of Ayutthaya* by Phraya Boranratchathanin (1872–1936), Phraya Boranratchathanin’s *Survey Map of the Ayutthaya Landscape*, and the *Survey Map of Ayutthaya City* by the Fine Arts Department, Ministry of Culture, Thailand.

Research Methodology

This research employs a combination of comparative studies and document analysis. After analyzing the data to identify the locations and characteristics of each waterway, these elements were overlaid onto a base map, completing the conceptual reconstruction process. The outcome was the conceptual reconstruction of the waterway network within Ayutthaya City Island. This process consisted of four phases. The first phase involved identifying waterways and landmarks, which facilitated the discovery of previously unknown waterways and enabled verification of their existence and location using known landmarks.

The second phase involved “coding” the waterways by assigning each one a unique “code name.” This process required comparing selected maps and artworks to accurately match each code to its corresponding waterway, enabling individual comparisons. The focus of this comparison was to identify differences in the depictions to improve accuracy and enhance understanding of the reasons behind any apparent discrepancies.

The third phase involved investigating historical records and archaeological reports for mentions of the waterways. This research provided more detailed data for the network. Finally, the fourth phase involved cross-referencing and overlaying the identified waterways onto a base map. This cross-referencing used landmark locations and compared various characteristics to help ascertain the possible present-day locations of each waterway. The overlay technique was applied using digital programs, incorporating data from the previous phases.

Analysis, Discussion, and Results

Phrase 1:
Identifying the Waterway Elements and Recognizing the Landmarks

The determination of possible waterways in Phase 1 laid the foundation for the comparative analysis in the second phase. These processes then worked in tandem with comparative analytical methods, forming the basis of the grounded theory concept.¹⁵

Although all the maps showed a similar shape for the island, the details within the city were not drawn consistently. Some variations included differences in architectural styles, the placement of specific features, and the arrangement of roads and waterways. Despite these inconsistencies, certain similarities were clear enough to be recognizable. These similarities helped identify which elements could represent waterways. The key criteria for determining waterways included: parallel lines with a long, narrow shape, the use of blue or green colors in colored illustrations or maps, the presence of ripple patterns, a definite starting and ending point, and an open connection to another body of water.

Phrase 2:
Comparing and the Coding of the Waterways between each Artwork and Map

The waterways were identified and coded by noting their common characteristics relative to identifiable landmarks. Each waterway has a unique set of characteristics common in visual depictions. If two waterways in different depictions share the same characteristics, they will be considered as representing the same waterway. Once the same waterways were identified across the selected works, each was assigned a distinct code for comparison.

The waterways were classified as vertical or horizontal based on their orientation and alignment with cardinal directions. Designated codes and colors were assigned to each. For example, vertically aligned waterways

were coded as “VW” alongside an ordering number. This meant that vertical waterway 1 was coded as “VW1,” vertical waterway 2 as “VW2,” and so on. Similarly, horizontal waterways were coded as “HW” with their own set of ordering numbers.

Because the selected works varied in their modes of depiction, the study began by categorizing the paintings and works into two groups based on whether they were culturally or spatially focused. The comparisons used the works with the most complete depictions of waterway networks (the spatial maps) as a basis for examining those with less detail (i.e., the artworks). The two works selected for comparison are Map 5: Kaempfer’s, 1727; and Map 6: Bellin’s, 1749, both chosen for their accurate depiction of scale and geometry.

The first comparison was made between Kaempfer’s and Bellin’s maps (Fig. 2). Twelve vertical and fourteen horizontal waterways were identified from these two maps. At first glance, it was obvious that the works share many similarities: they depict the shape and form of the city and the land in similar ways. The waterways shown share several characteristics that simplify identification and coding. Further analysis revealed some subtle differences. Several waterways shown on Bellin’s map are missing from Kaempfer’s. These include VW1, 10, and 12, and HW3–4, 8–9, and 14–15. Kaempfer’s map shows the waterways in straighter lines, while Bellin’s map displays them with curves in certain areas.

Another notable difference is in the portrayal of the waterway network on the western side of the island, specifically between VW5 and the west Chao Phraya River moat. Kaempfer’s map shows no vertical channel beyond VW5, indicating that the horizontal waterways extend westward without any converging junctions. However, Bellin’s map depicts two additional vertical water channels, VW9 and VW10, making it closer to the first archaeological map by Phraya Boranratchathanin. However, the length and connection points of these two waterways in Bellin’s map differ from those on the archaeological map. For example, VW10 is much shorter and does not make any contact with the series of horizontal waterways in the west (HW2-7).

[1690-1727] Engelbert Kaempfer

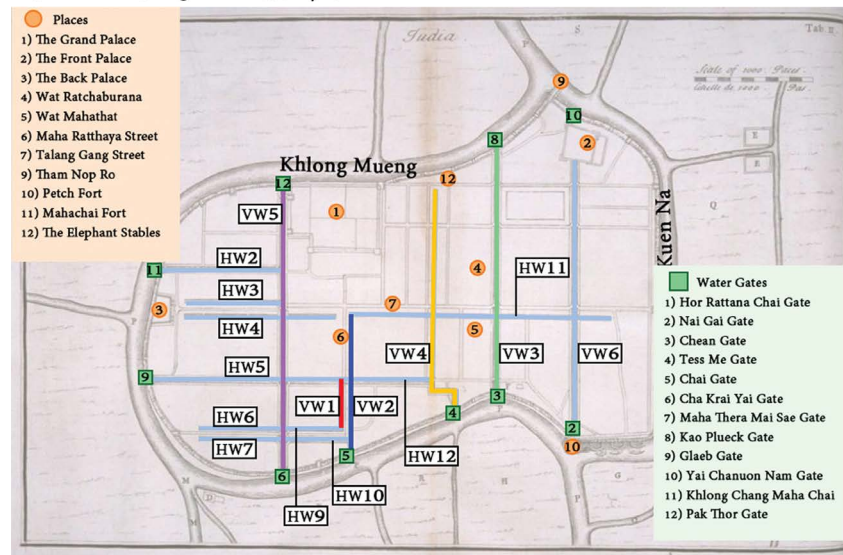

Fig 2

The identification and coding of waterways on spatial maps: Map 5: Kaempfer, 1727 (top) and Map 6: Bellin, 1749 (bottom)

[1749] Jacques Nicolas Bellin

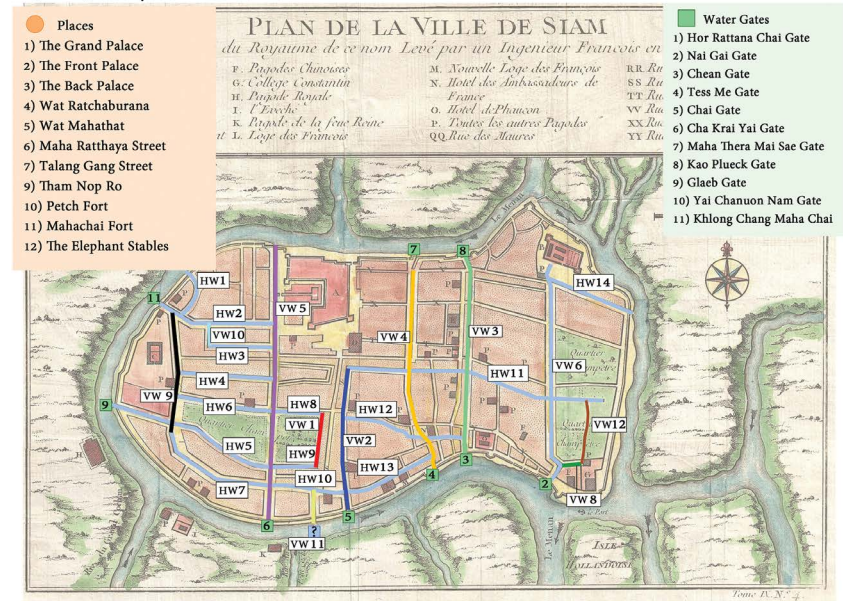

Fig 2

The remaining selected paintings and maps can be considered culturally focused. Although the idea of cultural mapping is a relatively modern notion, humans began mapping cultural expressions long before the 20th century, most obviously in sea navigation maps.¹⁶ The cultural maps utilized in this research were not created according to a consistent spatial scale. The City Islands depicted in each of these works vary in shape. Additionally, the number, shapes, and orientation of the waterways also differ between the illustrations.

The first two cultural depictions to be compared are the prints by La Loubère in 1693: Map 4, and Courtaulin de Maguillon in 1686: Map 3 (Fig. 5). Both maps are essential for understanding the waterway system, as both publishers were regarded as significant sources of contemporary written evidence regarding the history and landscape of Ayutthaya city during the Ayutthaya Kingdom. While the two works might appear straightforward at first glance, a detailed analysis reveals discrepancies in the characteristics of VW7-8. In La Loubère's print and Vingboon's and Struy's paintings, these two waterways are depicted diagonally, with the southern ends clustered or converging near Petch Fort (Landmark 10) and their northern ends pointing toward the northeastern corners of the city. In Courtaulin de Maguillon's print, however, the VW7-8 are vertically aligned (north to south) and parallel to the other vertical waterways.

Landmarks are also placed at different locations in Courtaulin de Maguillon's print than in other works. These include both those within the city, such as Petch Fort, and those outside it, including foreign settlements, especially to the southeast. One example of this is the Chinese settlement's position, which was located on the eastern side of the moat, on the other side of the city rather than to the south.

To explain this discrepancy, the publisher's credibility must first be established. La Loubère's account has been acknowledged as highly credible, as the book recounts his experiences visiting Siam during the Ayutthaya Kingdom.¹⁷ La Loubère's travels to Louvo are documented in the treaty signed there between him, fellow French delegate Claude Céberet du Boullay (1647–1702), and the Siamese delegates, Okya Phra Sadet and Phra Sri Phihat Ratannarajakosa.¹⁸ Lopburi, formerly known as Louvo, was a significant city long before the establishment of Ayutthaya and continued to play an important role as a “sacred city” after Ayutthaya rose to prominence.¹⁹

Another piece of evidence is that La Loubère described the island and the surrounding rivers and streams in detail in his writing. For example, he mentioned that the City Island “has almost the figure of a purse” and “The river meets it at the north by several channels, which run into that

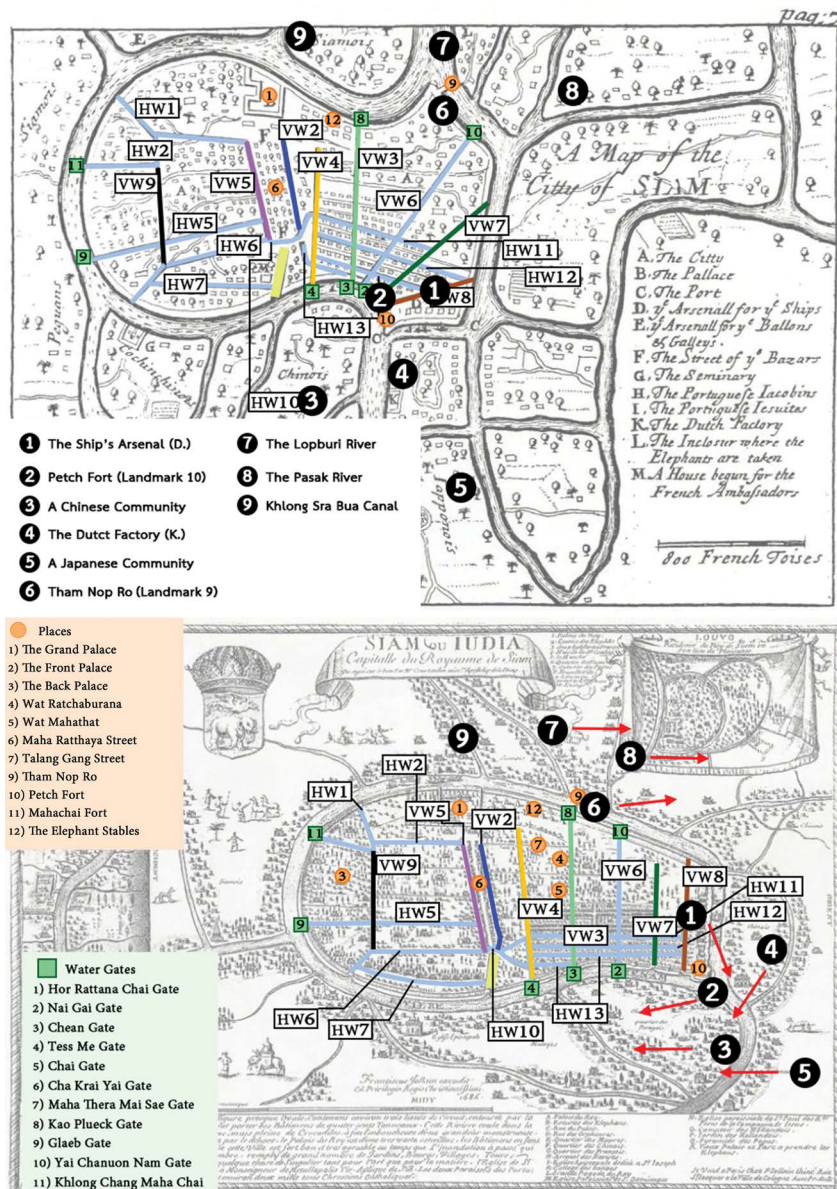

Fig 3
The presumed correction of Map 3: Courtaulin de Maguillon, 1686 (bottom) compared to Map 4: La Loubère, 1693 (top)

Using La Loubère’s map as a reference can help further identify the characteristics of the discrepancies found on the eastern side of the island in Courtaulin de Maguillon’s map. For example, the location of the landmarks in De Maguillon’s map seemed to have been moved anti-clockwise from their actual locations (Fig. 3). For example, Petch Fort and the Chao Phraya River, which flows toward Bangkok, are illustrated at the southeastern corner of the island. However, in La Loubère’s map—and as evidenced today—both locations are positioned farther west, with an urban area situated between these landmarks and the Khu Khue Na (คูขื่อน้ำ) moat. Foreigners’ settlements outside the City Island appear to be arranged similarly. However, the number of landmarks in this area remains unchanged between the two maps.

This deduction, combined with the previous three supporting findings, suggests that the graphical presentation of the eastern side of the City Island in Courtaulin de Maguillon’s work might not be accurate to reality; it is bent and twisted. A hypothetical correction of de Maguillon’s map is shown in Figure 3. Once the eastern end of the map is rotated clockwise, the positioning of the landmarks, settlements, and streams in and outside of the City Island more closely resembles that of the other visual works. Furthermore, when inspecting the boundaries of the land lots around VW7-8, which now belong to Wat Suwan Dararam, the boundary lines on the northern side are duplicated on the current land lot map. Comparing these to La Loubère’s map, the shape and diagonal alignment of these boundary lines appeared similar to the shape of VW 7 (Fig. 4).

Comparing both maps to the other works, both clearly depict fewer waterways than the spatial maps used as references. Since these maps were also not at any scale and the ratios of the land areas varied greatly, the identification process could only be achieved by referencing landmarks. The most significant landmark for this purpose is the Grand Palace. In La Loubère’s map, two parallel vertical waterways can be seen to the south of the Grand Palace running on either side of the street marked “Street of y’ Bazars.”²¹ This street was presumably Maha Rattaya Street (Landmark 6). While these characteristics mirror those of VW1-2, VW5

which environs it; and leaves it on the south, by separating itself again into several streams.”²⁰ This information, combined with the fact that La Loubère’s map depicted VW 7-8 similarly to Map 1: Vingboons, 1665, and Map 3: Courtaulin de Maguillon, 1686, contributes greatly to his credibility.

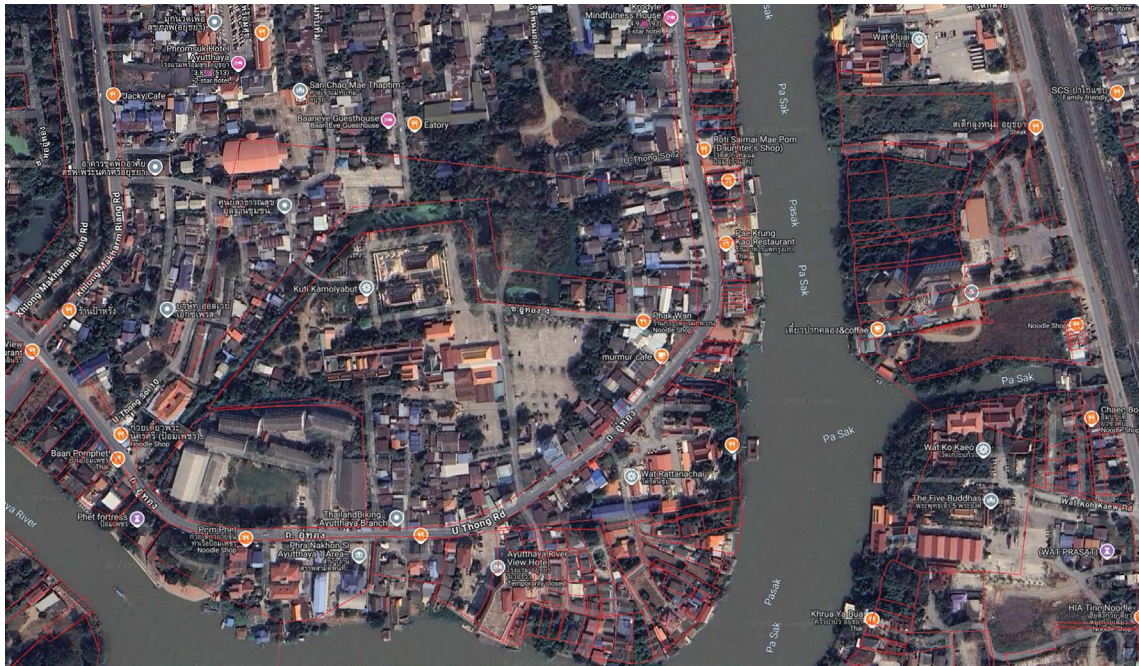

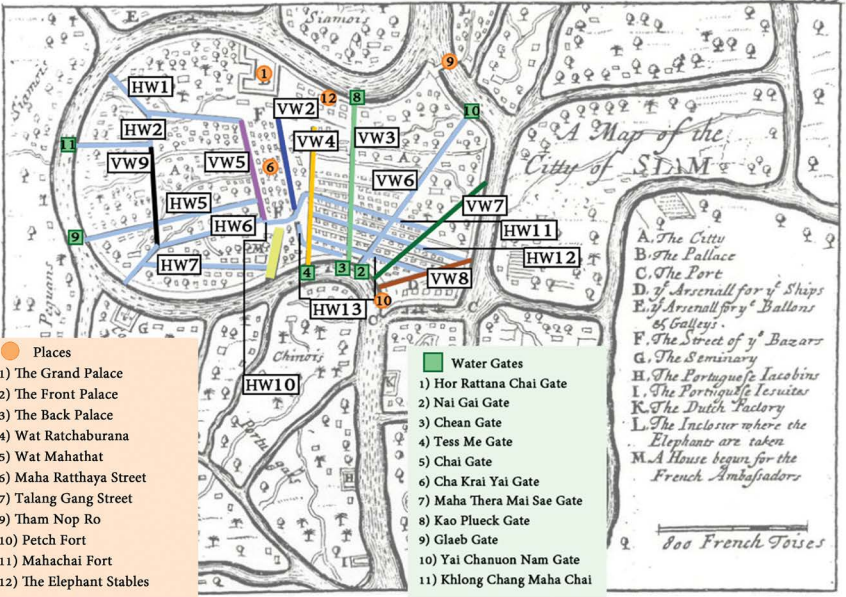
Fig 4

was the only waterway that ran along the western wall of the Grand Palace. VW1 was a short waterway that did not reach the southern boundary of the Grand Palace nor Pa Thon Street, whereas the parallel waterways in both maps span from the Palace to almost the southern edge of the island, waterways were more likely to be VW5 and VW2. This assumption is supported by a series of horizontal waterways on the west side of the city (HW1 to 7), which are located in the same positions as shown on the spatial maps. The connection points and other characteristics of VW 5 and the horizontal waterways in this area match those in the spatial maps. While the parallel waterways appear to be aligned closer to the eastern side of the Grand Palace on de Courtaulin de Maguillon’s map, the location is less credible than La Loubère’s, given the map’s distortion. The waterways were identified and coded. Under these assumptions, the results are displayed in Figure 5.

The last two paintings, Map 1: Johannes Vingboons, 1665, and Map 2: Jacob van Meurs and Johannes van Someren, 1676 (Fig. 8), were the most challenging to decipher of all the selected visual works. The two paintings depicted the shape of the City Island and the waterways, which were markedly different from other works in the selected pools of

Fig 4
The land lot map around
the Vertical Waterway
Areas 7 and 8

[1693] Simon de le Loubère

[1686] Jean de Courtaulin de Maguillon

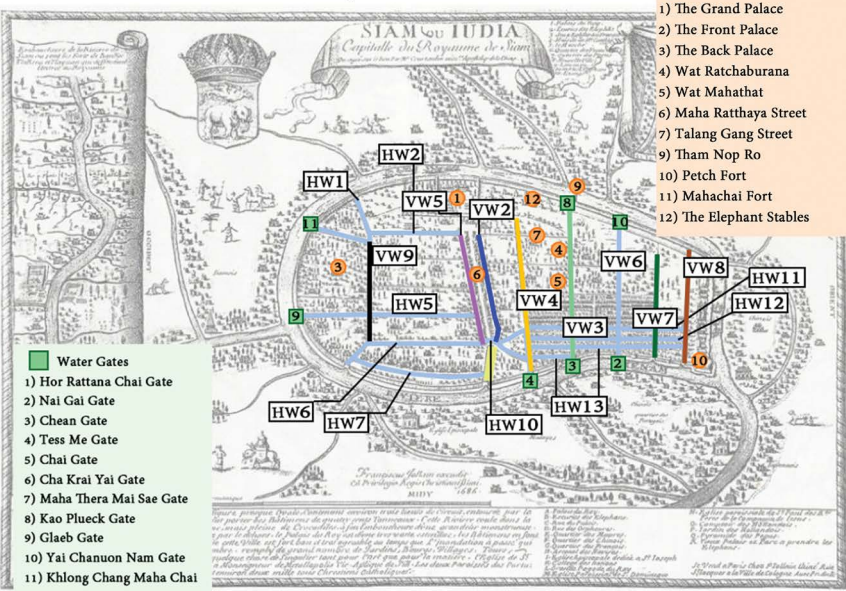

Fig 5

Fig 5
The identification and
coding of waterways in
cultural maps (prints)

paintings and maps. Meurs and Someren’s work portrayed the City Island from a perspective approximating the view from a higher point in front of Petch Fort. The selected version of Vingboon’s painting could be a modified depiction of his earlier work, the *Iudea* painting. As the previous methods of waterway identification proved unhelpful due to the change in perspective, a new identification method was needed.

The new method in question utilized landmark mapping and three-dimensional perspectives. It employed a pre-identified base map, created by overlaying the waterways identified in the four previous works onto Phraya Boranratchathanin’s survey map, and then adjusting the base map to match those of Vingboons and Meurs and Someren using shared landmarks as reference points. These processes enabled the waterways in the last two paintings to be identified.

In Vingboon’s case, Wat Ratchaburana and Wat Mahathat can serve as reference points. These two landmarks were clearly positioned between two waterways, which themselves can serve as reference points. These are VW4 on the western side (left) and VW 3 on the eastern side (right) of the landmarks. The other three referencing points are the Grand Palace, Front Palace, and Petch Fort (Fig. 6).

Meurs and Someren’s map, on the other hand, was much more complicated. This is because the map portrays the island with several peculiar characteristics that do not match most other works or the island’s current physical appearance. For example, in this map, the land at the northeastern corner, near Tham Nop Ro (ท่าบร) or Ro Weir, is depicted as having two “pointy” tips. In reality, the land has only one triangular point jutting into the city’s moat. Furthermore, the buildings in this drawing are depicted in a Western style instead of the real Thai buildings, which in turn makes the identification of architectural landmarks a challenge. Only the most distinctive landmarks can be identified with any certainty. However, these peculiarities also benefit the analysis, as they can serve as reference points for the new comparison method. The shape of the land near the boundaries, the city walls, and the locations of Petch Fort and Front Palace were used here as referencing points (Fig. 7).

Once the base map was distorted according to the reference points, the shape of the City Island approximated the depiction by Meurs and Someren. In the depiction, the northeastern corner of the island, once distorted, appeared to have two triangular tips. Furthermore, the shape of the waterways in the distorted base map more closely matched Meurs and Someren’s work, enabling waterway identification.

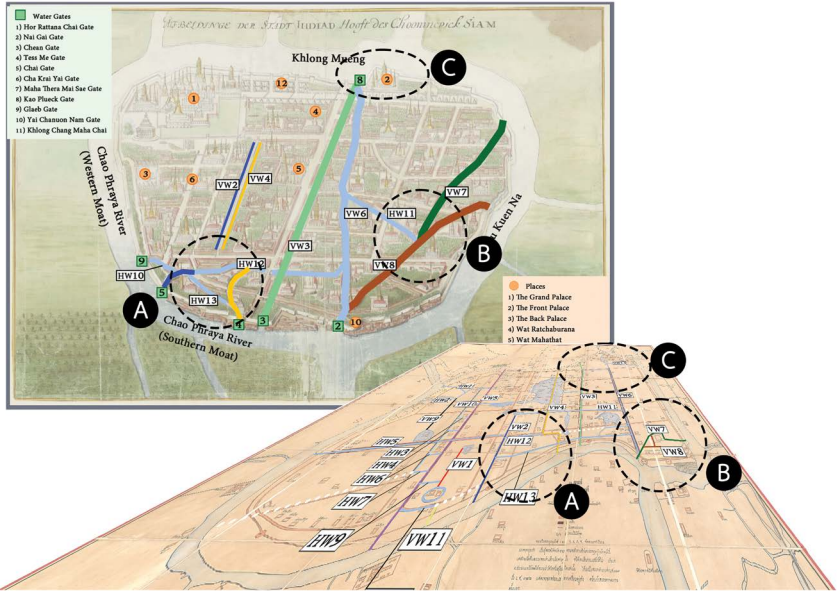

Fig 6

Fig 6
The analysis of
Vingboons’s painting using
a perspective method

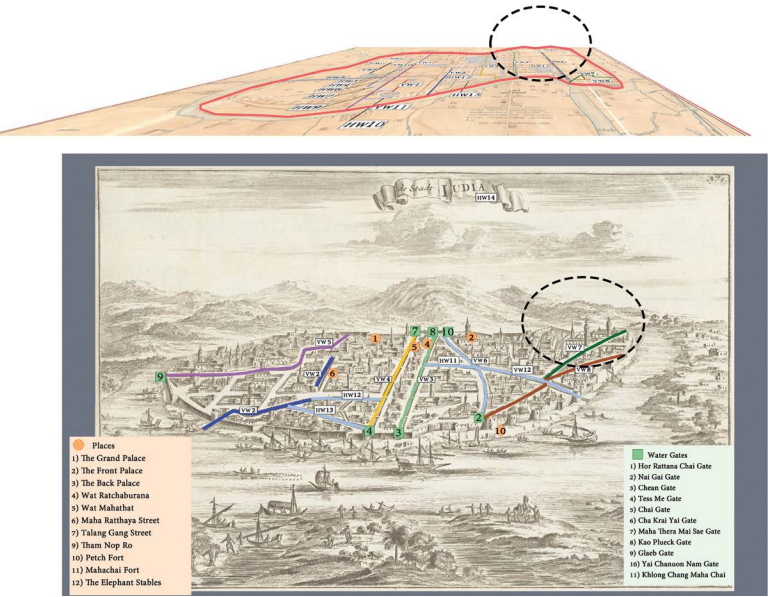

Fig 7

Fig 7
The analysis of Meurs and
Someren’s map using
a perspective method

However, this led to the detection of a mysterious vertical waterway exiting Chai gate (water gate 5). This waterway is short, curved, and separate from other vertical waterways. Even with the new comparison method, this waterway remained problematic because three vertical waterways exited various water gates in the vicinity.

It was therefore necessary to compare other characteristics. Inspecting the contorted reference map, two defining characteristics could be attributed to the problematic waterway: 1) the waterway that exited Chai gate in the reference map was VW2, and 2) VW2 also ran parallel to Maha Rattaya Street. Its unusual characteristics of being separated from the main VW2 and being a curved waterway can also be explained. In Phraya Boranratchathanin’s map, at the southern end of VW2 near the Chai gate, there is a bridge that separates the water channel. When perceived from a certain angle, this gives an impression of a separate waterway. The curved shape of VW2 could also be attributed to the contortion of perspective. Therefore, it can be deduced that this waterway was the VW2.

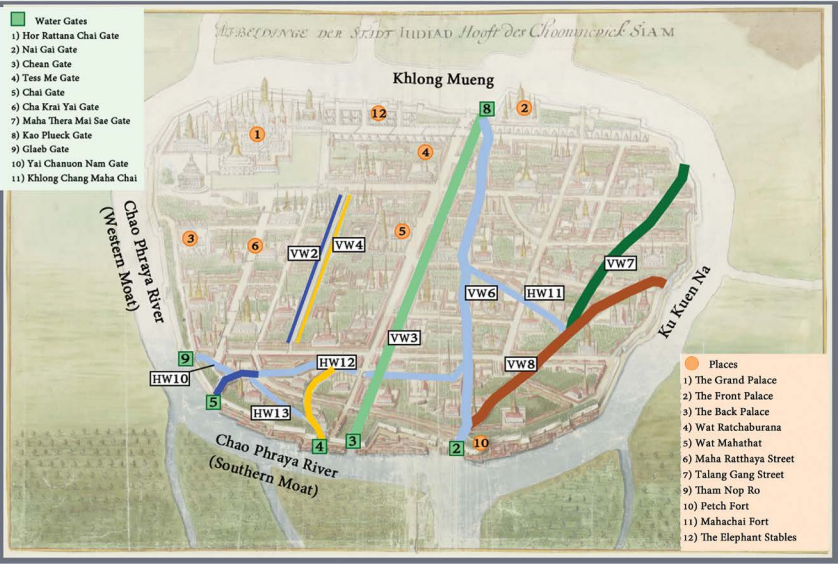
The result of this identification process is shown in Figure 8.

Phase 3:
Analysis of Historical Records and Archaeological Surveys

The “*Phanana Poomi Sathan*” [*Description of the Landscape of Ayutthaya*] was written after the Ayutthaya period and recounted the physical description of the city. The document was given significant comments on the *Descriptions of Phra Nakhon Si Ayutthaya Map* by Phraya Boranratchathanin during the early Rattanakosin Kingdom (1782-1932).²² Phraya Boranratchathanin also conducted the first recorded archaeological expedition to Ayutthaya and produced the first detailed archaeological map of the city in 1907²³ (Fig. 9). Several archaeological studies of the city followed in the years that followed. One of the latest archaeological maps of the island is the *Map of Ayutthaya City* by the Fine Arts Department²⁴ (Fig. 10). The map details numerous urban elements, including canals and temples.

However, not all credible historical records mention the existence of the City Island’s waterways. Those that did omit some waterways depicted in the selected visual works, which were created during the Ayutthaya Kingdom.

[1665] Johannes Vingboons

[1676] Jacob van Muers and Johannes van Someren

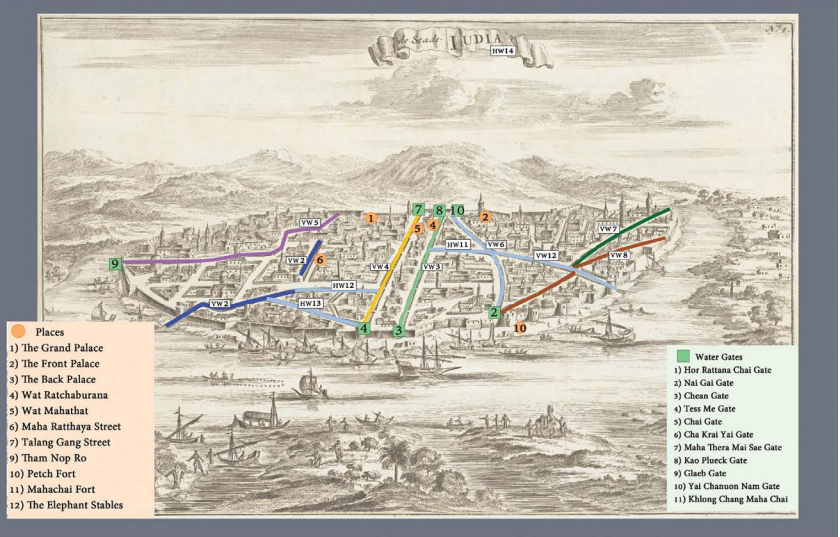

Fig 8

Phanana Poomi Sathan is among the Thai historical records that describe many waterways, as well as details of Ayutthaya and its landmarks. However, *Phanana Poomi Sathan* does not list all the waterways that existed on the City Island during the Ayutthaya Kingdom. Some waterway names are mentioned directly, along with descriptions of their approximate locations, noting their direction and proximity to other landmarks, such as bridges. Others are only described without names. Some only have certain elements of the waterways, such as their correlated water gates mentioned.²⁵

Fig 8
The identification and coding of waterways in cultural maps (painting and drawing)

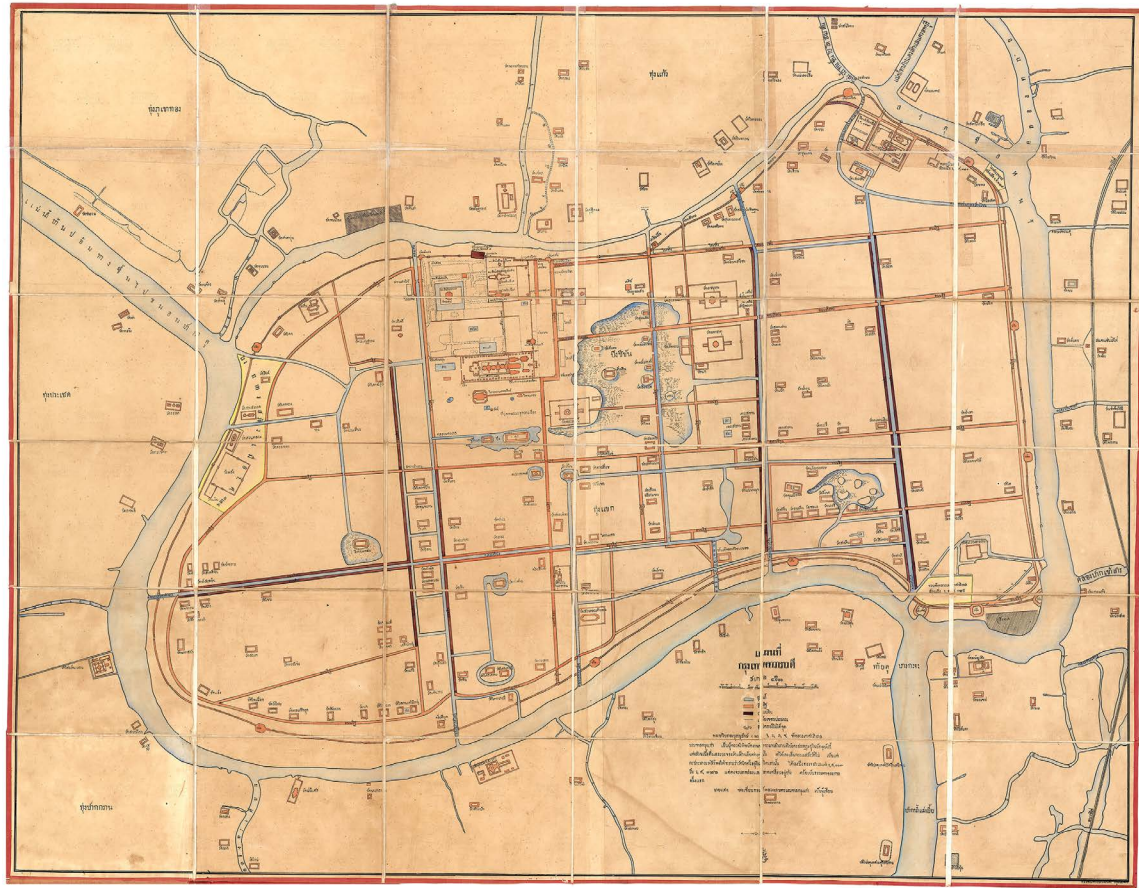

Fig 9

As the first full-scale modern archaeological survey and the last before the City Island was modified, Phraya Boranratchathanin's map and his description of the City Island were crucial to the study of its historical landscape. Among the thorough presentation and description of the site, water channels and sheds are explicitly shown, described, and interpreted. Phraya Boranratchathanin's map (Fig. 9) depicts a holistic system of water channels within the city walls, including some that had never been depicted elsewhere. These include HW15, the pools around Wihan Glaep (วิหารเกลป), the She Kan Basin between the Grand Palace and Wat Mahathat temple, and a pool between VW3, the narrow water moat surrounding the old prison, and VW6 near the group of temples (including Wat Khun Mueang Chai (วัดขุนเมืองใจ) and Wat Tha Chin (วัดท่าจีน)). Interestingly, the map does not show some of the waterways that appear

Fig 9
Phraya
Boranratchathanin's
archaeological survey map
in 1907

in the early modern visual works (VW12 and HW8). Some waterway lengths and points of convergence also differ from those depicted in older works, such as VW9 and HW12. Because this archaeological survey was conducted at a later period, some waterways may have become shallower due to disuse.

Another important document considered is the *Ayutthaya Landscape Map* of by the Fine Arts Department (Fig. 10). The map reconstructs the city's landscape by accurately detailing the positions of important landmarks, streets, and some waterways. This map features numerous names of waterways depicted in early modern visual works, along with a few that are not included. However, it does not capture all the waterways found in the conceptual reconstruction of the waterway network. Some prominent waterways are marked on the Fine Arts Department map, such as VW5 (Khlong Cha Krai Yai - คลองชะไกรใหญ่) and VW6 (Khlong Nai Gai - คลองน้ำเก้).

Fig 10
Ayutthaya Landscape Map
by the Fine Art Department
in 2015

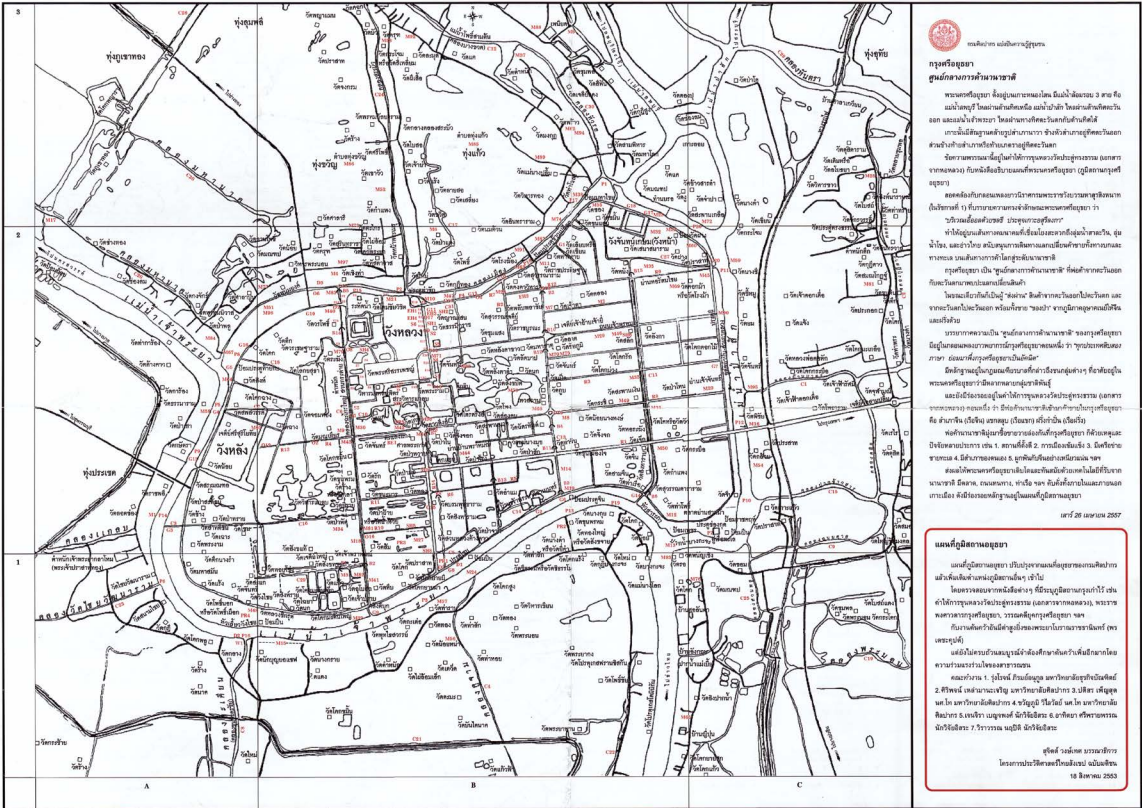

Fig 10

Phrase 4:
The Comprehensive Restoration of the Waterway System

After gathering sufficient data on the characteristics and chronological depictions of each waterway, it was possible to compile the complete system of waterways from the different depictions.

Phraya Boranratchathanin’s 1907 map served as the base map for this complete interpretation. His map was the only spatial representation to include measurable distances and accurate proportions, documenting the state of the city’s waterways before significant modern changes. It also highlighted important landmarks, many of which are recognized as sites of temple ruins, which are essential for identifying each waterway.

Using the identified and coded waterways and other landmarks as reference points, the remaining waterways depicted in the early modern sources (but not visible on Phraya Boranratchathanin’s map) were mapped onto the base map. The result is shown in Figure 11, which displays a potentially complete premodern waterway network. Importantly, this map includes waterways depicted in the selected works, which dated to the seventeenth and eighteenth centuries, that were no longer visible at the time of Phraya Boranratchathanin’s survey in the early twentieth century (shown as white dotted lines).

Discussion

A total of twenty-seven waterways can be identified in the conceptual reconstruction, using maps and paintings from the seventeenth to the eighteenth centuries (Fig. 11), twelve of which were verticals and fifteen horizontals. The reconstruction includes the assumed locations of each waterway, though some may differ from prior depictions. For example, a previous comparison study indicated that, on the west side of the city island, HW7 could have extended diagonally along the brick road and exited the city island at a southwestern, unseen water gate. VW9 could possibly be extended from its convergence with HW5 around Wihan Glaep

(วิหารเกลม) southward until it was perpendicularly joined to HW7. HW3-4 and 6 could have extended southward from their intersections with VW10 to reach VW9. HW6 could also have extended eastward to merge with the northern end of VW1.

Another difference on the west side of the city island was the length of HW10, which was much longer and farther south, running parallel to VW5 and 9. HW15 was also absent from depictions prior to Phraya Boranratchathanin’s map. Interestingly, certain vertical and horizontal waterways seemed to overlap. This was because some waterways were curved at their points of convergence. For example, VW4 (Khlong Thep Me - คลองเทพมี) overlapped with HW12 near Wanorn Bridge (สะพานวานร) before exiting the city island to the south. Lastly, part of the VW6 (Khlong Nai Gai - คลองในไก่) in the north, particularly the western half of the waterway surrounding the Front Palace, from the convergence with HW14 to the northern terminus, was presumably constructed later.

Fig 11
The reconstruction of the holistic Ayutthaya period water network

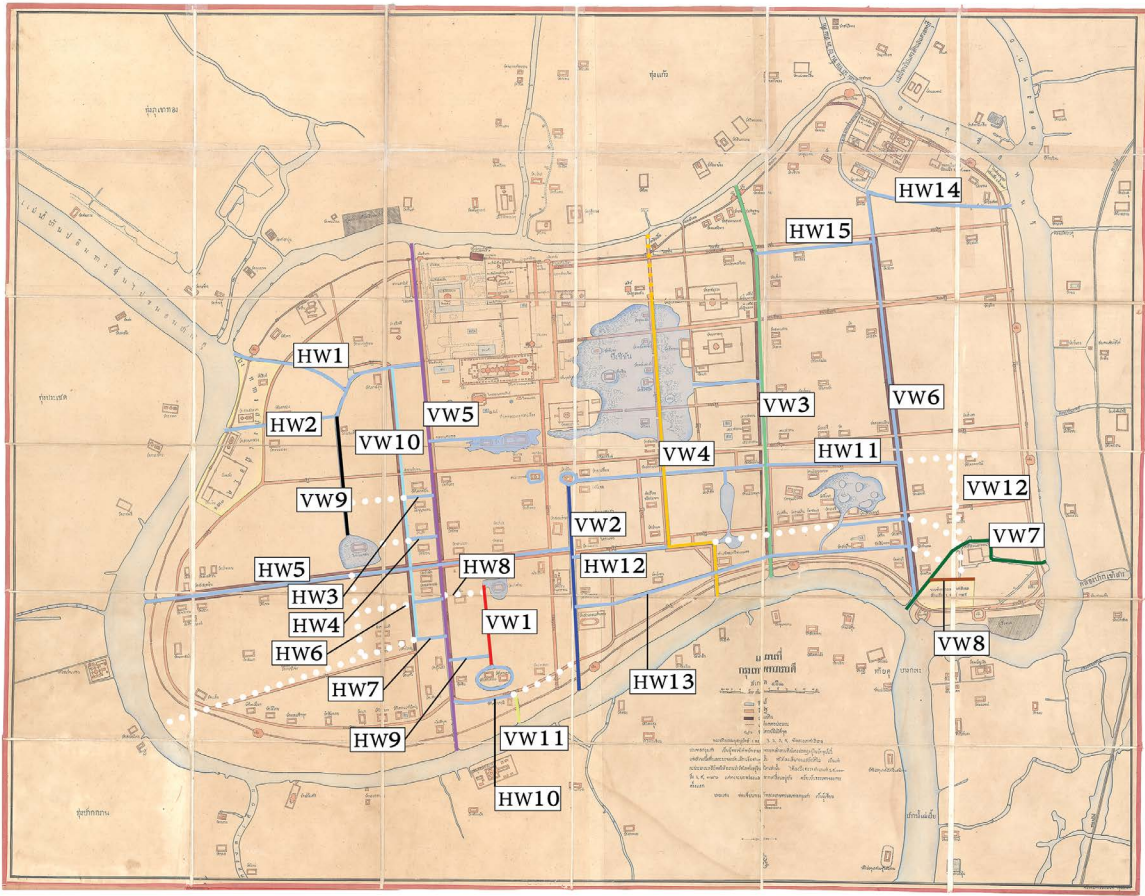

Fig 11

When comparing the reconstruction results with current and previous depictions of Ayutthaya, several other observations can be made. For example, the reconstruction has more waterways than either the historical or modern maps, including the *Ayutthaya Landscape Map* in the *Summary of Thai History Project Matichon Issue*. This is because the reconstruction includes all the waterways from both historical and modern works. Many historical waterways were no longer present by the time Phraya Boranratchathanin's map and the *Ayutthaya Landscape Map* were made. Meanwhile, other waterways may have been added after the contemporary maps from this study were created.

1) In the first case, some waterways that were not recorded in modern archaeological maps were depicted in contemporary works. The waterways that fit this case are represented on the reconstructed map as fully lined and colored. According to their depiction in contemporary works, historical and archaeological documents, and empirical evidence, these waterways are highly likely to have existed during the Ayutthaya Kingdom.²⁶ These waterways, especially the most frequently depicted canals like Khlong Nai Gai (VW6) Khlong Cha Krai Yai (VW5) and Khlong Pratu Kao Plueck (VW3), had historical value. For example, Khlong Nai Gai cuts directly through one of the city's busiest markets in the southeastern area of the island, where one could find an abundance of goods for sale. European accounts also mentioned the place being inhabited by diverse peoples²⁷, an explicit testimony to the location once being the "center of global diplomacy and commerce" as stated in the Statement of Outstanding Universal Value.²⁸

2) Meanwhile, some waterways recorded in the modern archaeological maps might not have been depicted in contemporary depictions. Some examples are HW3-4 and 6. The waterways that fit this case are shown on the reconstructed map as white dotted lines. Interestingly, these were found during the first archaeological survey, conducted before Ayutthaya's modernization. However, little evidence supports the existence of such waterways.

The lack of depiction of these waterways in contemporary sources can be understood through the further inspection of historical accounts. Kaempfer describes the western part of the city island, where HW3-4 and 6 are situated, as resembling a marshland with few inhabitants. Chris Baker suggests that the network of waterways in this area might have been an attempt to drain off excessive water.²⁹ When inspecting the area closely using Phraya Boranratchathanin's map, a series of temples is located within a specific part of the network (VW5, VW9-10, HW1-7). These temples include Wat Pa Phat, Wat Prahm, and Wat Chedi Yai, whose ruins still exist today. These support the likely existence of waterways that might not have been depicted as often as others in the contemporary works.

Conclusion

In conclusion, the network of waterways within the City Island of the Historic City of Ayutthaya had been reconstructed using the identification of primary waterways, vertical and horizontal, through historical approaches and the conceptual reconstruction of the waterway network through cross-referencing of landmarks and combining the identified waterways. In this study, there was a total of 27 waterways identified, 12 verticals and 15 horizontals. Even though some of the waterways found in the paintings and maps depicted less frequently compare to others, there is a number of supporting pieces of evidence, such as written passages in credible documents and the observable empirical evidence, that validates their existence.

Lastly, this study provided only the basics—a glimpse into the further understanding of the much more complicated water system of the historic city in hope that the result will be beneficial to such studies, protection and management and decision-making of the invaluable testament to one of the greatest civilizations that ever existed and Thailand's and the world's national treasure that is the Historic City of Ayutthaya.

Acknowledgment

This article is part of a thesis entitled “Ayutthaya Historical Waterscape: A Study of Water Management from Past to Present,” for the Master of Architectural Heritage, Creative Industries, and Tourism Management Program at the Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand.

Notes

1 Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, **A History of Ayutthaya: Siam in the Early Modern World** (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 177-181.

2 Steve Van Beek, **Thailand Reflected in a River** (Hongkong: Wind & Water, 2004), 58.

3 Russell Staiff and Somyot Ongkhlup, “Tourism and the Perceptions of Local Communities: Case Study of the World Heritage Site of the Historic City of Ayutthaya, Thailand,” in **World Heritage Papers Vol. 31: Community Development through World Heritage** (Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 2012), 48-52.

4 UNESCO World Heritage Centre, **Decisions Adopted during the 43rd Session of the World Heritage Committee (Baku, 2019)**, <https://whc.unesco.org/document/176361>, 164.

5 Thavatchai Tangsirivanich, **Krung Si ‘Ayutthayā nai phānthī Farang [Ayutthaya in Foreigners’ Map]** (Bangkok: Matchon, 2006), 43.

6 Johannes Vingboons, **De Atlas van Johannes Choonincrik Siam [Vingboons’s Atlas on Dutch East and West Indies (V.O.C. & W.I.C.), 1621-1650]** (Haarlem: Fibula–Van Dishoeck, 1981), 71.

7 “*Jan Struys, The Perillous and most Unhappy Voyages of John Struys....*,” translated by John Morrison, London 1683,” **Journal of the Siam Society** 94 (2006): 177.

8 Luigi Bressan, “The First Printed Sentence in Thai: A.D. 1646,” **Journal of the Siam Society** 91 (2003): 242.

9 Thavatchai Tangsirivanich, **Krung Si ‘Ayutthayā nai phānthī Farang**, 69.

10 Ibid., 71.

11 Margarete Lazar, “The Manuscript Maps of Engelbert Kaempfer,” **Imago Mundi** 34 (1982): 66-71.

12 Oscar Frankfurter, “Some Remarks on Kaempfer’s Description of Siam, 1690,” **Journal of the Siam Society** 6, 3 (1909): 30-31.

13 Abigail Cate, **Jacques-Nicolas Bellin**, Accessed January 15, 2026, Available from <https://www.argomaps.org/people/jacques-nicolas-bellin/>.

14 Thavatchai Tangsirivanich, **Krung Si ‘Ayutthayā nai phānthī Farang**, 77-78.

15 The concept of data comparison by coding was built on the theory of data Coding in Qualitative Analysis. Kathy Charmaz, **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis** (Wiltshire: The Cromwell Press, 2006), 54.

16 Janet Pillai, **Cultural Mapping: A Guide to Understanding Place, Community and Continuity** (Selangor: Strategic Information and Research Development Centre, 2020), 22-26.

17 The Organizing Committee for the Fiftieth Anniversary Celebrations of His Majesty’s Accession to the Throne, **Prachum phongsāwadān chabap Kānchanāphisēk lem sipċhet [The Chronicle Annals, Volume 17]** (Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department, 2021), 4.

18 George Coedès, “Siamese Documents of the Seventeenth Century,” **Journal of the Siam Society** 14, 2 (1921): 22.

19 Kreangkrai Kirdsiri, ““Ān mai-mōng mai: pī sathāpanā Phra Si Rattana Mahāthāt ‘Ayutthayā [Re-Reading – Re-Thinking: New Hypothesis about Year of Establishment of Phra Si Rattana Mahathat Ayutthaya],” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 12 (January - December 2015): 80.

20 Simon de La Loubère, **The Kingdom of Siam** (London: Oxford University Press, 1969), 6.

21 Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - SIMON DE LA LOUBERE - Pub. 1693 (Eng Ver.)**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_DeLaLoubere.html.

22 Phraya Boranratchathanin, **Athibāi phānthī Phra Nakhon Si ‘Ayutthayā [The Descriptions of Phra Nakhon Si Ayutthaya Map]**, Accessed June 28, 2025, Available from <https://vajirayana.org/อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา>.

23 Phraya Boranratchathanin, **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**, Accessed June 28, 2025, Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>.

24 **Phānthī phūm sathān ‘Ayutthayā rūam wat rāng chāk khroṅkān prawattisāt Thai sangkhēp chabap Matchon [The Map of the Landscape of Ayutthaya: A Compilation of Abandoned Temples from Succinct History of Thailand Project, Matchon Version]**, Accessed December 26, 2025, Available from https://www.faiythaiistory.com/map_ayutthaya/.

25 **‘Ayotthayā Si Rām Thēp Nakhon Bōwōn Tha Wāra Wadī: mōradok khwām song ċham hæng Sayām prathēt lem sōng [Ayodhaya Sriramthep Nakorn Bowonnarawadi, The Memory of Siam Country Volume II]**, ed. Vinai Pongsripian (Bangkok: Thailand Research Fund, 2016), 51-69.

26 Martha Howell and Walter Prevenier, **From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods** (New York: Cornell University Press, 2001), 70.

27 Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, **A History of Ayutthaya: Siam in the Early Modern World**, 131-133.

28 UNESCO World Heritage Centre, **Historic City of Ayutthaya**, Accessed June 28, 2025, Available from <https://whc.unesco.org/en/list/576/>.

29 Chris Baker, "Markets and Production in the City of Ayutthaya before 1767: Translation and Analysis of Part of the *Description of Ayutthaya*," **Journal of the Siam Society** 99 (2011): 40.

Bibliography

‘Ayotthayā Si Rām Thēp Nakhon Bōwōn Tha Wāra Wadī: mōradok khwām song ċham hæng Sayām prathēt lem sōng [Ayodhaya Sriramthep Nakorn Bowonnarawadi, The Memory of Siam Country Volume II]. Edited by Vinai Pongsripian. Bangkok: Thailand Research Fund, 2016.

Ayutthaya Historical Research. **MAP OF AYUTTHAYA - SIMON DE LA LOUBERE - Pub. 1693 (Eng Ver.)**. Accessed May 25, 2023. Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_DeLaLoubere.html.

Baker, Chris. "Markets and Production in the City of Ayutthaya before 1767: Translation and Analysis of Part of the *Description of Ayutthaya*." **Journal of the Siam Society** 99 (2011): 38-71.

Baker, Chris and Pasuk Phongpaichit. **A History of Ayutthaya: Siam in the Early Modern World**. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Bressan, Luigi. “The First Printed Sentence in Thai: A.D. 1646.” **Journal of the Siam Society** 91 (2003): 240-244.

Cate, Abigail. **Jacques-Nicolas Bellin**. Accessed January 15, 2026. Available from <https://www.argomaps.org/people/jacques-nicolas-bellin/>.

Charmaz, Kathy. **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis**. Wiltshire: The Cromwell Press, 2006.

Coedès, George. “Siamese Documents of the Seventeenth Century.” **Journal of the Siam Society** 14, 2 (1921): 7-39.

Frankfurter, Oscar. “Some Remarks on Kaempfer’s Description of Siam, 1690.” **Journal of the Siam Society** 6, 3 (1909): 29-38.

Howell, Martha and Walter Prevenier. **From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods**. New York: Cornell University Press, 2001.

“*Jan Struys, The Perillous and most Unhappy Voyages of John Struys....*,” translated by John Morrison, London 1683.” **Journal of the Siam Society** 94 (2006): 177-209.

Kreangkrai Kirdsiri. ““Ān mai-mōng mai: pī sathāpanā Phra Si Rattana Mahāthāt ‘Ayutthayā [Re-Reading – Re-Thinking: New Hypothesis about Year of Establishment of Phra Si Rattana Mahathat Ayutthaya].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 12 (January - December 2015): 70-97.

La Loubère, Simon de. **The Kingdom of Siam**. London: Oxford University Press, 1969.

Lazar, Margarete. “The Manuscript Maps of Engelbert Kaempfer.” **Imago Mundi** 34 (1982): 66-71.

Phānthī phūm sathān ‘Ayutthayā rūam wat rāng chāk khroṅkān prawattisāt Thai sangkhēp chabap Matchon [The Map of the Landscape of Ayutthaya: A Compilation of Abandoned Temples from Succinct History of Thailand Project, Matchon Version]. Accessed December 26, 2025. Available from https://www.faiythaiistory.com/map_ayutthaya/.

Phraya Boranratchathanin. **Athibāi phānthī Phra Nakhon Sī ‘Ayutthayā [The Descriptions of Phra Nakhon Si Ayutthaya Map]**. Accessed June 28, 2025. Available from <https://vajirayana.org/อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา>.

_____. **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**. Accessed June 28, 2025. Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>.

Pillai, Janet. **Cultural Mapping: A Guide to Understanding Place, Community and Continuity**. Selangor: Strategic Information and Research Development Centre, 2020.

Staiff, Russell and Somyot Ongkhlup. “Tourism and the Perceptions of Local Communities: Case Study of the World Heritage Site of the Historic City of Ayutthaya, Thailand.” In **World Heritage Papers Vol. 31: Community Development through World Heritage**. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 2012.

Thavatchai Tangsirivanich. **Krung Sī ‘Ayutthayā nai phānthī Farang [Ayutthaya in Foreigners’ Map]**. Bangkok: Matichon, 2006.

The Organizing Committee for the Fiftieth Anniversary Celebrations of His Majesty’s Accession to the Throne. **Prachum phongsāwadān chabap Kānchanāphisēk lem sip̄chet [The Chronicle Annals, Volume 17]**. Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department, 2021.

UNESCO World Heritage Centre. **Decisions Adopted during the 43rd Session of the World Heritage Committee (Baku, 2019)**. <https://whc.unesco.org/document/176361>.

_____. **Historic City of Ayutthaya**. Accessed June 28, 2025. Available from <https://whc.unesco.org/en/list/576/>.

Van Beek, Steve. **Thailand Reflected in a River**. Hongkong: Wind & Water, 2004.

Vingboons, Johannes. **De Atlas van Johannes Choonincrik Siam [Vingboons’s Atlas on Dutch East and West Indies (V.O.C. & W.I.C.), 1621-1650]**. Haarlem: Fibula–Van Dishoeck, 1981.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Introductory figure

Upper left: Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of the City of Judja, Vingboons, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from <https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4417/bird-s-eye-view-of-the-city-of-judja?fbclid=IwAR3KE62AEshQsyspVl6x-DgXcbjIB1KTe150dKwy3JrKVCPw3q0c2erVgl7E>;

Upper right: Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of Ayutthaya, Anoniem / Anonymous / Marshoorn, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4418/bird-s-eye-view-of-ayutthaya?fbclid=IwY2xjawM1AFMBHanUcBV6tJEiGE-1TvcZz3s7Jdrv-7EAO_wIDE-JZ_h6cgClRR-Q3rqLz4Q;

Middle left: Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA-JEAN DE COURTAULIN DE MAGUELLON - Pub. 1686**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Courtaulin.html;

Middle right: Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - SIMON DE LA LOUBERE - Pub. 1693 (Eng Ver.)**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_DeLaLoubere.html;

Lower left: Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - ENGELBERTUS KAEMPFER - Pub. 1727**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Kaempferl.html;

Lower right: **1749 Bellin Map of the City of Siam or Ayutthaya, Thailand**, Accessed September 29, 2023, Available from <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/siam-bellin-1749>.

Fig. 2 Modified from Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - ENGELBERTUS KAEMPFER - Pub. 1727**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Kaempferl.html; **1749 Bellin Map of the City of Siam or Ayutthaya, Thailand**, Accessed September 29, 2023, Available from <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/siam-bellin-1749>.

Fig. 3 Modified from Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - SIMON DE LA LOUBERE - Pub. 1693 (Eng Ver.)**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_DeLaLoubere.html; Ayutthaya Historical

Research, **MAP OF AYUTTHAYA - JEAN DE COURTAULIN DE MAGUELLON - Pub. 1686**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Courtaulin.html.

Fig. 4 Modified from Department of Land, **Rabop khon hā rūp plāng thī din [Lands Maps]**, Accessed June 24, 2024, Available from <https://landsmaps.dol.go.th/#>.

Fig. 5 Modified from Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - SIMON DE LA LOUBERE - Pub. 1693 (Eng Ver.)**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_DeLaLoubere.html; Ayutthaya Historical Research, **MAP OF AYUTTHAYA - JEAN DE COURTAULIN DE MAGUELLON - Pub. 1686**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Courtaulin.html.

Fig. 6 Modified from Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of the City of Judja, Vingboons, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from <https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4417/bird-s-eye-view-of-the-city-of-judja?fbclid=IwAR3KE62AEsh-QsyspVl6xDgXcbjIB1KTe150dKwy3JrKVCPw3q0c2erVgl7E>; Phraya Boranratchathanin, **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**, Accessed April 2, 2024, Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>.

Fig. 7 Modified from Phraya Boranratchathanin, **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**, Accessed April 2, 2024, Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>; Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of Ayutthaya, Anoniem / Anonymous / Marshoorn, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4418bird-s-eye-view-of-ayutthaya?fbclid=IwY2xjawM1AFMBHanUcBV6tJEiGE-1TvcZz37Jdrv-7EAO_wIDEJZ_h6cgClRR-Q3rqLz4Q.

Fig. 8 Modified from Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of the City of Judja, Vingboons, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from <https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4417/bird-s-eye-view-of-the-city-of-judja?fbclid=IwAR3KE62AEsh-QsyspVl6xDgXcbjIB1KTe150dKwy3JrKVCPw3q0c2erVgl7E>; Atlas of Mutual Heritage, **Bird's Eye View of Ayutthaya, Anoniem / Anonymous / Marshoorn, Johannes**, Accessed May 25, 2023, Available from https://www.atlasofmutualheritage.nl/page/4418/bird-s-eye-view-of-ayutthaya?fbclid=IwY2xjawM1AFMBHanUcBV6tJEiGE-1TvcZz3s7Jdrv-7EAO_wIDEJZ_h6cgClRR-Q3rqLz4Q.

Fig. 9 Phraya Boranratchathanin, **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**, Accessed April 2, 2024, Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>.

Fig. 10 Image was digitally enhanced to make the graphic, labelling and legends more visible. The 3rd Regional Office of Fine Arts Department, Ayutthaya, **Phānthī sadēng tamnēng bōrānsathān nai kṓ mŭang Phra Nakhon Sī ‘Ayutthayā læ rṓp nṓk [The Map Showing the Location of Monuments in the Outer Ayutthaya City Island]**, Accessed September 23, 2025, Available from <https://drive.google.com/file/d/17zGI2sI30LktlPXoA9DleJf8xFvUVE8-/view>.

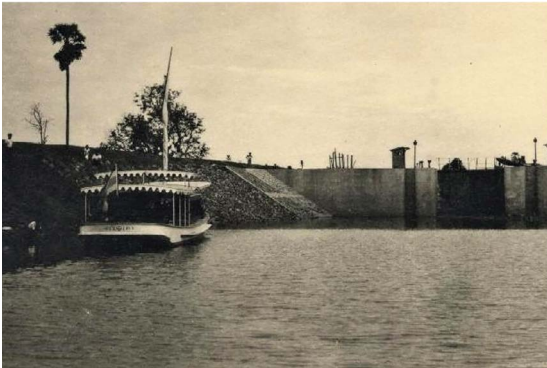
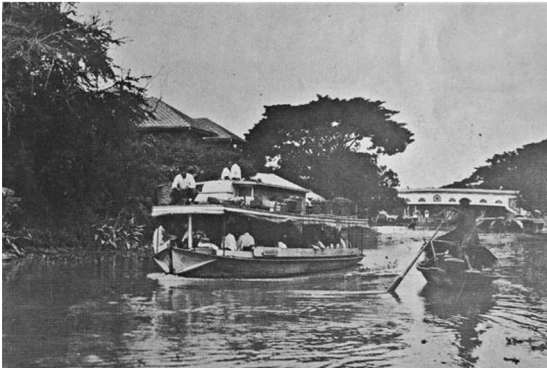
Fig. 11 Modified from Phraya Boranratchathanin, **Phūm sathān ‘Ayutthayā [The Landscape of Ayutthaya]**, Accessed April 2, 2024, Available from <https://www.finearts.go.th/Boranrajathanin/categorie/Ayutthayalandscape>.

From Canal to Concrete: Tracing the Chronological Transformation and Traditional Knowledge of Bangkok's Eastern Canal-Side Communities

Wanida Numsuk

School of Architecture Art and Design, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang, Bangkok, 10520, Thailand
wanida.nu@kmitl.ac.th

Received 22-09-2025
Revised 21-12-2025
Accepted 24-03-2026

A white boat on
the Saen Saep Canal
with Phratu Nam and
Chaloem Lok Bridge
in the background (left)
and a white boat near
the Tha Kai watergate
in Chachoengsao (right)

Abstract

This study investigates the transformation of Bangkok—formerly Rattanakosin—from a water-centric settlement into a modern metropolis, with particular attention to the context-specific characteristics of local canal-side communities. Historically, Bangkok's waterways played a crucial role in shaping its urban fabric, economic life, and cultural identity. However, rapid urban development has significantly altered this cultural landscape, reshaping both the physical environment and community life. Building upon existing historical literature, this paper adopts an ethnographic and case-study approach to explore the socio-cultural dynamics of three eastern canal-side communities along the Bang Lamphu and Saen Saep Canals. The methodology integrates archival and documentary research, policy analysis, and in-depth fieldwork with residents and experts, employing qualitative analysis to interpret the findings. Central emphasis is placed on the chronology of change and the driving forces of transformation across different historical periods within three study sites. Traditional practices and local knowledge, which have long sustained community life, are examined to assess their continued relevance amid shifting urban conditions. The findings reveal multiple dynamics influencing the evolution of canal-side communities, including economic transitions and industrialisation, land-use change and urban densification, shifts in lifestyle and cultural practices, and land-management interventions, all of which contribute to ecological degradation and increased social vulnerability. Importantly, the study highlights the enduring value of indigenous knowledge systems in informing contemporary approaches to waterway management. These insights underscore the potential of such systems to address pressing challenges posed by urbanisation and environmental uncertainty. By situating Bangkok's urban evolution within a broader Southeast Asian context, the research contributes to discourses on heritage preservation and sustainable urban development, offering lessons for integrating cultural heritage and community knowledge into contemporary planning practices.

Keywords: traditional knowledge, Bangkok's canals, canal-side community, cultural landscape, heritage study, landscape management

Introduction

1. Brief history of Bangkok's waterways

Early Settlement and Water City (before 1780-1860s)

Bangkok's urban development has been related to its waterways system, see the timeline in Figure 1. Starting from early settlement, Bangkok's origins lay in a fertile delta, where seasonal floods once nurtured thriving orchards and rich agricultural landscapes.¹ Before the formal establishment of the city, man-made canals—referred to as *khlong* in Thai—were excavated for transportation. In 1782, the capital was relocated from Thonburi to Rattanakosin or Phranakorn due to issues of erosion and trade inefficiencies.² King Rama I initiated the construction of defensive canals such as Bang Lamphu Canal. During the 1780s-1860s, floating settlements flourished along the waterways, fostering diverse communities.³

Before the Bang Lamphu Canal existed, the landscape reflected the lower Chao Phraya Delta's typical small-community pattern,⁴ predating the Lad Krung shortcut canal (1537) that later became the river's main course. Locals used different names for sections of the canal; the stretch shaded by Bang Lamphu trees became the Bang Lamphu Canal.⁵ The Saen Saep Canal (1837–1840) was excavated during the reign of King Rama III in eastern Bangkok, a swampy area with natural lagoons, to connect the Chao Phraya River to the Bang Pakong River,⁶ spanning approximately 72 km in length. The canal was initially dug to serve military logistics in Thai-Yuan conflict (1717-1731). Along its banks, people from a variety of ethnic backgrounds settled.⁷

The first recorded flood in 1785 caused major crop losses, with later floods in 1819, 1831, and beyond bringing famine (Fig. 1).⁸ After the 1855 Bowring Treaty, Bangkok's shift to commerce led King Rama IV to develop parallel canals and roads connected by bridges (1856–1861).⁹

The Waterway Transformation: Become Modern City (1860s-1950)

The transformation of Bangkok's waterways was closely linked to the city development. King Rama V (1868-1910) expanded canals for rice cultivation.¹⁰ The 1870 Canal Premium Act addressed water traffic congestion, while the 1892 Ministry of Agriculture managed irrigation under Dutch influence.¹¹ In 1897, Bangkok's Local Administration was established for sanitation, building control, and waste management, the same year as the Marine Department was formally established. In 1902, land occupation rules changed, requiring reserved settlement areas and shifting to a title deed system.¹² That year, the Canal Department 'Grom Khlong' was established to maintain canals (1904-1910) for trade.¹³ Numerous roadways were built (1962-1965) featuring numerous river bridges. The 'Phrapa' waterworks provided non-potable water since 1909.

Heritage preservation began under the Fine Arts Department (FAD) in 1912 involved conserving historic canals.¹⁴ In 1914, the Irrigation Department or 'Grom Tod Nam' was established, shifting the focus to broader water management through modern technologies.¹⁵ The area along the Saen Saep Canal expanded significantly during the reigns of King Rama V and VI, as both promoted food production. Numerous rice-processing facilities soon sprang up along the canal, notably in the Min Buri area. While irrigation projects enhanced food production, they also led to water shortages, pollution, flooding, and disruptions to transportation and urban life.¹⁶

In 1915, Bangkok shifted from canal upkeep to road building, sidelining waterways and disrupting natural flows.¹⁷ Reduced drainage capacity and altered water flow have worsened flooding and water management issues. The 1933 Bangkok Act introduced separate governance for low-density areas, later evolving in 1975 and 1985 with the creation of the Bangkok Metropolitan Administration (BMA). Urban expansion surged after the 1961 first national plan (NESDP), emphasising industry and surface transport, leading to extensive canal infill.¹⁸

Bangkok’s Water Heritage Decline: Urbanisation (1950s-2000s)

Bangkok’s urban expansion had often overlooked the value of its canals. In 1960, the US firm Litchfield Whiting Brown & Associates developed a 30-year urban plan for Bangkok. Revised in 1971, it expanded city boundaries and converted agricultural land for residential use. Waterway management evolved with the Public Cleaning Department (1974) and the Drainage and Sewerage Department (DSD) (1977). The 1992 Bangkok Comprehensive Plan redefined city boundaries. However, the waterways in these plans have still been limited their values as the landscape element.¹⁹

The declining connection between waterways and communities worsened during Thailand’s 1980s economic boom, leading to infrastructure bottlenecks.²⁰ Weak planning and regulation enabled unchecked private ownership, rising land prices, and gentrification, eroding cultural heritage.²¹ Preservation projects in Bangkok’s Old Town began in the 1970s under FAD, later formalised by the Rattanakosin Committee (1982). Meanwhile, UNESCO’s 1990 recognition of Sukhothai spurred tourism, driving redevelopment that disrupted historic waterside communities.²² After the major flood of 1983, the royal flood dyke was constructed (1985), extended (1995), and raised (2012) following the 2011 flood. The water management plans have been increasingly focused on later, such as the establishment of

the Office of National Water Resources (ONWR) (2017), the extension of the flood dyke in eastern Bangkok (2017), and the ONWR’s 20-year water plan (2018). The major canals in Bangkok have played a significant role as drainage channels.²³

This paper further examines how the Bangkok’s history (Fig. 1) has shaped the transformation of eastern canal-side communities (Fig. 2) at the local contextual scale.

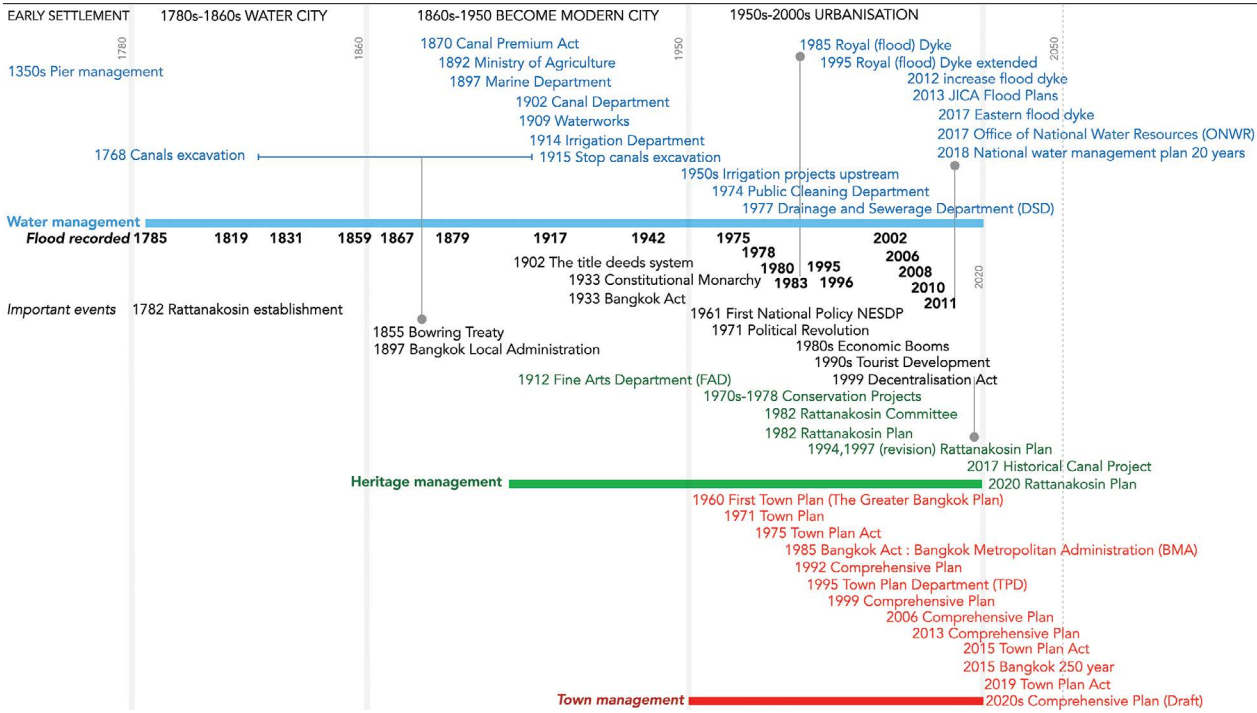

Fig 1

Fig 1
The chronology of the city development in Bangkok and those related waterways

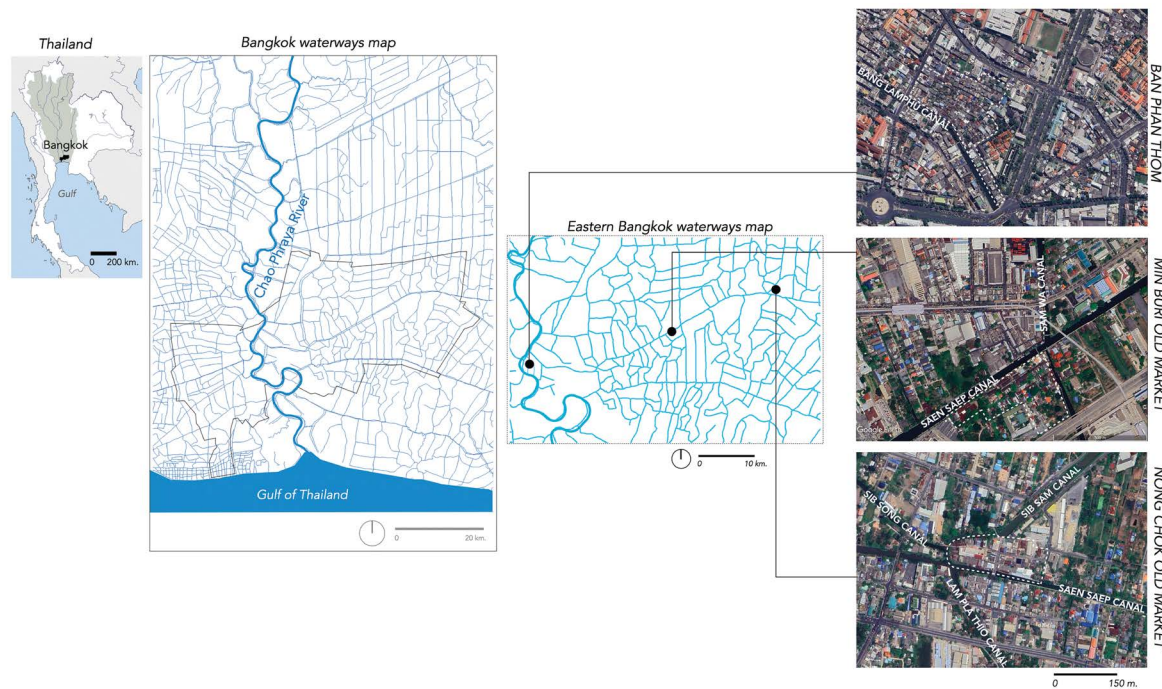

Fig 2

Fig 2
The three study sites

2. Driving force of Landscape Change

Landscape changes refer to the dynamic transformation in an area's physical, biological, and cultural features over time. It is driven by natural processes as well as human activities such as urban development.²⁴ The term 'driving forces' refers to the underlying factors that shape landscape transformations, providing a qualitative framework that includes social, environmental, and cultural influences.²⁵ The cultural factor is particularly significant, as humans have historically altered landscapes to serve their needs,²⁶ such as the construction of irrigation canals or corridors.²⁷ Because landscapes are inherently dynamic, the patterns and sizes of change vary greatly, requiring tailored approaches grounded in a deep understanding of their past evolution and potential future trends. Studying historical landscape transformations²⁸ is therefore crucial.²⁹

The modifications in one component of landscapes can ripple through the entire ecological network. Small changes can trigger unforeseen and non-linear effects throughout the system.³⁰ Urbanisation has disrupted streams, increased impervious surfaces, and strained natural resources, lowering water quality and failing local needs. Migrant influx has pushed settlements into fragile areas, raising flood risks and disconnecting people from nature.³¹ In the drive for urban expansion, historic neighbourhoods are frequently supplanted by modern architecture, usually isolated and secured. Contemporary industrial, commercial, and residential developments often disregard their connection to natural landscape features—such as terrain, flood-prone areas, and hazard zones—departing from the patterns established in the past.

Heritage landscapes such as water-based towns, have faced a surge of tourism and related infrastructure aimed at promoting cultural heritage and economic development.³² This has created a complex tension between preserving historical sites and accommodating the pressures of increasing visitor numbers. Both the social dynamics and physical characteristics of these landscapes have undergone substantial transformation.³³ Meanwhile, ecologically sensitive zones are often home to lower-income populations, a situation shaped by changing local or historical community structures and the effects of gentrification.³⁴

This paper further explores landscape change in Bangkok's canalside communities, analysing the driving forces of their transformation through a historical and chronological lens.

3. Traditional Knowledge in Water Management

Within the discipline of environmental management, knowledge is defined in various ways, particularly when local knowledge is recognised as significant.³⁵ Numerous policymakers approach local knowledge with caution, particularly when it is implicit or undocumented, because it can be difficult to express or communicate clearly.³⁶ Additionally, when working with historical communities, this knowledge frequently arises from worldviews that differ fundamentally from Western scientific perspectives,³⁷ resulting in divergent starting points, assumptions, and rules.³⁸ Meanwhile, integrating local and scientific knowledge is especially crucial, serving as a key outcome in addressing environmental challenges. Relying solely on professionals' limits perspectives, while local communities provide essential historical insights which can influence effective environmental improvements.³⁹

The exemplar is the concept of 'Water and Heritage', which highlights the deep cultural and historical importance of water, recognising it as both a natural and cultural asset. It encompasses the effects of water-related hazards and climate change, stressing the need to protect this heritage amid contemporary challenges, while also emphasising the evolving interplay between communities and water management.⁴⁰ Historical insights into environmental improvement are also reflected in the concept of 'Heritage-based solutions' which emphasise the importance of natural systems like land, water, and climate.

Studies in Thailand highlighted the alternatives to tackle environmental issues in Bangkok. One study suggested considering the agricultural process of orchard gardens for climate adaptation in the face of flooding incidents in the Chao Phraya River Delta.⁴¹

A different body of research highlights the role of Bangkok's urban ecosystem, framing it through the lenses of landscape ecology fostering sustainability and resilience.⁴² These works are site-specific, such as in Ladkrabang, a floodplain, where research centres on amphibious architecture,⁴³ and in Nong Chok, an agricultural district, emphasis is placed on ditch-and-dyke configurations.⁴⁴ These studies count as the application of the local knowledge contribution in the realm of the existing geography.

Several studies recommended the integration of Bangkok's waterways in tackling urban problems. For instance, Unakul suggested reconnecting open spaces and canal transportation, thereby reconciling heritage waterways to benefit the modern city.⁴⁵ Similarly, Casper highlighted the versatile roles of Bangkok's canals in reshaping urban form for new functions, particularly in relation to flood management. The study also emphasises the significance of heritage elements such as traditional markets.⁴⁶ Shinawatra introduced the concept of 'living with water', exemplified by the former raft-house community of Kadeejeen in Bangkok, showing how communities adapt to flooding events.⁴⁷ Aruninta proposed future flood mitigation strategies focused on the Chao Phraya Delta, framing them around the concept of the cultural landscape as a leading premise.⁴⁸ There are also studies covering the heritage study of the areas such as Bangkok Noi and Bangkok Yai Canals,⁴⁹ Koh Kret, Om Non, Chak Phra-Bangkok Yai Canals,⁵⁰ Khu Mueang Canal,⁵¹ and Ong Ang Canal.⁵² These works offered detailed historical insights, highlighting the significance of local heritage.

This paper further explores the originality of local and traditional knowledge by investigating community-based, context-specific practices.

Research Framework

To investigate the transformation of Bangkok’s canal-side communities, this research employed a multi-method qualitative approach⁵³ grounded in case study design.⁵⁴ By combining archival research with resident and expert interviews, the study sought to capture both historical trajectories and lived experiences across varied urban contexts.⁵⁵ This methodology enabled a nuanced understanding of how spatial, cultural, and infrastructural changes have unfolded over time, facilitating a detailed study of traditional knowledge and its relevance to contemporary urban conditions.

The Selection of Study Sites

This paper employed a case study approach, a widely recognised strategy in social science for capturing the complexity of real-life phenomena.⁵⁶ The method was used to explore the historical development of distinct urban neighbourhoods.⁵⁷ Rather than conducting a comparative analysis, the study aimed to understand each site within its unique context. Three communities in eastern Bangkok were deliberately selected as study sites to capture distinct urban landscape contexts and to encompass a wide spectrum of landscape conditions and community settings. Accordingly, three diverse locations were designated for in-depth investigation (Fig. 2), including (1) Ban Phan Thom—a conservation-oriented community situated within the historic core of Bangkok, (2) Min Buri Old Market—a densely populated residential district located along the inner stretch of the Saen Saep Canal, and (3) Nong Chok Old Market—a peri-urban community located at the eastern fringe of Bangkok, situated along the outer Saen Saep Canal.

Desk-work and Document Analysis

The researcher employed document analysis⁵⁸ to first understand the background of Bangkok’s waterways from international and national literature including related policy documents, as well as to support data from the fieldwork later on. To understand the historical context of urban waterways, the study gathered and analysed information from old maps, archival photographs, and historical documents.⁵⁹ Primary sources were accessed through Thailand’s National Archives, the Fine Arts Department, and international digital collections such as the National Library of Australia (NLA), which holds maps and photographs captured by foreign visitors in 1957 depicting the Old Town Bangkok and its waterways.

Go-along Interviews with Residents

This research employed a qualitative approach to guide data collection. Drawing on ethnographic methods,⁶⁰ it aimed to develop an interpretive understanding of residents’ experiences by analysing how they made sense of their perspectives and histories.⁶¹ Residents were recruited based on the following criteria: middle-aged (approximately 45-50 years old), physically able to walk, and willing to participate in open conversations. These criteria were intended to ensure access to first-hand accounts of past changes in community spaces and historical reflections.

Data collection included go-along interviews conducted on-site at each of the three locations. During these interviews, the researcher accompanied residents (RE, n=10) through their neighbourhoods while taking notes and photographs of relevant areas along the waterways. This method, rooted in place-based research, helped build rapport between participants and the researcher through shared spatial experience. Go-along interviews encouraged participants to actively guide the conversation by referencing physical sites, thereby enriching the narrative with contextual depth.⁶²

Semi-structured Interviews with Experts

Data were collected through semi-structured interviews with experts in urban and historical studies (EP, n=5). This format facilitated open-ended discussion, allowing participants to elaborate on their insights while enabling the researcher to adapt the sequence and content of questions in real time.⁶³ See the list of participants in Table 1.

Table 1

Code	Interviewee Category
RE-01	Resident (Ban Phan Thom)
RE-02	Resident (Ban Phan Thom)
RE-03	Resident (Ban Phan Thom)
RE-04	Resident (Ban Phan Thom)
RE-05	Resident (Min Buri Old Market)
RE-06	Resident (Min Buri Old Market)
RE-07	Resident (Min Buri Old Market)
RE-08	Resident (Nong Chok Old Market)
RE-09	Resident (Nong Chok Old Market)
RE-10	Resident (Nong Chok Old Market)
EP-01	Local historian
EP-02	Local historian
EP-03	Academic historian
EP-04	Academic historian
EP-05	Academic historian

Note: RE= Residents, EP= Experts

Table 1

List of interviewees

The study was carried out in accordance with the University of Sheffield’s Research Ethics Policy. Audio recordings were transcribed and analysed using thematic analysis.⁶⁴ The insights gathered from residents and experts were integrated with data from archival materials and policy documents and presented chronologically in the following section.

Analysis, Discussion and Results

1. Ban Phan Thom Community

Early Settlement–Water City

Figure 3 illustrates the Ban Phan Thom Community context. One resident recalled, “The nearby landscape consisted of orchards and farmland, intersected by Lam Phradong and Lamrang [small manmade canals] (RE-01).” (Fig. 4 and Fig. 7-upper) Another resident noted, “Settlement in the area was largely favoured by government officials (RE-02).” An expert explained,

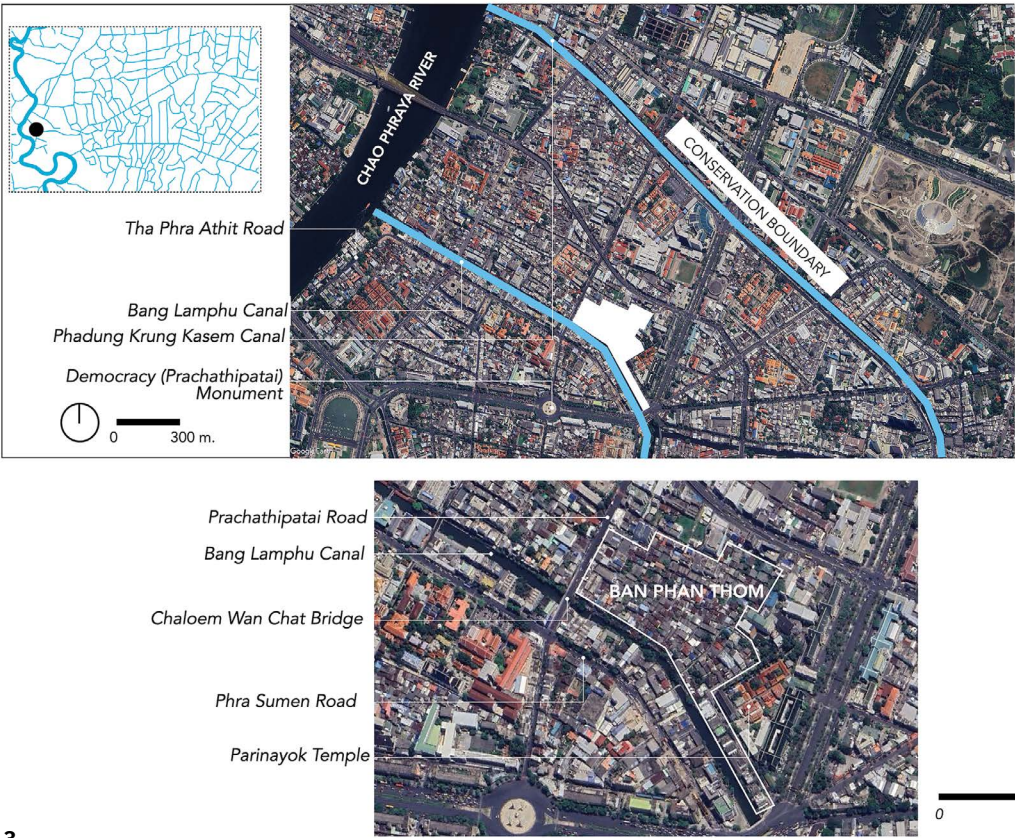

Fig 3

Fig 3
Ban Phan Thom Community

“The construction of the city wall marked a major physical transformation, dividing the area into spaces inside and outside the court (EP-03).” (Fig. 5-left) The area became strategically important, centred on Bang Lamphu Canal, which linked smaller canals supporting transport and agriculture. Another expert added, “In 1851, the third defensive canal, Phadung Krung Kasem, and the city wall were built to expand the city’s boundaries and prevent flooding (EP-03).”

Fig 4
The network of canals
in the Tork Ban Phan and
Ban Lo communities

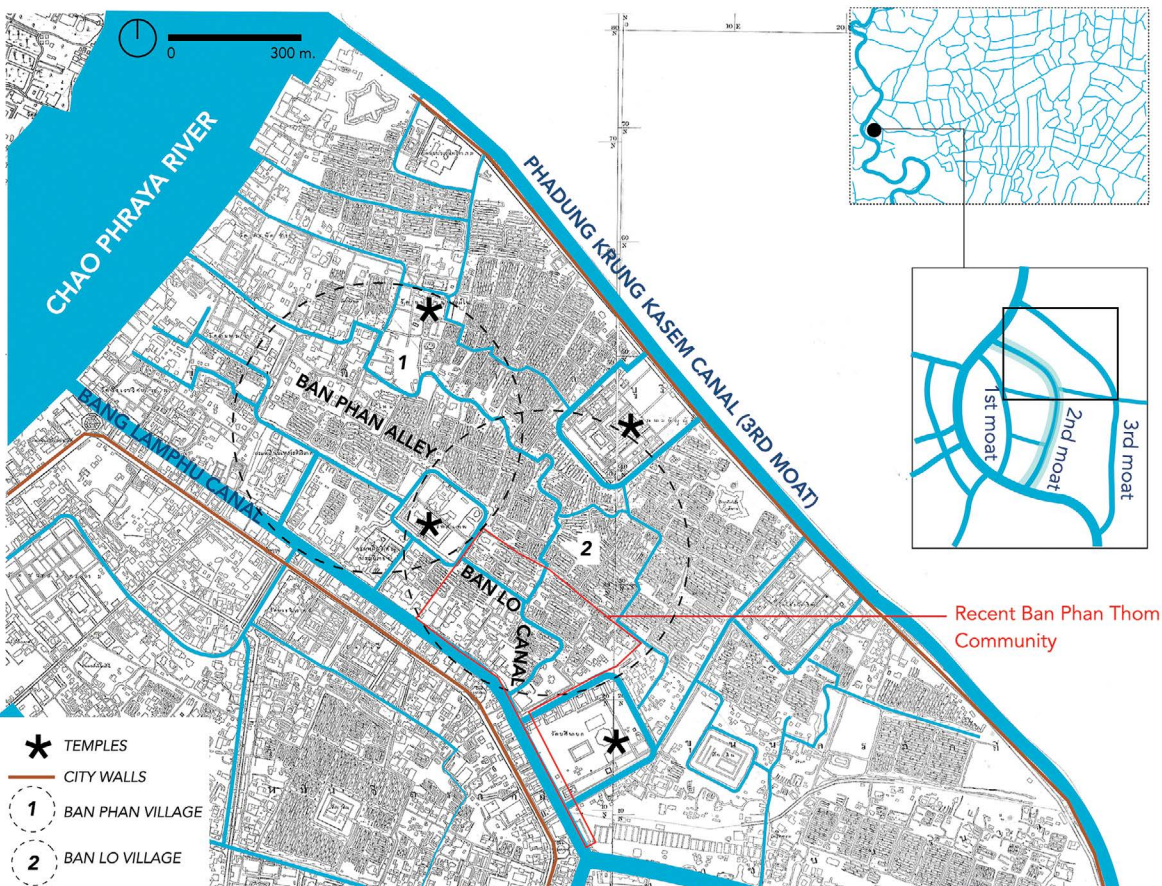

Fig 4

Historical sources documented two artisan settlements—Ban Phan and Ban Lo—now collectively referred to as Ban Phan Thom. The word ‘Ban’ denotes a village, while ‘Pan’ and ‘Lo’ signify particular crafting techniques. Ban Phan was situated along a narrow lane called ‘Trok Ban Phan’, whereas Ban Lo developed beside a minor canal, Ban Lo Canal, linking to Bang Lamphu Canal (Fig. 4). Official records first noted these communities in 1892, with Ban Phan established earlier in 1884.⁶⁵ Historical data indicate both villages developed near temples, reflecting traditional settlement patterns where religion was central, and waterways ensured access. “The neighbourhood featured mango orchards that depended on the small, human-made canals for irrigation (RE-01).” (Fig. 4) The population included government officials residing in traditional wooden houses, noble families, craftsmen serving the royal court, and various artisan communities.⁶⁶

Fig 5
Ban Phan Thom’s area
before 1926 (left),
in 1958 (right)

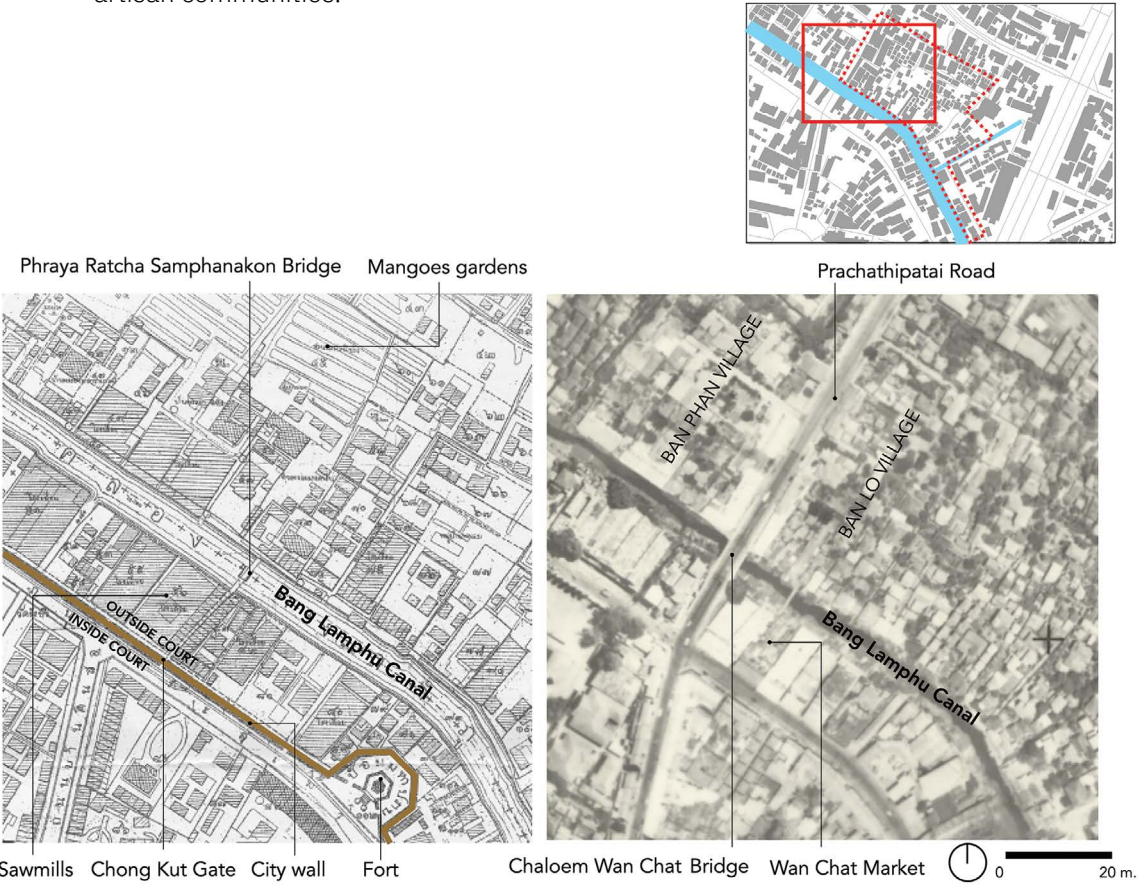

Fig 5

Become a Modern City and Emerge of Urban Growth

In approximately 1926, the community saw the construction of the Phraya Ratcha Samphanakon Bridge, situated at the site of the Chong Kut Gate—an entrance separating the court from the outer city wall (Fig. 5-left). “Initially intended for royal use, the bridge was later transformed into the principal thoroughfare for us [townspeople] after its structure was replaced with concrete in 1932, instead of the original wood (RE-03).” During the same period, in 1939, a major road was constructed to support car transportation, alongside the development of the Chaloem Wan Chat Bridge (Fig. 5-right). “Intended at first to connect to the Constitutional Monument (Prachathipatai), the street subsequently became known as Prachathipatai Road (RE-01).” From 1915 onward, the expansion of street networks gradually led to the covering of numerous small canals (RE-01/03/04), which later degraded water quality (EP-01) (Fig. 7-middle).

One expert mentioned, “This period [1950s] marked the onset of urbanisation and industrialisation, which impacted traditional livelihoods (EP-01).” A resident noted “The ban on betel chewing, along with growing mechanisation, caused the craft’s decline [1962-1967] (RE-04).” One resident also recalled, “Around Chong Kut Gate, where wooden shipyards once stood, the Wan Chat Market emerged in 1973 (RE-03).” One expert explained,

Fig 6
Bang Lamphu Canal watergate, post-1957 connection to Chao Phraya River (left), Bang Lamphu Canal watergate (2022) (right)

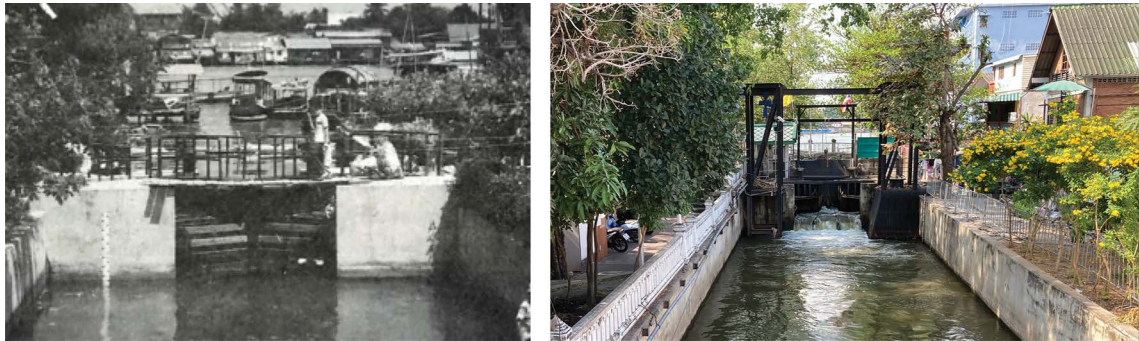
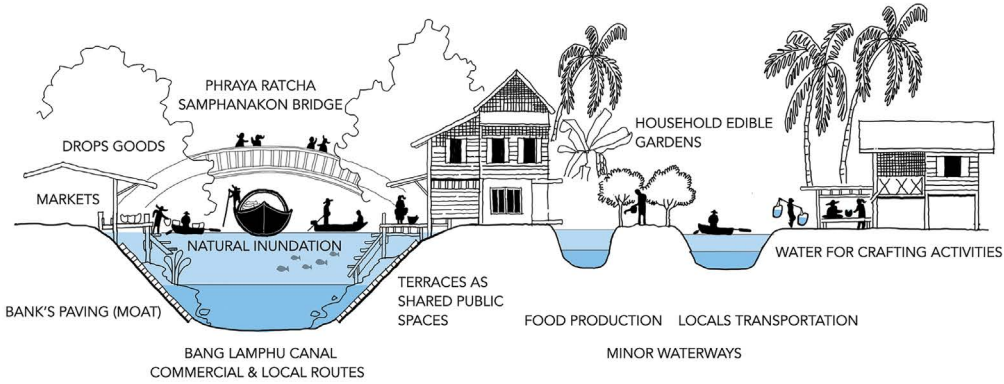
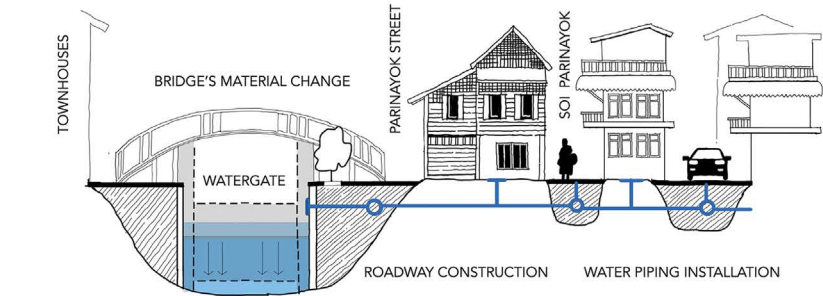

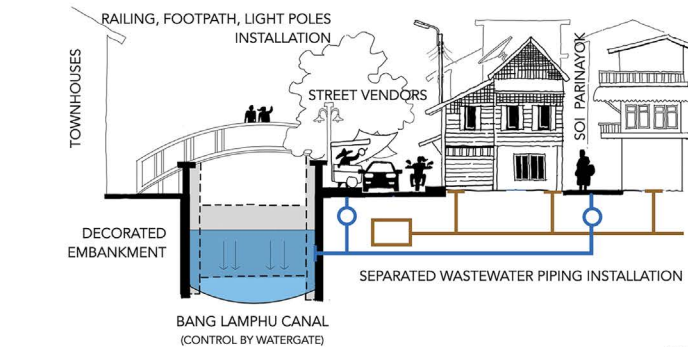
Fig 6

BAN PHAN THOM COMMUNITY IN EARLY SETTLING PERIOD

BAN PHAN THOM COMMUNITY DURING CITY DEVELOPMENT

BAN PHAN THOM COMMUNITY IN RECENT TIMES

Fig 7

Fig 7
The chronology overview of the Ban Phan Thom Community: early settling period (upper), during city development (middle), and recent times (lower)

“As conservation projects expanded [FAD,1970s], a dam running parallel to the waterway was implemented in 1974 (EP-01).” Ban Phan Thom was later included within conservation boundaries in 1982, prompting a series of urban improvements in the 1990s, and the installation of a wastewater treatment system by 2007 (Fig. 7-lower).

One resident noted, “Following the closure of Wan Chat Market [the 2000s] as a result of shifting land use, local merchants transformed the roadway along the Bang Lamphu Canal into a bustling market street (RE-01).” In 2014, “...authorities removed a substantial number of vendors along the Bang Lamphu canal (RE-04).” A resident recalled, “Around 1957, a watergate (Fig. 6- left) and pumping station were installed at the mouth of the canal. (RE-01).” The canal, now considered a historical landmark, is maintained to ensure both drainage capacity and cleanliness. Figure 7 illustrates the landscape transformation through the diagram sections which represent and summarise the changes in the Ban Phan Thom community.

2. Min Buri Old Market Community

Early Settlement—Water City

Figure 8 shows the setting of Min Buri Old Market Community. Min Buri Area was initially established as a province in 1901—its name meaning ‘Fish City’—reflecting its historical role as a hub for food production. An expert noted, “In 1930, ...during a period of declining rice prices, Min Buri Province was administratively merged into Bangkok (EP-02).” However, even before that, by around 1911, Min Buri had already become a vital commercial node during the early Rattanakosin period (1782–1915) (EP-01/03). Its strategic location at the confluence of three major waterways—Saen Saep, Song Ton Nun, and Sam Wa Canals (Fig. 8)—positioned it as a logistical nexus for goods, people, and cultural exchange.

A resident recalled, “Min Buri Old Market used to be a stopover point for boats heading to Rattanakosin. Traders would stay overnight, bringing fish, rice, and vegetables to sell in the city (RE-06).” (Fig. 10-upper). One resident described, “We used to walk along the terrace that ran parallel to our shophouses. [...] the space in front of each house flowed together seamlessly (RE-07) (Fig. 9).” Several rice mills once operated in the area. A local elder explained, “The rice mills worked nonstop during the harvest season (RE-06).” An expert noted, “Canal infrastructure and local livelihoods in Min Buri Old Market show the deep link between water systems and Bangkok’s urban-rural networks (EP-01).”

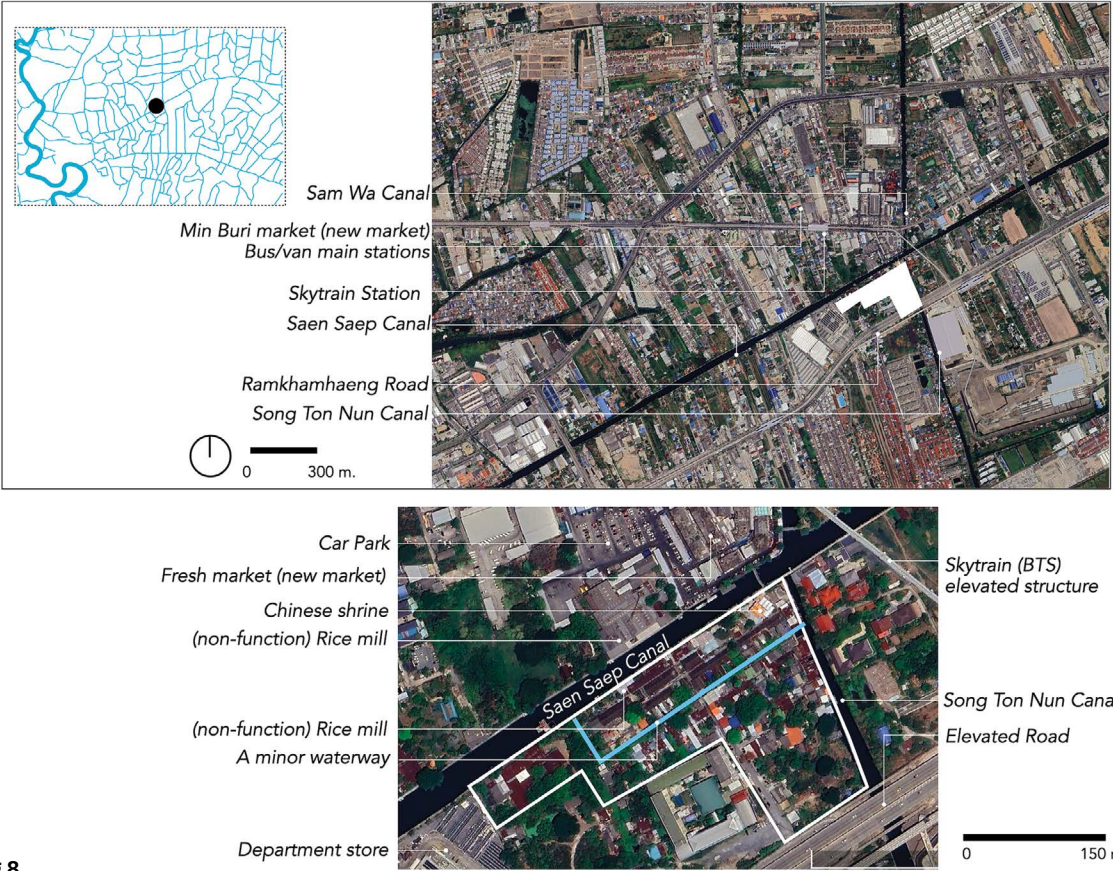

Fig 8

Fig 8
Min Buri Old Market
Community

Fig 9

Become a Modern City and Emerge from Urban Growth

Experts described, “Starting in 1915, as transportation shifted from waterways to streets, Ramkhamhaeng Road was constructed in the 1960s near and parallel to the canal to stimulate development (EP-03).” One resident noted, “The commerce activity in Min Buri Old Market saw a significant decrease around 1987 due to reduced demand for transportation by boats, while water quality in the canal deteriorated severely (RE-05).” Later, “In 1983, the inner Saen Saep Canal was reinforced with embankments to prevent erosion and unauthorised encroachment; however, water quality did not improve (EP-04).” Locals later mentioned that in 1996, a large fire engulfed the community, destroying some of the antique architecture. “The houses that were destroyed by the fire have recently been removed, and the site is now used as a shared area (RE-05).”

Experts noted, “Flood protection was reinforced in 1985 through the Royal Dyke Project, which encompassed the Min Buri Old Market and converted it into a protected urban space (EP-02).” The experts further explained, “The Paradise Bangkok policy, led by the Governor, sought to enhance the city’s appearance,

Fig 9

Min Buri 1948: wooden bridge at the back (left), junction of Saen Saep, Song Ton Nun, and Sam Wa Canals (right)

incorporating embankments along Saen Saep canals (EP-01) (Fig. 10-middle).” Experts describe that “In 1997, Min Buri’s Redevelopment Plan aimed to expand the city (EP-02).” Spaces were designated for recreation and flood control, including pathways, bicycle lanes, and protective barriers against flooding. One expert noted, “In 2008, the DSD improved the appearance of the Saen Saep Canal by building an embankment and incorporating a pedestrian pathway (EP-01) (Fig. 10-lower).” One resident mentioned, “After the 2011 floods, Min Buri Old Market completed an embankment along the Saen Saep Canal in 2017 (RE-05).”

The expert noted that “In 2014, Min Buri District implemented a policy focused on sustaining its development (EP-03),” supporting the area’s role as a transportation hub. “In 2020, Min Buri District adopted a Special Policy emphasising the shift toward high-density residential land use, aligning with urban development goals and supporting the expansion of Skytrain routes (EP-04).” At the community level, efforts focused on promoting eco-tourism through the revitalisation of the Min Buri Old Market.

In 2021, the ONWR launched an 11-year plan to restore Saen Saep Canal’s ecology (2021–2031). One expert described that “The policy mainly aims to improve water quality and has been transformed into a concrete action plan, such as building embankments and installing water treatment facilities (EP-01).” One local noted, “Enormous pipes are being installed beneath the Saen Saep Canal in Min Buri, forming the backbone of the planned piping system along both banks (RE-05).” Since 2021, the waterway route to Min Buri has undergone trial operations to support transit-oriented development (TOD). Local mentioned “A public pier is situated directly in front of Min Buri Old Market (RE-07).” Figure 10 illustrates the landscape transformation through the diagram sections which represent and summarise the changes in the Min Buri Old Market community.

3. Nong Chok Old Market Community

Early Settlement—Water City

Figure 11 shows the location of Nong Chok Old Market Community. Experts described, “*Since the Saen Saep Canal was excavated [1837-1840], the area at Nong Chok had not yet been recognised as a formal settlement, despite the presence of the settlers throughout the region (EP-03).*” The canal, initially built for military and logistical purposes, inadvertently opened opportunities for agricultural expansion and migration along its banks. Locals recalled, “*Muslim immigrants tended to settle along the waterways and focus on farming, while Chinese immigrants were more inclined towards trade and commerce (EP-02).*” These practices led to a culturally diverse and economically interdependent community. One elderly resident elaborated, “*At one time, we [the community] featured a rafting settlement, where a fishing village was constructed directly above the waterway (RE-09).*” The fishing communities were located near key confluences of four waterways—Saen Saep, Sibsam, Sibsong, and Lam Pla Thio Canals.⁶⁷ Experts also referenced, “*There was a record of a boat service in the Saen Saep Canal as early as 1885, known as the Nai Loet white boat (EP-01).*” (Introductory figure on page 147) “*This white-boat line formed a vital link through the length of the Saen Saep Canal, starting from Phratu Nam in central Bangkok and travelling through Mahanak, Min Buri, and Nong Chok, eventually reaching Chachoengsao (EP-03).*”

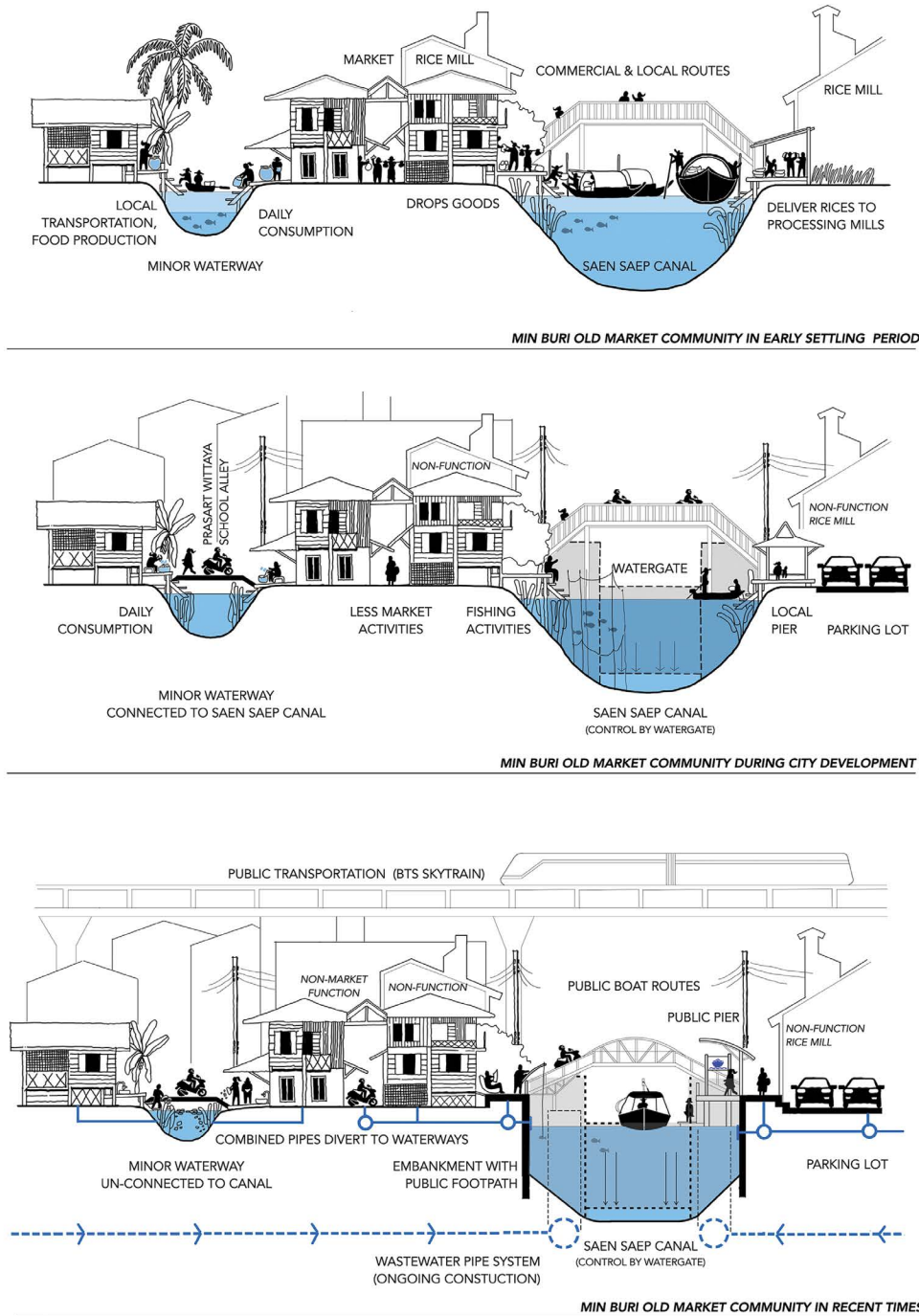
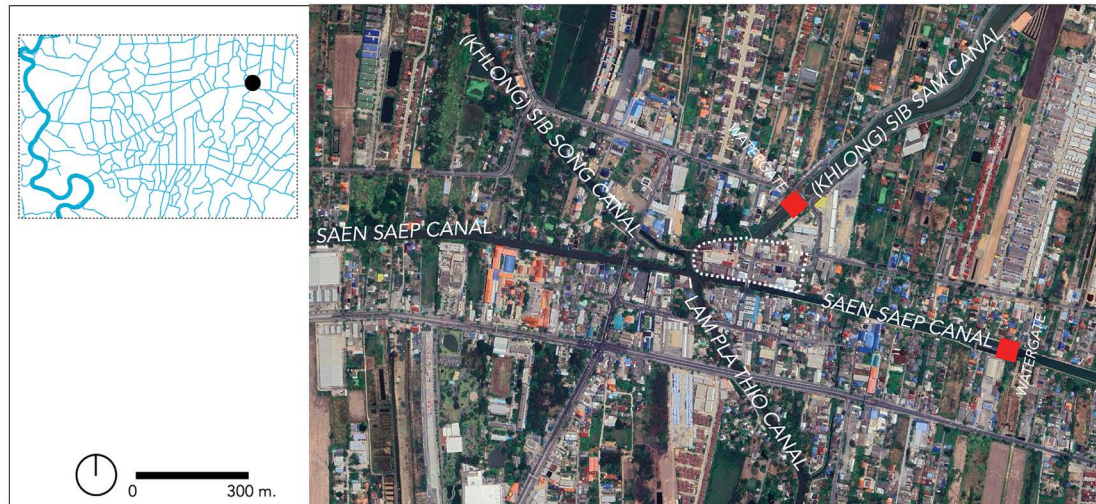

Fig 10

Fig 10

The chronology overview of the Min Buri Old Market Community: early settling (upper), during city development (middle), and recent times (lower)

(Used to be) FISHERMAN VILLAGE
BURI PHIROM 1 ROAD
(Used to be) PA SA KAE VILLAGE

Fig 11

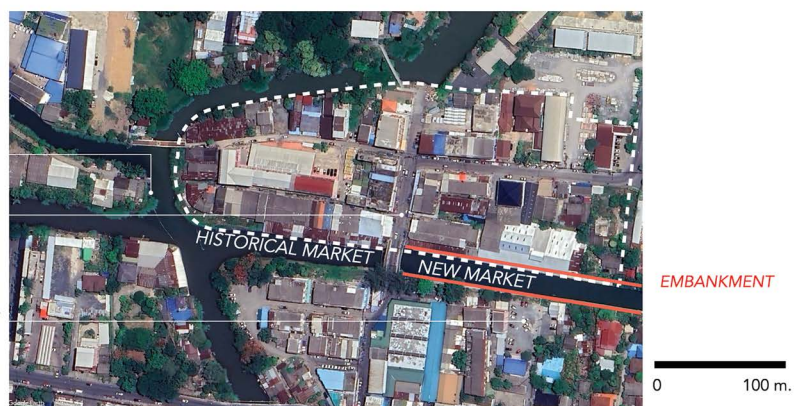

Fig 11
Nong Chok Old Market
Community

Fig 12
Markets and canal
transport in the 1910s
at Nong Chok Old Market

Locals noted that “Nai Loet, a prominent landowner along the Saen Saep Canal, controlled extensive plots including Nong Chok Old Market. He transformed the area into a bustling market and set up rental opportunities (RE-08).” One resident recalled, “The community was historically an island divided by surrounding waterways, while other parts of the neighbourhood were under different ownership.” (RE-09, Fig.12) These subareas served various functions that supported market. “We sold a wide variety of goods [...] people accessed our shops by boat, as there were numerous piers surrounding the area (RE-08).” In 1917, local residents founded a Chinese school to educate their children in the Chinese language (EP-05, RE-10).

Become a Modern City and Emerge from Urban Growth

Shifts in the spatial and economic significance of Nong Chok Old Market are closely tied to critical events and changes in transportation access. One resident recalled, “A major fire in 1986 destroyed the southern market and several homes... (RE-08).” Following the incident, the importance of Nong Chok rapidly declined (RE-08, 09). One expert demonstrated “The irrigation watergate that was constructed around 1904-1910, including at Phratu Nam, Sa Pathum, was positioned where the boat route, including to the Nong Chok Area, was later halted (EP-03).” Locals also noted “People stopped using timber, so the canal transport and sawmills just faded out (RE-08).” Many minor waterways were covered to improve access, as the boats service had been stopped (RE-09, 10) (Fig. 13-middle). “Soi Buri Phirom 1 was once the canal (RE-10).” The expert further described, “Although the Khrop Khrua Khon Song company began operating boat transport services in 1990, access to Nong Chok remained restricted, with public boat services limited to the inner city (EP-04).” The Saen Saep Canal in Nong Chok has transitioned from commercial routes to primarily supporting irrigation and food production (EP-01, 02).

Urbanisation in Nong Chok since the 2000s have gradually transformed rural villages into clusters of housing developments (EP-02, 05). One expert noted, “*This shift was largely driven by the transfer of land ownership—from long-term residents to outside investors (EP-03).*” The land use in Nong Chok has become increasingly fragmented, accommodating both long-established communities and newer residents within housing complexes. This transformation led to the disappearance of small traditional communities. One such case was the village of Pa Sa Kae, “*People had to move out (RE-09),*” a resident recalled, “*because the area was turned into townhouses (RE-10).*” The entire communal space was eventually cleared and replaced with a parking lot (RE-09, 10).

An expert notes that Nong Chok, originally part of Chachoengsao was incorporated into Bangkok in the 1992 (EP-03). The construction of the Royal Dyke in 1985 physically divided the area—preserving agricultural zones as floodplains while shielding urban settlements from flood risks. In support of this strategy, the redevelopment project of Nong Chok District was prepared by the Town Planning Department (TPD, 1997). This plan emphasised the protection of farmlands as floodways, while guiding the area in a manner that would preserve the historical character of the Nong Chok community. However, residents noted “*There was no implementation (RE-10).*” Around 2005, flood-protection policies advanced with the installation of a 20-pump watergate, followed by the extension of road lanes along the Saen Saep Canal (RE-08,09). Residents noted, “*Large-scale embankment construction [2017-2020] led by the DSD (Fig. 13-lower) reinforced the Saen Saep Canal and adjacent waterways, including the Nong Chok watergate, up to the edge of Bangkok’s boundary (RE-08).*” Figure 13 illustrates the landscape transformation through the diagram sections which represent and summarise the changes in the Nong Chok Old Market community.

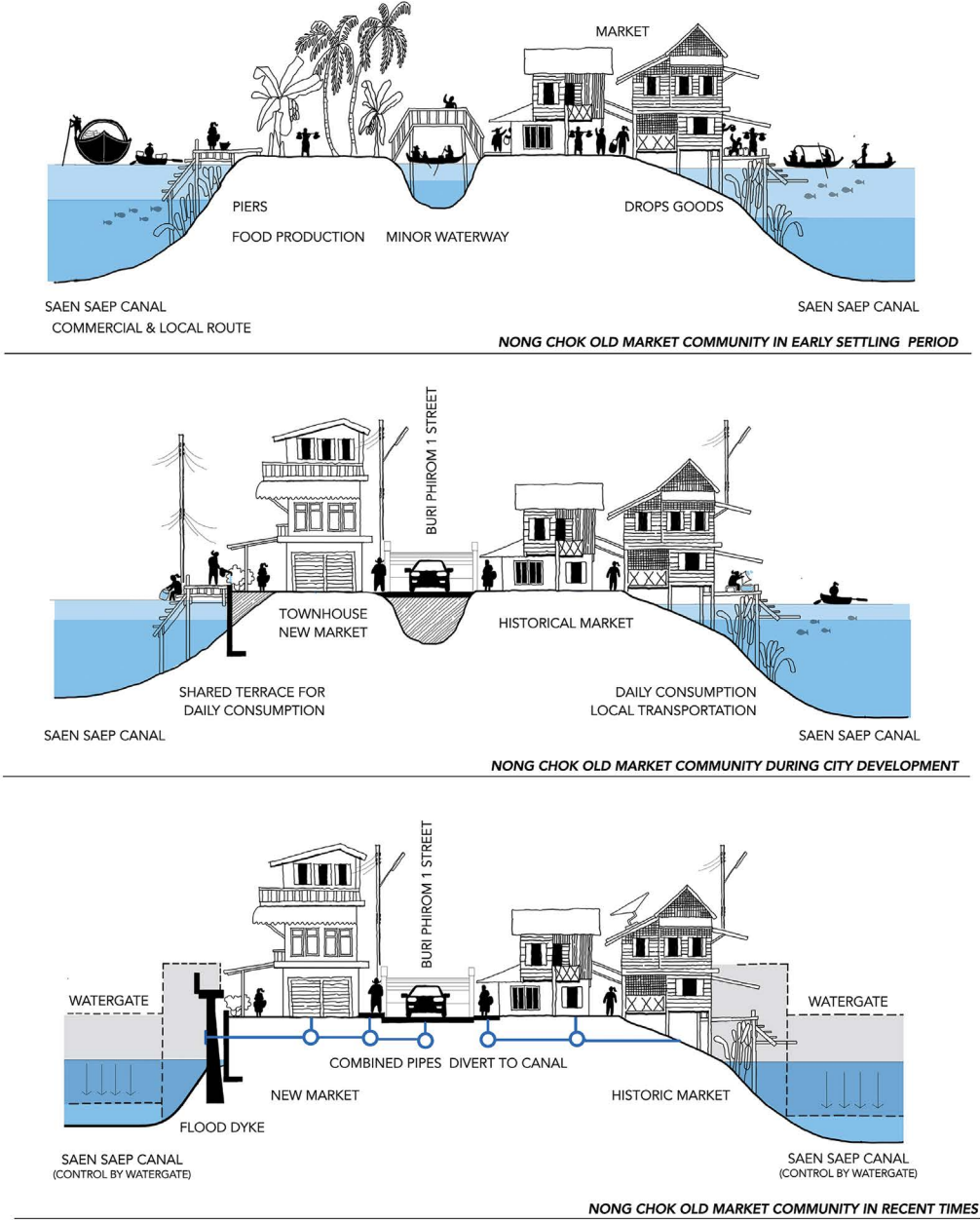

Fig 13

Fig 13
The chronological overview of Nong Chok Old Market Community: early settling (upper), during city development (middle), and recent times (lower)

4. Understanding the Process of Landscape Change in Canal-side Communities

Figure 14 illustrates the chronological transformation of the three canal-side communities, each shaped by dynamic temporal trajectories that influenced their landscape change. The findings suggest that these changes are not merely static or linear but are driven by a range of complex and interrelated factors—the driving force of change.⁶⁸

To illustrate, economic transitions and industrialisation have reshaped the social and spatial dynamics of canal-side communities. In Ban Phan Thom, traditional water-based crafts gave way to industrial production, while the closure of Wan Chat Market in the early 2000s pushed merchants towards informal street vending near the Bang Lamphu Canal. Tourism later reoriented commercial activity towards road-facing areas, leaving the canal marginalised growth.⁶⁹ Similar patterns were evident in Min Buri, where the decline of traditional industries such as rice milling along the Saen Saep Canal reduced the canal's economic and social relevance. Consequently, residents' valuation of the landscape shifted from one closely tied to natural resources and livelihoods to a more disengaged perspective, helping to explain why many communities have turned away from the waterways and neglected the maintenance of water quality.

Concurrently, land use changes and urban densification have accelerated these transformations, introducing new environmental and social challenges. In Ban Phan Thom, the growing urban density and neglect of the Bang Lamphu Canal contributed to safety issues and informal, often illicit, uses of the canal banks before the area's emergence as a recreational and commercial zone. In Nong Chok, real estate development covered minor irrigation canals and introduced inadequate wastewater treatment.

These urban processes also led to the displacement of long-established communities, such as the Pa Sa Kae community along the Saen Saep Canal, underscoring the social costs of intensified urban land use. This reflects patterns of human-induced change⁷⁰ that further degrade water quality and disrupt natural hydrology, contributing to the continued decline of ecological capacity.⁷¹

Shifts in lifestyle and cultural practices have collectively redefined the role of waterways in canal-side communities. In Ban Phan Thom, the gradual disappearance of betel chewing—a once-common cultural behaviour—led to the decline of local craft industries producing traditional kitchenware. Since the production of these items relied on access to water, their abandonment marks not only a loss of tangible heritage but also a symbolic disconnection from the canal as a source of livelihood. Similarly, in Min Buri Old Market, the closure of a riverside grocery market, formerly sustained by boat-accessible trade, was attributed to changing consumer habits and competition from modern retail formats. This sociocultural fabric, which has shaped lifestyles increasingly detached from waterway-based natural resources, is reflected in the literature.⁷²

Land management interventions have significantly transformed the physical and symbolic relationship between communities and their canals.⁷³ The Min Buri Old Market faced impacts, where embankment construction under citywide policies aimed at tidiness and connectivity led to the disconnection of smaller tributaries and reduced water flow. In Nong Chok Old Market, flood protection infrastructure further altered and erased canal banks. This points to a broader condition of spatial discontinuity, in which physical features fail to engage meaningfully with their environmental and cultural contexts, ultimately leading to ecological degradation driven by human neglect.

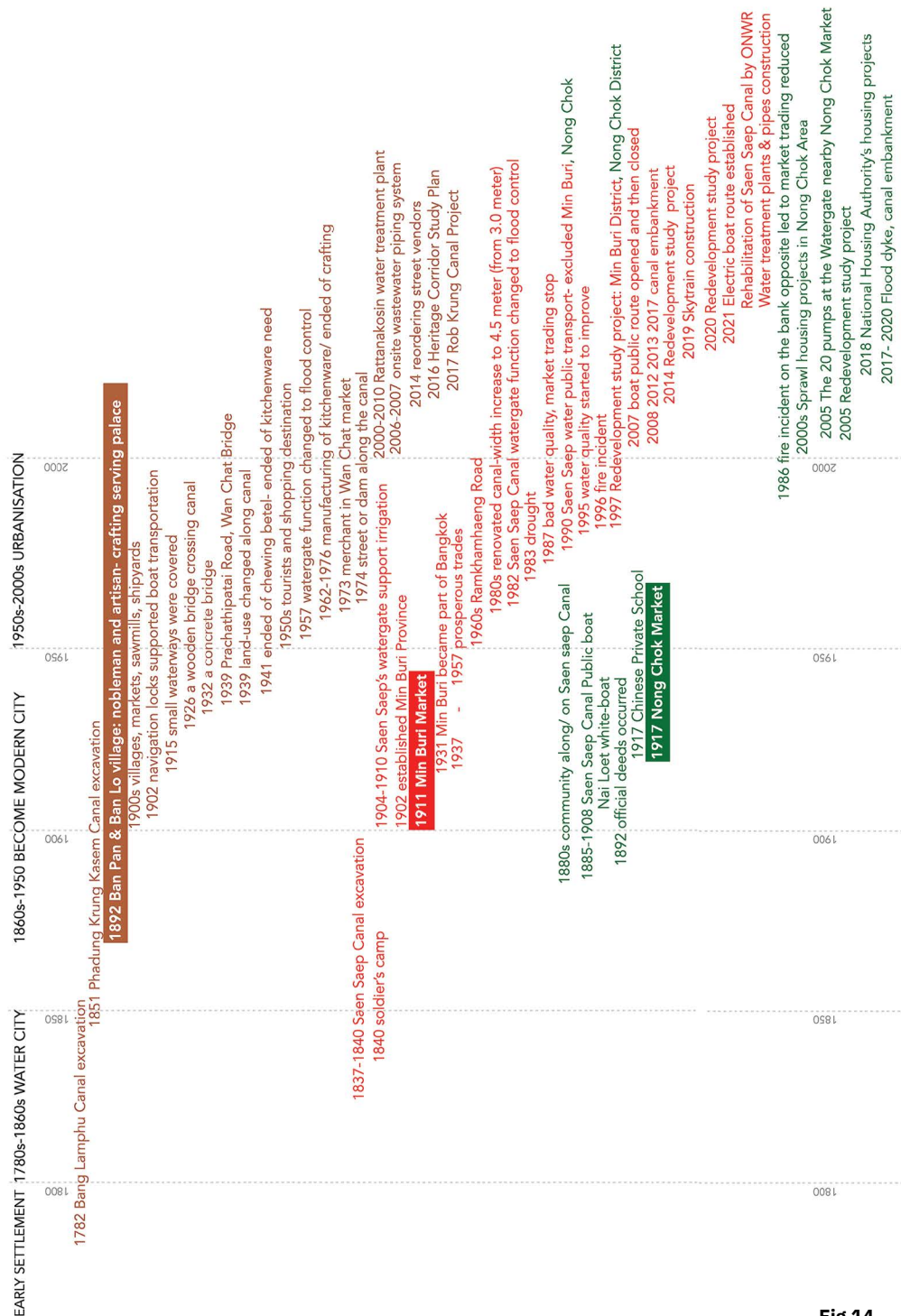

Fig 14
The chronological transformation of the three canal-side communities

5. Traditional Knowledge: Potential Contributions

The findings from the three communities—Ban Phan Thom, Min Buri Old Market, and Nong Chok Old Market—highlight the depth and persistence of traditional knowledge surrounding the role of waterways in everyday life. Despite the decline in their functional use, residents consistently recalled and valued the historical significance of both major and minor canals. In Ban Phan Thom, residents articulated a detailed understanding of how minor waterways once served as essential sources for household water needs and as integral components of traditional craft-based livelihoods. This embedded memory reflects a form of tacit knowledge—experiential, situated, and often unrecorded⁷⁴—yet it holds relevance in current discourse on sustainable urban and environmental planning.⁷⁵

In Min Buri Old Market, similar accounts reveal how minor waterways functioned not only as transportation routes but also as spatial organisers that shaped communal life. Residents recalled the practice of using shared terraces to access boats directly from their homes, with no need for fences—an arrangement that speaks to a form of spatial arrangement rooted in trust and reciprocity. Such knowledge, which emphasises lived experience and the cultural logic of space, offers an important counterpoint.⁷⁶ On the other hand, the modern planning approaches often overlook informal, community-based systems of land and water use.⁷⁷

The case of Nong Chok Old Market further reinforces this perspective. Residents described how the Saen Saep Canal once supported a vibrant local economy and remains, even today, a source for small-scale agricultural practices such as watering kitchen gardens. Their ongoing reliance on and stewardship of the canal reflects a heritage-based relationship with the environment, one that aligns with the concept of ‘Water and Heritage’⁷⁸—in which water is seen not only as a physical resource but also as a carrier of memory, identity, and cultural continuity.

Conclusions

The transformation of Bangkok’s eastern canal-side communities reveals the layered relationship between urban development, traditional knowledge, and environmental change. Local practices, though often marginalised in formal planning processes, remain deeply embedded in the lived experiences of residents and provide valuable insights for rethinking contemporary urban challenges. The intrinsic connection between residents and the canals has historically served as a vital resource for livelihoods and daily routines. Despite the physical and institutional transformations of these waterways, their cultural and functional relevance endures. This paper highlights that locals possess a deep, traditional knowledge of the canal landscapes, warranting further research.

The move away from water-based living reflects deeper shifts in lifestyle, economy, and land use, reshaping eastern canal-side communities and eroding traditional systems central to Bangkok’s identity. To understand the process of this change, historical study, as a chronology, plays a crucial role in shaping our understanding, reflected in this paper. Notably, this paper supports the growing discourse on heritage-based and context-sensitive planning approaches that engage with natural systems rather than override them. By integrating traditional knowledge with scientific understanding, urban development in Bangkok could move toward more resilient, equitable, and sustainable outcomes, grounded in both ecological realities and cultural memory. Further investigation is needed to substantiate and deepen our understanding of the relationship between local knowledge and urban management approaches.

Acknowledgment

The author sincerely thanks the residents of the three communities and all the experts who contributed significantly to this work.

Notes

1 Ariya Aruninta, "The Meaning and Spirit of Living with Water Cultural Landscape in Flood Protection Model: The Case of the Chao Phraya River Basin and the Delta of Central Thailand," in **The Asian Cultural Landscape Association (ACLA) Symposium Proceeding**, Seoul, South Korea, October 12-15, 2013, 12-17.

2 Barbara Leitch LePoer, **Thailand a Country Study**, 6th ed. (Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1989), 93-115.

3 Thanawat Jarupongsakul and Yoshihiro Kaida, "The Imagescape of the Chao Phraya Delta into the Year 2020," in **The International Conference: The Chao Phraya Delta: Historical Development, Dynamics and Challenges of Thailand’s Rice Bowl**, Bangkok, Thailand, December 12, 2000, 461–499.

4 Marc Askew, "The Banglamphu District: A Portrait of Change in Inner Bangkok," in **The 1993 Year-End Conference: Who Gets What and How?: Challenges for the Future**, Chonburi, Thailand, December 10-11, 1993, 61-68.

5 Ibid., 63.

6 Piyanart Bunnag and others, **Canals in Bangkok: History Changes and Their Impact** (Bangkok: Chulalongkorn University, 1982), 45-47.

7 Dolruthai Jiarakul, "Khlong: Bangkok Canals Revitalization," (Ph.D. Dissertation, Silpakorn University, 2015), 134-148.

8 Hatthaya Siriphattanakun, "The Study of Water Management System in Ancient Towns: A Case Study of Ayuttaya," (Ph.D. Dissertation, Chulalongkorn University, 2020), 110-115.

9 Shigeharu Tanabe, "Historical Geography of the Canal System in the Chao Phraya River Delta," **Journal of the Siam Society** 65, 2 (1997): 37-44.

10 Piyanart Bunnag and others, **Canals in Bangkok: History Changes and Their Impact**, 30-37.

11 Han Ten Brummelhuis, **King of the Waters: Homan Van Der Heide and the Origin of Modern Irrigation in Siam** (Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 2005), 82-86.

12 Suwanna Rongwiriyanich, "Effects of Land Policy on Hybrid Rural-Urban Development Patterns and Resilience: A Case Study of the Territorial Development in the Bangkok Metropolitan Region," in **Regional Studies Association European Conference**, Delft, Netherland, May 13-16, 2012, 1-25.

13 Dolruthai Jiarakul, "Khlong: Bangkok Canals Revitalization," 140-145.

14 Weeraphan Shinawatra, "Understanding Cultural Landscapes in Thai Urban Context: Bangkok as a Neglecting Water-Based City," in **The 6th Southeast Asian Technical University Consortium (SEATUC) Symposium**, Bangkok, Thailand, March 4-5, 2012, 1-11.

15 Dolruthai Jiarakul, "Khlong: Bangkok Canals Revitalization," 183-185.

16 Daisuke Komori and others, "Characteristics of the 2011 Chao Phraya River Flood in Central Thailand," **Hydrological Research Letters** 6 (2012): 41-46.

17 Benjamin Casper, "Amphibian Identity? Waterspatial Resilience of Khlong in Bangkok," **Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning** 10 (2014): 61-76.

18 Vudipong Davivongs and others, "Neglected Canals: Deterioration of Indigenous Irrigation System by Urbanization in the West Peri-Urban Area of Bangkok Metropolitan Region," **Water** 4, 1 (2012): 12-27.

19 Wanida Numsuk and Nicola Dempsey, "Unveiling the Depths: Unravelling Stakeholder Values in the Landscape of Bangkok’s Urban Waterways," **Sustainability** 16, 16 (2024): 7117.

20 Doryane Kermel-Torrès, "Bangkok and the Bangkok Metropolitan Region," in **Atlas of Thailand: Spatial Structure and Development** (Marseille: IRD Éditions, 2004), 151-159.

21 Worrasit Tantini-pankul, "Reviving the Neglected Heritage of the Rattanakosin Era: The Case of the Old Chao Phraya River Oxbow," **Journal of the Siam Society** 100 (2012): 168-182.

22 Weeraphan Shinawatra, "Understanding Cultural Landscapes in Thai Urban Context: Bangkok as a Neglecting Water-Based City," 4-5.

23 Wanida Numsuk, "Dynamics of Landscape Transformation and Governance of Bangkok’s Urban Waterways," **Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning** 24, 2 (2025): Article 511.

24

Matthias Bürgi and others, "Driving Forces of Landscape Change—Current and New Directions," **Landscape Ecology** 19 (2004): 857-868; Richard T. T. Forman, **Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions** (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 3-15.

25

Matthias Bürgi and others, "Driving Forces of Landscape Change—Current and New Directions," 859.

26

Joan Iverson Nassauer, "Culture and Changing Landscape Structure," **Landscape Ecology** 10 (1995): 229-237.

27

Richard T. T. Forman, **Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions**, 10-15.

28

Paul Selman, "Landscape as Integrating Frameworks for Human, Environmental and Policy Process," in **Resilience and the Cultural Landscape: Understanding and Managing Change in Human-Shaped Environments**, eds. Tobias Plieninger and Claudia Bieling (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 27-48.

29

Matthias Bürgi and Emily W.B. Russell, "Integrative Methods to Study Landscape Changes," **Land Use Policy** 18, 1 (2001): 9-16.

30

Richard T. T. Forman, **Urban Regions: Ecology and Planning Beyond the City** (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 44-48.

31

Ken Taylor and Jane Lennon, "Cultural Landscapes: A Bridge between Culture and Nature?," **International Journal of Heritage Studies** 17, 6 (2011): 537-554.

32

Rodney Harrison, "Forgetting to Remember, Remembering to Forget: Late Modern Heritage Practices, Sustainability and the ‘Crisis’ of Accumulation of the Past," **International Journal of Heritage Studies** 19, 6 (2013): 579-595.

33

Ken Taylor and Jane Lennon, "Cultural Landscapes: A Bridge between Culture and Nature?," 537–540.

34

Ken Taylor, "Connecting Concepts of Cultural Landscape and Historic Urban Landscape: The Politics of Similarity," **Built Heritage** 2 (2018): 53-67.

35

Christopher M. Raymond and others, "Integrating Local and Scientific Knowledge for Environmental Management," **Journal of Environmental Management** 91, 8 (2010): 1766-1777.

36

Fikret Berkes and others, "Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management," **Ecological Applications** 10, 5 (2000): 1257.

37

Carl Folke, "Traditional Knowledge in Social–Ecological Systems," **Ecology and Society** 9, 3 (2004): 4.

38

Fikret Berkes, "Evolution of Co-management: Role of Knowledge Generation, Bridging Organizations and Social Learning," **Journal of Environmental Management** 90, 5 (2009): 1692–1702.

39

Tony Kendle and Stephen Forbes, **Urban Nature Conservation** (London: Taylor & Francis, 1997), 44-47.

40

Willem J.H. Willems and Henk P.J. van Schaik, **Water & Heritage: Material, Conceptual and Spiritual Connections** (Leiden: Sidestone Press, 2015), 70-76.

41

Bharat Dahiya and Danai Thaitakoo, "Why Indigenous Knowledge Can Help Climate Change Adaptation," **Urban World** 4, 4 (December 2011): 18-19.

42

Danai Thaitakoo and Brian McGrath, "The Landscape of Bangkok’s Agricultural Fringe and City Region Sustainability: An Ecological and Cultural Co-Evolution," in **Sustainable Landscape Planning in Selected Urban Regions** (Tokyo: Springer, 2017), 111-122.

43

Polpat Nilubon and others, "Amphibious Architecture and Design: A Catalyst of Opportunistic Adaptation? Case Study Bangkok," **Procedia-Social and Behavioral Sciences** 216 (2016): 470-480.

44

Wilasinee Suksawang, **Holistic Approach for Water Management Planning of Nong Chok District in Bangkok, Thailand**, Final Paper Assignment (University of California, Berkeley, 2012), 191-211.

45

Montira Horayangura Unakul, "Reconnecting Bangkok’s Heritage Landscape: Urban Waterways and the Modern City," **Journal of the Siam Society** 100 (2012): 180-185.

46

Benjamin Casper, "Amphibian Identity? Waterspatial Resilience of *Khlong* in Bangkok," 61-76.

47

Weeraphan Shinawatra, "Understanding Cultural Landscapes in Thai Urban Context: Bangkok as a Neglecting Water-Based City," 1-10.

48

Ariya Aruninta, "The Meaning and Spirit of Living with Water Cultural Landscape in Flood Protection Model: The Case of the Chao Phraya River Basin and the Delta of Central Thailand," 7-10.

49

Worrasit Tantini pankul, "Reviving the Neglected Heritage of the Rattanakosin Era: The Case of the Old Chao Phraya River Oxbow," 168-172.

50

Natcha Wattanamano and others, "Čhāk chumchon rim nam sū khwām pen mŭang: kân plānplāeng khōng chumchon rim nam kōranī sŭksā Kō Kret Khlōng ‘Ōm Non læ Khlōng Chakphra-Khlōng Bāngkōk Yai [From Riverine to Urban Reality: Tracing the Transformation of Riverfront Communities—A Case Study of Koh Kret, Khlong Om Non, and Khlong Chak Phra-Khlong Bangkok Yai]," **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 21, 2 (July-December 2024): 301–348.

51

Amonrat Ritthithit, "Kân praprunng phŭnthī rim khlōng Khū Mŭang Dōem Krung Thēp Mahā Nakhōn [The Improvement of the Khu Mueang Moat, Bangkok]," (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2016), 46-68.

52

Surak Khunthong and Sineenart Sukolratanamete, "Khwāmsamphan khōng kân chai phŭnthī pōēt lōng rim Khlōng ‘Ōng ‘Āng kap chumchon bōriwēn dōi rōp [Relationships between the Use of Ong-Ang Canal Promenade and Its Surrounding Neighborhoods]," **Academic Journal of Architecture** 70 (2020): 17-36.

53

Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers, eds. Jane Ritchie, Jane Lewis, Carol McNaughton Nicholls, and Rachel Ormston, 2nd ed. (Los Angeles: SAGE Publications, 2013), 219-262.

54

Robert K. Yin, **Case Study Research Design and Methods**, 3rd ed. (Thousand Oaks: SAGE Publications, 2003), 33-38.

55

Paul Selman, "Landscape as Integrating Frameworks for Human, Environmental and Policy Process," 28.

56

Robert K. Yin, **Case Study Research Design and Methods**, 33.

57

Paul Selman, "Landscape as Integrating Frameworks for Human, Environmental and Policy Process," 23-24.

58

Sandra Taylor, "Critical Policy Analysis: Exploring Contexts, Texts and Consequences," **Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education** 18 (1997): 27.

59

Marc Antrop, "Why Landscape of the Past Are Important for the Future," **Landscape and Urban Planning** 70, 1–2 (2005): 25.

60

Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers, 40-42.

61

Clare Rishbeth, "Articulating Transnational Attachments through On-site Narratives and Collaborative Creative Processes," in **Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications**, eds. Lynne C. Manzo and Patrick Devine-Wright (London: Routledge, 2020), 100-111.

62

Ibid., 100-110.

63

William C. Adams, "Conducting Semi-structured Interviews," in **Handbook of Practical Program Evaluation**, eds. Joseph S. Wholey, Harry P. Hatry, and Kathryn E. Newcomer (San Francisco: Jossey-Bass, 2010), 492-505.

64

Virginia Braun and Victoria Clarke, "One Size Fits All? What Counts as Quality Practice in (Reflexive) Thematic Analysis?," **Qualitative Research in Psychology** 18, 3 (2021): 328–352.

65

Kanokwalee Chuchaiya, **Photčhanānukrom wisāmānyanām Thai: wat wang thanon saphān pōm [Traditional Thai Dictionary: Temple, Palace, Street, Bridge, and Fort]** (Bangkok: Royal Society of Thailand, 2001), 210-215.

66

Pranee Glumsom, "Dek Bān Phān Thom [Children of Ban Phan Thom]," **Muang Boran Journal** 34, 1 (January-March 2008): 63.

67

Phasert Silrattana, **Rŭang lao čhāk khwām song čham (sām) "talāt kao nāi Lōet rōngriān Čhīn læ sān čhao Pŭng Thao Kong [Stories from Memory (3) " Nai Lert Old Market, the Chinese School, and the Pung Thao Kong Shrine"]**, Accessed December 20, 2021, Available from https://www.facebook.com/nay.praserith.sil.ratna/posts/pfbid02nfKANStWTSn6URfotGJM7g95vwT4Ef51KcMVRQW8mCcf6qkDyKuyyJWsRqU3g3A9l?locale=th_TH.

68

Joan Iverson Nassauer, "Culture and Changing Landscape Structure," 235-237.

69

Rodney Harrison, "Forgetting to Remember, Remembering to Forget: Late Modern Heritage Practices, Sustainability and the ‘Crisis’ of Accumulation of the Past," 579-585.

70

Richard T. T. Forman, **Urban Regions: Ecology and Planning Beyond the City**, 41.

181

NAJUA
2026

•

VOL 23
ISS 1

NAJUA: HISTORY OF ARCHITECTURE AND THAI ARCHITECTURE

NAJUA: HISTORY OF ARCHITECTURE AND THAI ARCHITECTURE

NAJUA
2026

•

VOL 23
ISS 1

182

71 Aprodicio A. Laquian, "The Planning and Governance of Asia's Mega-Urban Regions," in **Population Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development: An International Perspective** (New York: United Nations, 2011), 305.

72 Ken Taylor and Jane Lennon, "Cultural Landscapes: A Bridge between Culture and Nature?," 537-541.

73 Wanida Numsuk, "Dynamics of Landscape Transformation and Governance of Bangkok's Urban Waterways," 3-5.

74 Christopher M. Raymond and others, "Integrating Local and Scientific Knowledge for Environmental Management," 1769.

75 Fikret Berkes and others, "Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management," 1255.

76 Tony Kendle and Stephen Forbes, **Urban Nature Conservation**, 40.

77 Wanida Numsuk and Nicola Dempsey, "Unveiling the Depths: Unravelling Stakeholder Values in the Landscape of Bangkok's Urban Waterways," 11-13.

78 Willem J.H. Willems and Henk P.J. van Schaik, **Water & Heritage: Material, Conceptual and Spiritual Connections**, 75.

Bibliography

Adams, William C. "Conducting Semi-structured Interviews." In **Handbook of Practical Program Evaluation**, edited by Joseph S. Wholey, Harry P. Hatry, and Kathryn E. Newcomer. San Francisco: Jossey-Bass, 2010.

Amonrat Ritthithit. "Kān prapprung phŭnthī rim khlŏng Khŭ Mŭang Dŏem Krung Thĕp Mahā Nakhŏn [The Improvement of the Khu Mueang Moat, Bangkok]." Master's Thesis, Silpakorn University, 2016.

Antrop, Marc. "Why Landscape of the Past Are Important for the Future." **Landscape and Urban Planning** 70, 1–2 (2005): 21-34.

Ariya Aruninta. "The Meaning and Spirit of Living with Water Cultural Landscape in Flood Protection Model: The Case of the Chao Phraya River Basin and the Delta of Central Thailand." In **The Asian Cultural Landscape Association (ACLA) Symposium Proceeding**, Seoul, South Korea, October 12-15, 2013.

Askew, Marc. "The Banglamphu District: A Portrait of Change in Inner Bangkok." In **The 1993 Year-End Conference: Who Gets What and How?: Challenges for the Future**, Chonburi, Thailand, December 10-11, 1993.

Berkes, Fikret. "Evolution of Co-management: Role of Knowledge Generation, Bridging Organizations and Social Learning." **Journal of Environmental Management** 90, 5 (2009): 1692–1702.

Berkes, Fikret, Johan Colding, and Carl Folke. "Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management." **Ecological Applications** 10, 5 (2000): 1251-1562.

Braun, Virginia and Victoria Clarke. "One Size Fits All? What Counts as Quality Practice in (Reflexive) Thematic Analysis?." **Qualitative Research in Psychology** 18, 3 (2021): 328–352.

Brummelhuis, Han Ten. **King of the Waters: Homan Van Der Heide and the Origin of Modern Irrigation in Siam**. Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 2005.

Bürgi, Matthias and Emily W.B. Russell. "Integrative Methods to Study Landscape Changes." **Land Use Policy** 18, 1 (2001): 9-16.

Bürgi, Matthias, Anna M. Hersperger, and Nina Schneeberger. "Driving Forces of Landscape Change—Current and New Directions." **Landscape Ecology** 19 (2004): 857-868.

Casper, Benjamin. "Amphibian Identity? Waterspatial Resilience of Khlong in Bangkok." **Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning** 10 (2014): 61-76.

Dahiya, Bharat and Danai Thaitakoo. "Why Indigenous Knowledge Can Help Climate Change Adaptation." **Urban World** 4, 4 (December 2011): 18-19.

Danai Thaitakoo and Brian McGrath. "The Landscape of Bangkok's Agricultural Fringe and City Region Sustainability: An Ecological and Cultural Co-Evolution." In **Sustainable Landscape Planning in Selected Urban Regions**. Tokyo: Springer, 2017.

Dolruthai Jiarakul. "Khlong: Bangkok Canals Revitalization." Ph.D. Dissertation, Silpakorn University, 2015.

Folke, Carl. "Traditional Knowledge in Social–Ecological Systems." **Ecology and Society** 9, 3 (2004): 1-7.

Forman, Richard T. T. **Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions**. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

———. **Urban Regions: Ecology and Planning Beyond the City**. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Harrison, Rodney. "Forgetting to Remember, Remembering to Forget: Late Modern Heritage Practices, Sustainability and the ‘Crisis’ of Accumulation of the Past." **International Journal of Heritage Studies** 19, 6 (2013): 579-595.

Hatthaya Siriphattanakun. "The Study of Water Management System in Ancient Towns: A Case Study of Ayuttaya." Ph.D. Dissertation, Chulalongkorn University, 2020.

Kanokwalee Chuchaiya. **Photchanānukrom wisāmānyanām Thai: wat wang thanon saphān pŏm [Traditional Thai Dictionary: Temple, Palace, Street, Bridge, and Fort]**. Bangkok: Royal Society of Thailand, 2001.

Kendle, Tony and Stephen Forbes. **Urban Nature Conservation**. London: Taylor & Francis, 1997.

Kermel-Torrès, Doryane. "Bangkok and the Bangkok Metropolitan Region." In **Atlas of Thailand: Spatial Structure and Development**. Marseille: IRD Éditions, 2004.

Komori, Daisuke, Shinichirou Nakamura, Masashi Kiguchi, and others. "Characteristics of the 2011 Chao Phraya River Flood in Central Thailand." **Hydrological Research Letters** 6 (2012): 41-46.

Laquian, Aprodicio A. "The Planning and Governance of Asia's Mega-Urban Regions." In **Population Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development: An International Perspective**. New York: United Nations, 2011.

LePoer, Barbara Leitch. **Thailand a Country Study**. 6th ed. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1989.

Montira Horayangura Unakul. "Reconnecting Bangkok's Heritage Landscape: Urban Waterways and the Modern City." **Journal of the Siam Society** 100 (2012): 183-208.

Nassauer, Joan Iverson. "Culture and Changing Landscape Structure." **Landscape Ecology** 10 (1995): 229-237.

Natcha Wattanamano, Patiphol Yodsurang, and Teo Hidalgo Nacher. "Ĉhāk chumchon rim nam sŭ khwām pen mŭang: kān plānplāeng khŏng chumchon rim nam kŏranī suksā Kŏ Kret Khlŏng ‘Ōm Non lāe Khlŏng Chakphra-Khlŏng Bāngkŏk Yai [From Riverine to Urban Reality: Tracing the Transformation of Riverfront Communities—A Case Study of Koh Kret, Khlong Om Non, and Khlong Chak Phra-Khlong Bangkok Yai]." **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 21, 2 (July-December 2024): 301–348.

Phasert Silrattana. **Rŭang lao Ĉhāk khwām song Ĉham (sām) "talāt kao nāi Lŏet rŏngriān Ĉhīn lāe sān Ĉhao Pŭng Thao Kong [Stories from Memory (3) " Nai Lert Old Market, the Chinese School, and the Pung Thao Kong Shrine"]**. Accessed December 20, 2021. Available from https://www.facebook.com/nay.praserith.sil.ratna/posts/pfbid02nfKANStWTsn6URfotGJM7g95vwT4Ef51KcMVRQW8mCcf6qkDyKuyyjWsRqU3g3A9l?locale=th_TH.

Piyanart Bunnag, Duangporn Nopkhun, and Suwattana Thadaniti. **Canals in Bangkok: History Changes and Their Impact**. Bangkok: Chulalongkorn University, 1982.

Polpat Nilubon, William Veerbeek, and Chris Zevenbergen. "Amphibious Architecture and Design: A Catalyst of Opportunistic Adaptation? Case Study Bangkok." **Procedia-Social and Behavioral Sciences** 216 (2016): 470-480.

Pranee Glumsom. "Dek Bān Phān Thom [Children of Ban Phan Thom]." **Muang Boran Journal** 34, 1 (January-March 2008): 59-71.

Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers, edited by Jane Ritchie, Jane Lewis, Carol McNaughton Nicholls, and Rachel Ormston. 2nd ed. Los Angeles: SAGE Publications, 2013.

Raymond, Christopher M., Ioan Fazey, Mark S. Reed, Lindsay C. Stringer, Guy M. Robinson, and Anna C. Evelyn. "Integrating Local and Scientific Knowledge for Environmental Management." **Journal of Environmental Management** 91, 8 (2010): 1766-1777.

Rishbeth, Clare. "Articulating Transnational Attachments through On-site Narratives and Collaborative Creative Processes." In **Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications**, edited by Lynne C. Manzo and Patrick Devine-Wright. London: Routledge, 2020.

Selman, Paul. "Landscape as Integrating Frameworks for Human, Environmental and Policy Process." In **Resilience and the Cultural Landscape: Understanding and Managing Change in Human-Shaped Environments**, edited by Tobias Plieninger and Claudia Bieling. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Surak Khunthong and Sineenart Sukolratanamete. "Khwāmsamphan khōng kǎn chai phŭnthī pōet lōng rim Khlōng'Ōng 'Āng kap chumchon bōriwēn dōi rōp [Relationships between the Use of Ong-Ang Canal Promenade and Its Surrounding Neighborhoods]." **Academic Journal of Architecture** 70 (2020): 17-36.

Suwanna Rongwiriaphanich. "Effects of Land Policy on Hybrid Rural-Urban Development Patterns and Resilience: A Case Study of the Territorial Development in the Bangkok Metropolitan Region." In **Regional Studies Association European Conference**, Delft, Netherland, May 13-16, 2012.

Tanabe, Shigeharu. "Historical Geography of the Canal System in the Chao Phraya River Delta." **Journal of the Siam Society** 65, 2 (1997): 23-72.

Taylor, Ken. "Connecting Concepts of Cultural Landscape and Historic Urban Landscape: The Politics of Similarity." **Built Heritage** 2 (2018): 53-67.

Taylor, Ken and Jane Lennon. "Cultural Landscapes: A Bridge between Culture and Nature?." **International Journal of Heritage Studies** 17, 6 (2011): 537-554.

Taylor, Sandra. "Critical Policy Analysis: Exploring Contexts, Texts and Consequences." **Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education** 18 (1997): 23-35.

Thanawat Jarupongsakul and Yoshihiro Kaida. "The Imagescape of the Chao Phraya Delta into the Year 2020." In **The International Conference: The Chao Phraya Delta: Historical Development, Dynamics and Challenges of Thailand's Rice Bowl**, Bangkok, Thailand, December 12, 2000.

Vudipong Davivongs, Makoto Yokohari, and Yuji Hara. "Neglected Canals: Deterioration of Indigenous Irrigation System by Urbanization in the West Peri-Urban Area of Bangkok Metropolitan Region." **Water** 4, 1 (2012): 12-27.

Wanida Numsuk. "Dynamics of Landscape Transformation and Governance of Bangkok's Urban Waterways." **Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning** 24, 2 (2025): Article 511.

Wanida Numsuk and Nicola Dempsey. "Unveiling the Depths: Unravelling Stakeholder Values in the Landscape of Bangkok's Urban Waterways." **Sustainability** 16, 16 (2024): 7117.

Weeraphan Shinawatra. "Understanding Cultural Landscapes in Thai Urban Context: Bangkok as a Neglecting Water-Based City." In **The 6th Southeast Asian Technical University Consortium (SEATUC) Symposium**, Bangkok, Thailand, March 4-5, 2012.

Wilasinee Suksawang. **Holistic Approach for Water Management Planning of Nong Chok District in Bangkok, Thailand**. Final Paper Assignment, University of California, Berkeley, 2012.

Willems, Willem J.H. and Henk P.J. van Schaik. **Water & Heritage: Material, Conceptual and Spiritual Connections**. Leiden: Sidestone Press, 2015.

Worrasit Tantinipankul. "Reviving the Neglected Heritage of the Rattanakosin Era: The Case of the Old Chao Phraya River Oxbow." **Journal of the Siam Society** 100 (2012): 168-182.

Yin, Robert K. **Case Study Research Design and Methods**. 3rd ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2003.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Introductory figure (left) Nai Lert Park Heritage Home, **One Vision Many Routes: The White Boat from the Horse Carriage Rental Service**, Accessed July 20, 2023, Available from <https://www.facebook.com/photo/?fbid=755849087127300&set=a.247379674640913>; (right) Nai Lert Park Heritage Home, **Nǎi Lōet lǎe sahǎi chāotāngchāt bon rŭa Saman Tao khana lōng rŭa nai khlōng Sǎn Sǎp [Nai Lert and Foreign Companions aboard the Samantao on a Journey along Khlong Saen Saep]**,

Accessed July 20, 2023, Available from <https://www.facebook.com/photo/?fbid=573741225338088&set=pcb.573741265338084>.

Fig. 1 Wanida Numsuk, "Exploring Urban Landscape Change and Value: A Case Study of the Waterways in Bangkok, Thailand," (Ph.D. Dissertation, University of Sheffield, 2024), 100.

Fig. 2 Ibid., 107.

Fig. 3 Ibid., 111.

Fig. 4 Ibid., 108.

Fig. 5 Ibid., 109.

Fig. 6 (left) Committee for the Rattanakosin Bicentennial Celebration, **Čhotmāihēt kǎn'anurak krung Rattanakōsin [Archives of the Conservation of Rattanakosin]** (Bangkok: Fine Arts Department, 1982), 608.

Fig. 7 Modified from Wanida Numsuk, "Exploring Urban Landscape Change and Value: A Case Study of the Waterways in Bangkok, Thailand," 109, 127, 128.

Fig. 8 Ibid., 117.

Fig. 9 (left) University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, **Krung Thep Mahanakhon (Province), Canal in Ban Min Buri**, Accessed December 20, 2021, Available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1163/rec/4>; (right) University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, **Bangkok (Thailand), Boats and Buildings on a Canal in Ban Min Buri**, Accessed December 20, 2021, Available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/19181/rec/1>.

Fig. 10 Modified from Wanida Numsuk, "Exploring Urban Landscape Change and Value: A Case Study of the Waterways in Bangkok, Thailand," 116, 129, 131.

Fig. 11 Ibid., 119.

Fig. 12 Nongchokmaikaachok, **Pháp thí hải pai #thā rŭa sālā mai talāt Nōng Čhōk [Lost Photograph #Wooden Pavilion Pier, Nong Chok Market]**, Access December 20, 2021, Available from <https://www.facebook.com/photo/?fbid=578178253132700&set=pcb.578179516465907>.

Fig. 13 Modified from Wanida Numsuk, "Exploring Urban Landscape Change and Value: A Case Study of the Waterways in Bangkok, Thailand," 120, 126.

Fig. 14 Ibid., 110.

บทความ

Articles

การรวมอาคารในเขตพุทธาวาสสมัยรัตนโกสินทร์: ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2420-2567)

Architectural Integration within the Buddhavasa Area during the Rattanakosin Period:

From the Reign of King Rama V to the Present (1877–2024)

คงเดช วาสีคาม | ประติมา นิมเสมอ

Khongdet Wasikham | Pratima Nimsamer

พัฒนาการและความหมายของลวดลายประดับขององค์ประกอบประดับผนังหน้าอาคาร สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทย

The Development and Significance of Decorative Motifs on Façade Wall Elements in Western-Style Architecture in Thailand

วิโรจน์ ชีวาสุขทาวร

Wiroj Sheewasukthaworn

พลวัตเมืองเก่านครราชสีมา: การเปลี่ยนแปลงและบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์

Urban Dynamics of Nakhon Ratchasima's Historic Quarter: Transformations and the Roles of Ethnic Groups

มารีสา หิรัญติยะกุล | นพดล ตั้งสกุล

Marisa Hiranteeyakul | Nopadon Thungsakul

Reconstructing the Ayutthaya Kingdom Waterway Network

Poomipat Norapoompipat | Kreangkrai Kirdsiri

From Canal to Concrete:

Tracing the Chronological Transformation and Traditional Knowledge of Bangkok's Eastern Canal-Side Communities

Wanida Numsuk